

Muassis:

O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi

1991-yildan chiqqa boshlagan

O'zbekiston Matbuot va axborot
agentligida 2006-yil 22-dekabrda
0055-raqam bilan ro'yxatga olingan

2013-yil. 1-son

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

TEACHING OF A LANGUAGE AND LITERATURE

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING ILMIIY-METODIK
JURNALI

Bosh muharrir:

Bahodir JOVLIYEV

Bo'lim muharrirlari:

Shahnoza JO'RAYEVA

(Til o'qitish metodikasi bo'limi)

Dono XO'JAYEVA

(Adabiyot o'qitish metodikasi bo'limi)

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor DONIYOROV

Shahnoza JO'RAYEVA

Islom ZOKIROV

Ulug'bek INOYATOV

G'ulom MIRZAYEV

Nizomiddin MAHMUDOV

Abduhamid MUXTOROV

(Mas'ul kotib)

Nadejda NAM

(«Преподавание языка и литературы»

jurnali bo'lim muharriri)

Sirojiddin SAYYID

Jamoatchilik kengashi:

Muhammadjon ALIYEV

Ergesh ABDUVALITOV

Manzura DADAXO'JAYEVA

Lutfulla JO'RAYEV

Ehson TURDIQULOV

Valijon QODIROV

Sahifalovchi:

Husan SAFARALIYEV

Matn teruvchi:

Nodira MIRZAAHMEDOVA

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar «Til va adabiyot ta'limi»dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnalda nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtai nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan qo'lyozmalar mualliflarga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga 11.05.2012-yilda topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84¹/₈. Shartli bosma tabog'i 6,0. «Times» garniturası. 11, 12 kegl. «SANO-STANDART» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent sh. Shiroq ko'chasi, 100.

Buyurtma №1123. Adadi 13790 nusxa.

MUNDARIJA**MUHARRIR MINBARI**

Bahodir Jovliyev. Ijodiy hamkorligimiz bardavom bo'lsin! 3

DARS – MUQADDAS

Muhabbat Abduraimova. «Ergashtiruvchi bog'lovchilar» mavzusini o'rganish 5

Nigora Ubaydullayeva. Shopping centres (Savdo markazlari) 7

Sayfiddin Latipov. «I.V.Gyotening hayoti va ijodi» mavzusini o'rganish 9

Maqsuda Sariboyeva. «Hayrat ul-abror» dostonini o'rganish yuzasidan tavsiya 11

ILG'OR PEDOGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Darmon O'rayeva. O'zbek tilshunosligida undoshlar tasnifini matematik usulda o'rganish 14

Oydinoy G'oziyeva. Kasb-hunar kollejlaring ona tili darslarida integratsiya usulidan foydalanish 16

AMALIY FOYDALANISH UCHUN

Yo'ldosh Rahmatov. «Barhayot Navoiy» adabiy-ma'rifiy tadbir ssenariysi 19

Guljamila A'zamxo'jayeva. Olmos iste'dod sohibi 23

ARUZ VAZNI SABOQLARI

Valijon Qodirov. Aruz vaznini o'qitish tajribasidan 30

Laylo Sharipova. Aruz vazni va ilmi aruz tarixi xususida 32

TADQIQOTLAR

Yorqinjon Odilov. Enantiosemiya hodisasi va uning lingvistik tadqiqi 34

Umidxon Nosirova. Oksyumoron va uning uslubiy-semantik xususiyatlari 39

Madina Qodirova. O'zbek va xitoy tillari grammatikasining ba'zi o'xshash va farqli jihatlari 41

NOTIQLIK SAN'ATI

O'tkir Islomov. Nutq madaniyati fanining tadqiqi haqida 44

TANLOVGA

Rasul Hamzatov. O'zim haqimda bir og'iz so'z (Asror Mo'min tarjiması) 46

«Til va adabiyot ta'limi» jurnali O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosati qarori bilan tasdiqlangan ro'yxatiga ko'ra, Pedagogika fani bo'yicha doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan ilmiy jurnaldır.

Tahririyat manzili:

100129, Toshkent shahri, Navoiy ko'chasi, 30-uy. Telefon: (8-371) 244-04-18,

244-04-15. E-mail: til@sarkor.uz Veb-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

CHET TILLARNI O'RGANISH o'quvchining bilim olish imkoniyatini ikki karra kengaytiradi

Har gal o'quvchilarim bilan Mustaqillik va ezgulik maydoni, Amir Temur xiyoboni va poytaxtimizning diqqatga sazovor go'shalarida sayohat-darslari tashkil etarkanman, qalbim iftixorga to'ladi. Bu, eng birinchi navbatda, yurtimizdagi keng ko'lamli islohotlar va ulkan bunyodkorliklar asosida yurtdoshlarimizning tafakkuridagi o'zgarishlarga hamohang holda, ona-Vatanimizning ham tobora gullab-yashnayotgani bo'lsa, ikkinchidan, ana shu darslar davomida o'quvchilarimning ham bilim va dunyoqarashlari nechog'lik yuksalib borayotgani yaqqol seziladi. Eng muhimi, bu jihat poytaxtimizga kelgan xorijlik sayyohlar bilan o'quvchilarimning ular tilida bemaol qurayotgan suhbatlari davomida mehmonlar tomonidan ham tan olinishi e'tiborlidir.

Demak, darslarimiz samara berayapti. O'quvchilarimiz o'z ona tillarini chuqur bilgani kabi chet tillarini ham mukammal egallashmoqda. Zero, bugun yurtimiz jahon hamjamiyatida o'z o'rniga ega bo'lib, dunyo xalqlari bilan tengma-teng muomalaga kirishish, elimiz manfaatlarini munosib himoya qilishida ilm-fan yangiliklari bilan birga chet tillarini ham o'rganishini davrning o'zi taqozo etmoqda. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yilning 10-dekabridagi «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»ga qarori ayni muddao bo'ldi.

Ta'kidlash joizki, mazkur qaror yoshlarimizning barcha fan sirlarini chuqur egallashlariga yana bir omil bo'lishi shubhasiz. Binobarin, ikki yoki uch tilni bilgan o'quvchining yangi bilimlarni egallash imkoniyati ham ikki yoki uch karra oshishi turgan gap. Bu esa, kelajakda yurtimiz intellektual potensialining yanada o'sishi asnosida mamlakatimiz taraqqiyoti, elimiz farovonligi yuksalishiga xizmat qilishi tabiiy.

Albatta, yangi qaror ijrosi ta'lim tizimi xodimlari, ayniqsa, chet tili o'qituvchi-mutaxassislari oldiga ham zalvorli vazifalar yuklaydi. Chunki, chet tillarini o'rganishni tashkil etish tizimi aksariyat joylarda an'anaviy usullarda olib borilib, ilg'or axborot va media-texnologiyalaridan foydalanishda oqsayotganimiz bor gap. Shu bois har bir muallim o'z ustida yanada ko'proq ishlab, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan

foydalangan holda o'qitishning ilg'or usullarini joriy etib, o'quvchilarning chet tillarni o'rganishga qiziqishini oshirib borishi taqozo etiladi. Buning uchun esa hukumatimiz tomonidan Maktab ta'limini rivojlantirish davlat umummilliy dasturi asosida hatto eng chekka, cho'l va tog'li hududlardagi maktab, qolaversa, kollej hamda akademik litseylarda ham zarur sharoitlar yaratilgani ma'lum.

Kadrlarga bo'lgan ehtiyoj ham yuqoridagi qaror asosida barham topishi ko'zda tutilgani ahamiyatlidir. Unga ko'ra, umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv muassasalarida chet tillar o'qituvchilariga zarur ehtiyoj bo'lgan uzoq tumanlar qishloq aholi punktlarida yashayotgan aholi ichida mahalliy davlat hokimiyati organlarining tavsiyanomalari asosida chet tillar o'qituvchilari ixtisosligiga oliy ta'lim muassasalariga maqsadli qabulni amalga oshirishga ruxsat etildi. Demak, yosh mutaxassisga oliy o'quv yurtini bitirgach, o'zi yashaydigan joydagi ta'lim muassasasida 5 yildan kam bo'lmagan muddatda ishlab berish majburiyati qo'yilishi ham tabiiy. O'ylaymanki, davlatimizning bevosita e'tibori va g'amxo'rliqi asosida o'zi mehr qo'ygan va barkamol avlodni tarbiyalashdek eng sharafli kasbga ega bo'lgan har bir mutaxassis doimiy el izzat-ikromida bo'lgani bois ilk ish boshlagan ta'lim muassasasidan hech qachon ketolmasa kerak. Zotan, haqiqiy muallim uchun mehnatlari mevasi bo'lgan, shogirdlari kamolini ko'rishdan o'zga baxt yo'q!

Nigora Ubaydullayeva,
Toshkent shahridagi 178-maktabning
ingliz tili fani o'qituvchisi

ИЖОДИЙ ҲАМКОРЛИГИМИЗ БАРДАВОМ БЎЛСИН!

Янги йил остонасидамиз. Бу – яқунланган йил сарҳисоби асосида янги марраларни олиш нуқтаси. Унинг ҳаяжони, масъулияти ҳам шундан, эҳтимол. Негаки, ўтган йилда амалга оширган ишларимиз самараси бир қур бўй кўрсатиб, қалбимизни фахрга тўлдирса, уни янада юксалтириш ҳисси масъулиятни ошироқда. Олдиндаги йўлнинг сирлилиги эса мўъжизаларга ошно этади кишини...

«Мустаҳкам оила йили» сифатида тарихимиз зарварақлари қатига кўчган йилда мамлакатимиз, халқимиз эришган муваффақиятларни санаб адоғига етиш маҳол. У ҳақиқий маънода юртимиздаги ҳар бир оиланинг тинчлиги, фаровонлиги, пировардида, мустаҳкамлигида муҳим аҳамият касб этди. Зеро, халқимизнинг бир тану жон бўлиб, юрт равнақи йўлида барча соҳаларда матонатли меҳнатлари самарасида, энг аввало, Ватанимизнинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрни янада мустаҳкамланди. Юртимиздаги тинчлик ва барқарорлик эса оилаларнинг ҳам тотувлиги, фаровонлиги ва фарзандларнинг ёруғ истиқболлигига асос яратди.

Янги йил Юртбошимиз таклифига кўра «Обод турмуш йили», дея эълон қилинди. Ушбу номнинг берилиши ҳам бежиз эмас, албатта. Президентимиз Ислом Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 20 йиллигига бағишланган тантанали маросимда таъкидлаганидек, «Барчамизга яхши аёнки, ҳар қайси инсон, миллати, тили ва динидан қатъи назар, бу дунёга бахтли яшаш учун келади. Бундай юксак орзуга етишишнинг шarti ва гарови бўлган омиллар кўп. Лекин уларнинг орасида ҳаётимизга маъно-мазмун берадиган, уни янада ёруғ ва файзли қиладиган бир омил борки, у ҳам бўлса, одамнинг ўз уйи, ўз юртини ҳар томонлама гўзал ва обод қилиб, шундан ўзи мамнун бўлиб, рози бўлиб яшашида яққол намоён бўлади.»

Юртнинг ободлиги элнинг фаровонлигидан дарақ. Бу ҳар бир хонадон, оиланинг аҳиллиги, илм-маърифат, зиёга йўғрилгани ва ҳалол меҳнатга ошнолик билан қарор топади. Бугун юртимиздаги кенг кўламли ислохотлар ва улкан бунёдкорлик ишлари ана шу улғу мақсадга қаратилгани билан эътиборлидир. Кишининг ўз юрти, ўз уйини обод қилиб, мамнун ва рози ҳолда яшашида эса танлаган касб-кори бўйича етук мутахассис бўлиши ҳал қилувчи омиллардан саналади. Шу ўринда

«Таълим тўғрисида»ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида замонавий илм-фан, касб-хунарларни эгаллаган рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш борасида узоқни кўзлаб амалга оширилаётган ишлар таҳсинга сазовор. Ушбу эътироф ўтган йилнинг февраль ойида Тошкент шаҳрида ўтказилган «Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti» мавзусидаги халқаро конференцияда иштирок этган дунёдаги йирик халқаро ташкилот ва ривожланган мамлакатларнинг таълим тизими раҳбарлари, олимлар ва экспертларининг холис хулосасидир.

Мазкур муваффақиятларнинг мустаҳкам пойдевори янги ютуқларимизга асос. Табиийки, бу ўринда таълим тизими ходимлари, ўқитувчи-педагоглар масъулияти залворли. Уларнинг заҳматли меҳнати келажагимизнинг мустаҳкам таянчи бўлмиш интеллектуал етук, жисмонан баркамол авлоднинг камолотида муҳим аҳамият касб этади. Шу маънода нашрларимиз ҳам таълим соҳаси ходимларига методик жиҳатдан кўмақдош бўлаётганидан беҳад мамнунмиз. Айниқса, қалбимиз, дилимиз таржимони – тилларни ўрганиш, тадқиқ этиш, маънавий комилликка чорловчи адабиёт орқали оламни таниш, янги билимларни ўзлаштиришга ҳисса қўшиш асосий мақсадимиз. Бу таҳририят ходимларини доимий изланиш, янгиликлар яратишга ундайди.

Ўтган йилни сарҳисоб қилар эканмиз, таҳририятимиз томонидан журналларимиз мазмун-мундарижасини имкон қадар бойитиш орқали ўқитувчи-педагогларимизни юртимиз таълим тизимидаги ислохотлар, новатор ўқитувчилар илғор иш тажрибалари ҳамда фандаги янгиликлар билан таништириш ва зарур методик тавсиялар бериб бориш мақсадида «Taqqdirimsan, baxtimsan, erkin va obod Vatan!», «Dolzarb mavzu», «Tahlil», «Metodik

tavsiya», «Yangilik», «Tarqatma material uchun» каби бир қатор янги рукнларни ташкил этганимиздан хабарингиз бор. Мазкур янгиликлар журналларимиз дизайни, ҳажми ва нашр сифатига ҳамоҳанг равишда педагоглар иш столига қўйилгани муаллимларимиз учун аниқ муддао бўлди, деган умиддамиз. Таъкидлаш жоизки, бу ўринда ҳам фидойи ўқитувчиларимизнинг таклиф, мулоҳаза ва ташаббуслари катта аҳамиятга эга бўлди. Ана шундай изланувчан ва ижодкор муаллифларимиздан бир гуруҳи таҳририят томонидан эълон қилинган танловда бир неча номинациялар бўйича ғолиб бўлди (Танлов ғолиблари рўйхати билан муқованинг 3-бетида танишасиз).

Албатта, журналда эълон қилинган ҳар бир материал, аслида, ғолиб бўлишга ҳақли. Зеро, уларнинг ҳар бирида тил ва адабиёт таълимини ўқитиш бўйича бирор инновацион усул, янги фикр ёки топилма мавжуд. Ва ушбу ўзига хос ижодий ёки тадқиқотчилик иши омма эътиборига тақдим этилиши асносида қайсидир ўқитувчи ва изланувчи фаолияти самарадорлигига ижобий туртки берган бўлса, ажаб эмас.

Шу нуқтаи назардан, ғолибларни саралаш осон кечмади. Аммо, танловнинг шартлари ягона: ғолиблик шохсупаси чекланган. Бу жиҳат, 2013 йилда эълон қилинадиган танловларимизда иштирок этувчиларни ўз ижодий ва тадқиқотчилик ишларига янада масъулият билан ёндошишни тақозо этишини яна бир бор эслатмоқчимиз.

Ўз ўрнида танловимиз ғолибларини қутлаган ҳолда барча ўқитувчи-педагог, тадқиқотчи ва олимларни янги йилда ҳам давом этадиган танловимизда ижодий ишлари билан иштирок этишга таклиф этамиз!

Хабарингиз бор, Халқ таълими вазирлигининг ташаббуси билан ҳар йили тармоқ нашрлари ижодкорларининг жойлардаги ўқитувчи-педагоглар билан бевосита мулоқоти «Маънавият ва маърифат кунлари» доирасида анъанавий равишда ташкил этиб келинмоқда. Мазкур тадбирларнинг аҳамияти шундаки, муаллимларимиз ўз нашрларидан нималар кутишаётганини, ва ўз навбатида, оммавий ахборот воситалари ходимлари нашрларининг эҳтиёжга нечоғлик мослигини аниқлаб олиш, янги режалар тузиш имкониятига эга бўлмоқда. Ўтган йилда ташкил этилган тадбирлар ҳам таҳририятнинг 2013 йил режаларини тузишда муҳим бўлди.

Маълумки, 2012 йилнинг 10 декабрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори қабул қилинди. Шундан келиб чиқиб, нашрларимизда илғор тажрибали ўқитувчи-педагогларни ҳамкорликка чорлаган ҳолда алоҳида-алоҳида рукнларда таълим тизимининг барча бўғинлари ҳамда мустақил ўрганувчилар учун чет тиллар, асосан, инглиз тилини ўқитиш бўйича намунавий дарс ишланмалари ва амалий машғулотлар ташкил этиш режалаштирилди.

Халқ таълими вазирлигининг буйруғи асосида республикамизнинг барча ҳудудларида ташкил этилган «Тажриба-тадқиқот» майдонлари фаолияти ҳамда хориж тажрибалари асосидаги таълим жараёнига илғор педагогик технологияларни татбиқ этиш усули ва восталарини омалаштирувчи «Yangi pedagogik texnologiya» ҳамда ўқувчилар ўзлаштириш самарадорлигини оширишга қаратилган «Didaktik o'yinlar» рукнлари ўйлаймизки, барча ўқитувчилар фаолиятида асқотади. Шунингдек, тил ўқитиш ва жаҳон адабиёти бўйича дунёдаги энг сўнгги илмий тадқиқот ва янги маълумотларни олишга хизмат қилувчи «Qalb gahvari sinoati» рукни педагогларнинг қўшимча манбаларга бўлган эҳтиёжини қондиришда ўзига хос аҳамият касб этиши мумкин.

Яна бир янгилик: журналларимиз веб-сайтини замонавий талаблар асосида ташкил этиш мақсадида www.til.sk.uz сайти бутунлай янгитдан ишлаб чиқилди. Янги йилдан ишга тушган www.tilvaadabiyot.uz сайти орқали ўқитувчиларимиз дарсларда фойдаланиш учун журналларда эълон қилинган материалларни бевосита ўзига юклаб олиш, таҳририят билан тўғридан-тўғри мулоқотга киришиш, ўз ижодий ишларини ортиқча қийинчиликсиз йўллаш имкониятига эга бўлди. Ҳозирда таҳририят ходимлари ушбу электрон сайт базасини янада бойитиш юзасидан изланишлар олиб бормоқда.

Албатта, ўқувчиларимизни таълим тизимидаги янгиликлардан воқиф қилиб бориш, тил ва адабиёт таълими бўйича илғор тажрибаларни омалаштириш, долзарб мавзу ва ечимталаб масалалар юзасидан мунозара, муҳокамалар ташкил этиш доимий жараён. Бунда эса, энг аввало, Сиз, азиз муштарийларимизнинг фикр-мулоҳаза, таклиф ва бой тажрибангизга таянамиз.

«ERGASHTIRUVCHI BOG'LOVCHILAR»

MAVZUSINI O'RGANISH

(7-sinf, III chorak)

Muhabbat Abduraimova,
pedagogika fanlari nomzodi

Darsning maqsadi:

- o'quvchilarni ushbu mavzu bilan yaqindan tanishtirish va ularda gapdan ergashtiruvchi bog'lovchilarni aniqlay olish ko'nikmasini hosil qilish;
- o'quvchilar bilan inson hayotida kitobning tutgan o'rnini haqida suhbatlashish va kitobga nisbatan hurmat-ehtirom tuyg'ularini tarbiyalash;
- o'quvchilarda ergashtiruvchi bog'lovchili gaplar tuzish ko'nikmasini rivojlantirish.

Darsning jihozi: Ergashtiruvchi bog'lovchilarning turlari haqida ko'rsatmali (jadval) qo'llanma, kitob haqidagi maqol va hikmatli so'zlar yozilgan kartochnalar, marker.

Darsning borishi: Dars o'tgan mashg'ulotda o'rganilgan mavzuni takrorlash va uyga berilgan vazifani so'rash bilan boshlanadi. Bunda «Aqliy hujum» usulidan foydalanib, quyidagi savollar o'rtaga tashlanadi:

1. Qanday so'zlar bog'lovchilar deyiladi?
2. Bog'lovchilar vazifasiga ko'ra necha turli bo'ladi?
3. Teng bog'lovchilar deb qanday bog'lovchilarga aytiladi?
4. Teng bog'lovchilar qanday guruhlarga bo'linaadi?
5. Biriktiruv bog'lovchilarini ta'riflang.

Savol-javobdan so'ng 211-mashq sharti asosida uyda bajarib kelingan topshiriq tahlili o'tkaziladi. Tahlil va yuqoridagi savol-javob natijasiga ko'ra o'quvchilarning teng bog'lovchilar yuzasidan o'zlashtirilgan bilim-ko'nikmalari aniqlanadi.

Yangi mavzu bayoni: O'qituvchining ergashtiruvchi bog'lovchilar yuzasidan kirish so'zi. Mavzu bo'yicha berilgan 1-topshiriq asosida matnda

ajratib ko'rsatilgan so'zlarning vazifasi va ma'nosi izohlanadi (o'qituvchi yordamida).

Shundan so'ng ergashtiruvchi bog'lovchi haqida darslikda berilgan ta'rif bir o'quvchiga o'qitilib, mazmuni yuzasidan savol-javob o'tkaziladi.

Mavjud sharoit va imkoniyatga qarab, 212-mashqda berilgan jadvalni har bir o'quvchi uchun tayyorlab (kompyuterda yozib), misollar degan qismida qayd etilgan bog'lovchilarni qatnashtirib gap tuzdirish mashqi mavzuni puxta o'zlashtirib olishga yordam beradi.

Darslik bilan ishlash. Bunda 213-215-mashqlar shartiga muvofiq bajariladi.

Guruhlarda ishlash. Har bir guruhga kitob haqida maqol yoxud hikmatli so'zlar yozilgan varaq tarqatiladi.

Chunonchi:

Kitob – aql qayrog'i (maqol).

Kitob insondan hech narsani tilamaydi.

U odob-axloqning koni, bilimning bulog'idir («O'talar so'zi»).

Kitob – bilim manbai.

Kitob – hayot darsligi.

Kitob – xizinalar kaliti.

Kitob – nonday aziz.

Taqdimot. O'quvchilar kitob haqida aytilganlarni o'qib, mazmunini izohlaydilar. Ular ishtirokida tuzilgan gaplarni o'qiydilar, qaysi bog'lovchilardan foydalanganlarini aytadilar. Gap yozilgan qog'ozlar doskaga ilinadi.

Muhokama.

1. Ergashtiruvchi bog'lovchilarning qaysi turlari bilan tanishdik?

2. Gap tuzishda qanday qiyinchiliklarga duch keldingiz?

3. Nima deb o'ylaysiz, agar kitoblar bo'lmasanda nima bo'lar edi?

4. Kitobning o'rnini bosadigan narsa bormi?

Muhokamadani so'ng o'quvchilarning fikrlari o'qituvchi tomonidan umumlashtirilib, yakuniy xulosasi chiqariladi.

Mazkur darsda ta'lim texnologiyasining quyidagi ko'rinishidan foydalanish mumkin.

«Muloqot» texnologiyasi. Ushbu texnologiya o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'z fikrlarini erkin bayon etishga o'rgatish, bahslashish madaniyatini tarkib toptirish imkoniyatini beradi.

Texnologiyani tashkil etishning 1-bosqichida o'quvchilar muloqot mavzusi bilan tanishtiriladi. Bunda uyga vazifa qilib berish rejalashtirilgan «Tilga e'tibor – elga e'tibor» mavzusini tanlash ham mumkin.

2-bosqichda har bir guruh mavzu bo'yicha material to'playdi. Material mazmuni tilga oid maqollar, hikmatli so'zlar, olim va mutaxassislarining, shoir va yozuvchilarning fikrlaridan, shuningdek, o'z shaxsiy mulohazalaridan iborat bo'lishi nazarda tutiladi.

Guruh a'zolaridan bir o'quvchi himoyaga tayyorgarlik ko'radi va taqdimot qiladi. Ehtiyoj

bo'lsa guruhning boshqa a'zolari sardorning fikrlarini to'ldirishi mumkin. Shu tariqa barcha guruh a'zolari o'zlari to'plagan materiallari asosida mavzu bo'yicha fikr-mulohazalarini himoya qiladilar. O'qituvchi guruhlararo muloqotni boshqarib turadi.

Keyingi bosqichda guruhlar muloqot mavzusi bo'yicha bir-birlariga savollar beradilar. Savollar va ularga beriladigan javoblar guruh sardorlari tomonidan himoya jarayonida bildirilgan fikr-mulohazalarini to'ldirishga xizmat qilishi lozim.

Muloqotning oxirgi bosqichida o'qituvchi guruh a'zolarining savollari, ularga berilgan javoblarning mazmun-mohiyatini tahlil qilib, munosabat bildiradi, aytilgan fikrlarni zarurat bo'lsa to'ldiradi va baholaydi.

«Muloqot» texnologiyasining afzallik tomoni shundaki, yuqorida ta'kidlangandek, o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish barobarida o'zgaralar oldida fikrini bayon etishga va o'z nuqtayi nazarini himoya qilishga o'rgatadi.

Muloqot jarayonida to'plangan materiallar asosida o'quvchilar uyda «Tilga e'tibor – elga e'tibor» mavzusida matn tuzib, matnda qo'llangan ergashtiruvchi bog'lovchilarning tagiga chizib kelish vazifa qilib beriladi.

DALIL VA RAQAMLAR

2012-yil 10-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori e'lon qilindi. Unga ko'ra:

...2013/2014 o'quv yilidan boshlab: respublikaning barcha hududida chet tillarni, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanadi;

– oliy o'quv yurtlarida ayrim maxsus fanlarni, xususan, texnik va xalqaro mutaxassisliklar bo'yicha o'qitish chet tillarda olib borilishi belgilandi.

* * *

...Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi tarkibida Chet tillarni bilish va egallash darajasini baholash boshqarmasi tashkil qilish, Markaz xodimlarining soni 12 kishiga ko'paytirilsin va uning vazifalari quyidagilardan iborat etib belgilanishi ko'zda tutilmoqda:

– xalqaro e'tirof etilgan standartlarning talablariga muvofiq chet tillarni bilish darajasini baholashning Milliy test tizimini ishlab chiqish va joriy etish;

– o'rganuvchilarni chet tilini bilish va egallash darajasini aniqlashni to'lov asosida test o'tkazish (jumladan, Internet orqali masofaviy) va davlat namunasidagi tegishli malaka sertifikatini berishni tashkil etish;

– o'rganuvchilarning mustaqil ravishda, chet tilini bilish va egallash darajasini aniqlash uchun, testga tayyorlanishlariga zarur ma'lumotlarni tayyorlash va Internet tarmog'iga joylashtirish.

Markazning budjetdan tashqari daromadlari hisobidan unga yuklangan vazifalarni bajarish uchun Markazga to'lov asosida mustaqil ekspertlarni va imtihon oluvchilarni jalb etish huquqi beriladi.

* * *

Umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar o'quv muassasalarida chet tillar o'qituvchilariga zarur ehtiyoji bo'lgan uzoq tumanlar va qishloq aholi punktlarida yashayotgan aholi ichidan mahalliy davlat hokimiyati organlarining tavsiyanomalari asosida chet tillar o'qituvchilari ixtisosligiga oliy ta'lim muassasalariga maqsadli qabulni amalga oshirishga ruxsat etiladi;

– maqsadli qabul asosida oliy ta'lim muassasasiga o'qishga qabul qilingan shaxslar, o'qishni bitirganlaridan so'ng, o'zlari yashaydigan joylarda joylashgan va mahalliy davlat hokimiyati organlari tavsiyanomalarida ko'rsatilgan ta'lim muassasalarida 5 yildan kam bo'lmagan muddatda olingan mutaxassisliklari bo'yicha ishlab berishlari shart.

* * *

...Cet tili o'qituvchilarining lavozim maoshlari tarkibiga kiritgan holda qishloq joylarda joylashgan ta'lim muassasalarida ularning tarif stavkalariga 30 foiz va boshqa ta'lim muassasalarida 15 foiz stavkalari miqdoridagi har oydagi qo'shimchalar qo'shib berishni belgilash to'g'risidagi taklifi qabul qilindi.

MAVZU: SHOPPING CENTRES (SAVDO MARKAZLARI)

(7-sinf, III-chorak)

Nigora Ubaydullayeva,

Toshkent shahridagi 178-maktabning

ingliz tili fani o'qituvchisi,

«Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi – 2012»

ko'rik-tanlovining ingliz tili fani bo'yicha g'olibi

Darsning maqsadi:

– o'quvchilarga o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ma'lumot berish;

– o'quvchilarning hayot tarzida odob-axloq tasavvurlarini shakllantirish;

– o'quvchilarga darsga doir lug'at so'zlarni yodlatish orqali ularning og'zaki nutqini rivojlantirish.

Darsning turi: interfaol.

Darsning jihozi: kompyuter, proyektor, prezentatsiya (Power Point), slaydlar, magnitofon, mavzuga doir rasmlar, tarqatmalar.

Darsning rejası:

1. Chigil yozdi mashqi.
2. Yangi so'zlar lug'ati. Taqqoslash.
3. Grammatika: noun+noun yangi so'zlar yasash formulasi.
4. Berilgan savollarga javob berish.
5. Dialogni o'qish.
6. Baholash. Uyga vazifa berish.

Darsning borishi.

Tashkiliy qism.

1. Chigil yozdi mashqi.

O'qituvchi: Good morning!

O'quvchilar: Good morning!

O'qituvchi: How are you today?

O'quvchilar: Thank you, we are fine. And you?

O'qituvchi: Thank you, I am fine too. Can you tell me, what is the date today?

1-o'quvchi: Today is the 24th of April.

O'qituvchi: What day of the week is it today?

2-o'quvchi: Today is Tuesday.

O'qituvchi: Who is absent today?

3-o'quvchi: All are present.

O'qituvchi: Can you guess what we are going to do today?

O'quvchilar: We will do exercises.

O'qituvchi: Yes, you are right, but it isn't the definite answer.

O'quvchilar: We can guess that today we are going shopping.

O'qituvchi: Yes, you are right. May I ask you a question, how did you guess?

O'quvchilar: Because there are different things in the classroom, we can see these things in the shops.

O'qituvchi: Well done! I see that you are very attentive and smart children. Do you like go -ing shopping?

O'quvchilar: Yes, we do.

O'qituvchi: With whom do you usually go shopping?

1-o'quvchi: I like going shopping with my mother.

2-o'quvchi: I like going shopping with my friend.

3-o'quvchi: I like going shopping with my father.

O'qituvchi: Who likes going shopping alone?

4-o'quvchi: I like going shopping alone.

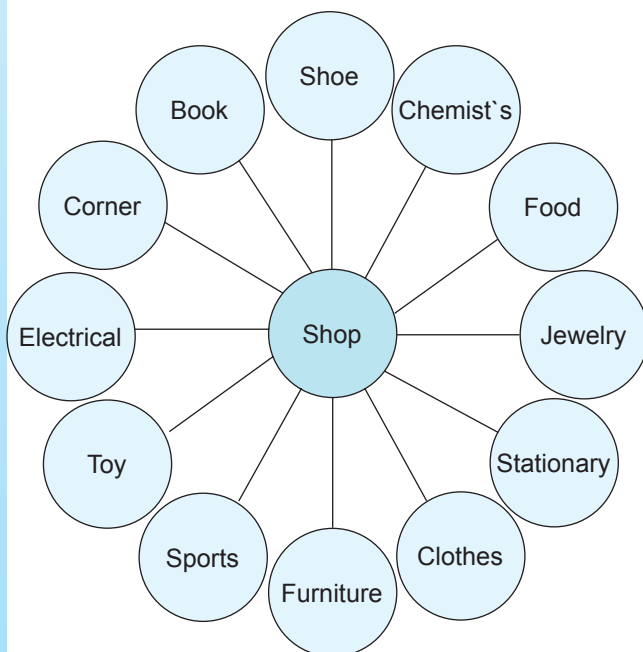
2. Yangi soʻzlar lugʻati.

Oʻqituvchi: Quyidagi jadvalga qarab savdo-sotiqqa taalluqli atamalarning ingliz va oʻzbek tillaridagi shakli bilan tanishamiz.

English	Uzbek
buy	sotib olmoq
consume	isteʼmol qilmoq
customer's right	isteʼmolchi huquqi
window-shop	vitrina
cheap	arzon
expensive	qimmat
repair	taʼmirlamoq
customer	isteʼmolchi
sales assistant	sotuvchi
a pair of	bir juft

3. Grammatika: noun+noun yangi soʻzlar yasash formulasi.

Ushbu mashqda noun+noun formulasi orqali ikki soʻzning birikishi natijasida yangi bir maʼnoni anglatuvchi soʻz yasalishi koʻrsatilgan.

Oʻqituvchi: Keling, keyingi mashqqa oʻtishdan avval ushbu formulani yaxshi tushunib olaylik, masalan, book(ot)+shop(ot)=bookshop toy(ot)+shop(ot)=toyshop. Yana shuni yodda tutish kerakki, birinchi ot ikkinchi otni ifodalab kelib, gapda sifat oʻrnida xizmat qiladi. Misol: a school bag, an English textbook, an electrical shop.

Oʻquvchilar formulani tushunganlaricha yozadilar, shundan soʻng oʻqituvchi toʻgʻri javobni multimedia proyektori orqali koʻrsatadi.

Oʻqituvchi: Is everything clear to you? Have you got any questions? If there are questions, I will answer them. If there are no questions, let's continue the lesson.

4. Berilgan savollarga javob berish.

Ushbu mashq oʻquvchilardan yuqorida berilgan diagrammadan foydalangan holda javob berishni talab etadi. Masalan:

Oʻqituvchi: Say which shops you can see in the picture?

1-oʻquvchi: I can see an electrical shop.

2-oʻquvchi: I can see a bookshop.

Yoki

1-oʻquvchi: Where can I buy an iron?

2-oʻquvchi: In the electrical shop.

5. Dialogni oʻqish.

Oʻtilgan mavzuni mustahkamlash maqsadida oʻquvchilarga quyidagi mavzuga oid soʻzlardan iborat dialogni oʻqish topshiriladi.

Sotuvchi: Hello, can I help you?

Xaridor: I am looking for a pair of jeans.

Sotuvchi: What size do you take?

Xaridor: Twenty-nine.

Sotuvchi: We have some very nice blue jeans here. They're in offer this week.

Xaridor: Well, I actually prefer black jeans.

Sotuvchi: That's okay. We also have them in black.

Xaridor: Where can I try them on?

Sotuvchi: The fitting room is over there.

Xaridor: These jeans suit rather well.

Dars yakunida faol ishtirok etgan oʻquvchilar baholanadi.

Uyga «Tasavvurimdagi savdo markazi» mavzusida matn tuzish vazifasi beriladi.

«I.V.GYOTENING HAYOTI VA IJODI» MAVZUSINI O'RGANISH (8-sinf, IV chorak)

Sayfiddin Latipov,

Chust tumanidagi 40-maktabning oliy toifali nemis tili fani o'qituvchisi,
“Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi – 2012”
ko'rik-tanlovining g'olibi

Darsning maqsadi:

– o'quvchilarga Gyote hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar berish;

– o'quvchilarni Vatanga muhabbat, insonparvarlik ruhida tarbiyalash, ularni intiluvchanlikka o'rgatish;

– o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish;

Dars turi:

O'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantiruvchi va umumlashtiruvchi.

Darsning uslubi:

Interfaol.

Darsning jihozi:

Tarqatma materiallar, Gyote surati, komputer.

Darsning borishi:

O'quvchilar harflar yozilgan to'rt xil rangdagi kartochkalarni tanlaydilar. Qizil rangdagi kartochkalarni olgan o'quvchilar birinchi stol atrofiga, ko'k rangdagi kartochkalarni olgan o'quvchilar ikkinchi stol atrofiga o'tirishadi va hokazo. Natijada sinf to'rt guruhga bo'linadi. Keyin ular qo'llaridagi

kartochkalarda yozilgan harflarni terib, o'tilgan mavzulardan birining nomini topishadi. So'ng o'qituvchi guruhlariga oldindan tayyorlab qo'yilgan, ya'ni bir varaq qog'ozga katta harflar bilan, tegishli rangda yozib qo'yilgan savollarni taqdim etadi. Ular savollarga tayyorlanadilar va o'tilgan mavzuni takrorlaydilar. Masalan «Matbuot» (Presse) mavzusini topgan guruhning savollari quyidagicha bo'lishi mumkin:

1. O'zbekistonda qanday gazeta va jurnallar chop etiladi?

2. Siz qaysi gazeta yoki jurnalga obuna bo'lgansiz?

3. Siz sevgan gazeta yoki jurnal.

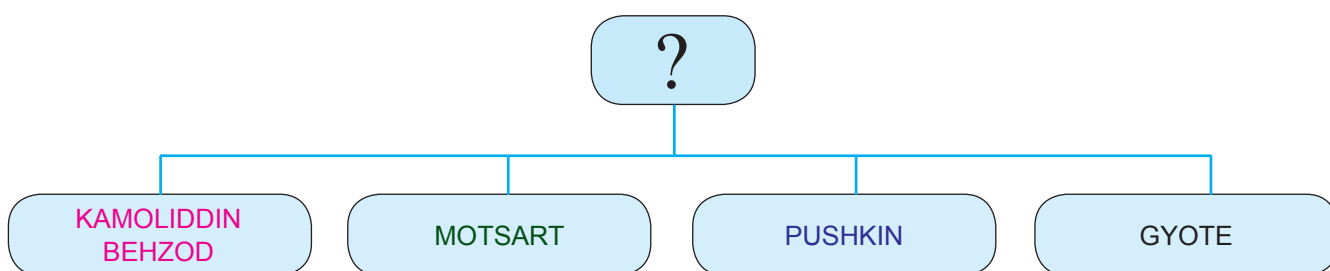
4. Siz sevgan gazeta yoki jurnalda qanday rukn (rubrika)lar bor?

Shu tarzda qisqa vaqt ichida to'rtta mavzu takrorlanadi.

Yangi mavzu bayoni:

O'quvchilarga yangi mavzu nomi aytilmaydi, balki ularga ekranda «Power Point» dasturida tayyorlangan quyidagi jadval ko'rsatiladi:

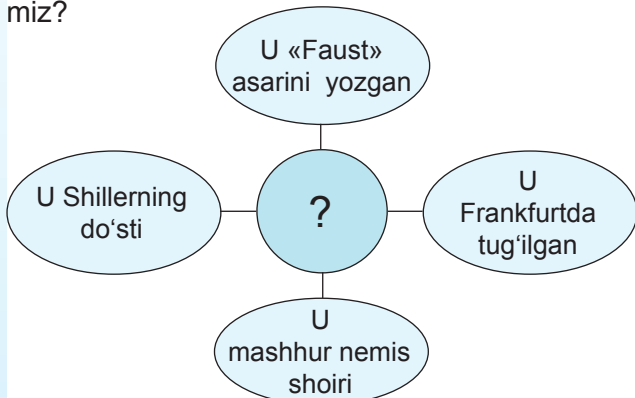
Bugun biz qaysi mavzuni o'rganamiz?

O'quvchilar ekrandagi nomlardan mavzu mashhur kishilar haqida ekanini topishadi va ular kim ekanligini nemis tilida aytishadi.

Keyin ular ikkinchi jadvalga e'tibor qaratishadi.

Bugun biz kimning hayoti va ijodini o'rganamiz?

O'quvchilar mavzu «I.V. Gyote hayoti va ijodi» haqida ekanini bilib, o'zlari o'rganayotgan tilda jadval ichidagi jumalarni takrorlashadi.

So'ng ularga nemis tili fani 8-sinf darsligining 66-sahifasidagi 2-mashq, ya'ni chalkashtirib berilgan matnni o'qish va uni tartibga solish topshiriq qilib beriladi. Matnni tartibga solish mobaynida ular Gyotening hayoti, ijodi haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'ladilar va o'qib tushunish malakalarini oshiradilar. O'qituvchi guruhlarning ishini kuzatadi va ularga yo'nalish berib boradi. Matn bilan ishlangandan so'ng o'qituvchi oldindan tayyorlab qo'yilgan mavzuga xos tayanch so'zlar yozilgan slaydni ko'rsatadi.

Mavzu uchun tayanch so'zlar

Tug'ilmoq
Yashamoq
O'qimoq
O'rganmoq
Yozmoq
Ketmoq
Kelmoq
Boshlamoq
Do'stlashmoq
Mashhur bo'lmoq
Ijod etmoq
Olamdan o'tmoq
Hissa qo'shmoq

(Ushbu so'zlar, albatta, nemis tilida yozilgan bo'ladi.)

O'quvchilar tayanch so'zlar yordamida shoirning hayoti va ijodi haqida matn yozadilar.

Har bir guruhdan bir o'quvchi ushbu topshiriqni doskada bajaradi.

Dars davomida o'qituvchi gul, kartochka yoki rasm kabi narsalar bilan o'quvchilarni rag'batlantirib boradi va dars so'ngida ularni baholaydi, g'olib guruhni aniqlaydi.

Uyga vazifa qilib tayanch so'zlarni o'rganish hamda g'azal mulkinging sultoni Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqida matn yozib kelish topshirig'i beriladi.

BILIB QO'YGAN YAXSHI

KLAVIATURADA JAMLANGAN BELGILAR

Yurtimizda ta'limga bo'lgan e'tibor, jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi ma'lum bir tendentsiyalarni har bir o'qituvchi va o'quvchilardan bilishini talab qilmoqda. Shunday ekan, komputer qarshisida o'tirgan foydalanuvchi komputerning asosiy qurilmasi hisoblanmish klaviatura majmuasidagi ba'zi bir belgi(simvol)larni nafaqat o'zbek tilida, balki jahon tillari hisoblanmish ingliz va rus tillarida ham bilishi foydadan holi emas. Quyida ushbu belgilarning ayrimlarini yana bir bor yodga olamiz:

Simvol	Rasshifrovka	O'zbek tilida	Rus tilida
`	acute, back quote, grave, grave accent, left quote, open quote	gravis	гравис, кавычка
~	tilde	tilda	тильда
!	exclamation mark, exclamation point, bang	undov belgisi	восклицательный знак
@	at or at symbol	elektron pochta belgisi, «kuchukcha»	эт, «собачка»
#	octothorpe, number, pound, sharp, hash	diez, panjara	решетка, диз
\$	dollar sign	dollar belgisi	знак доллара
%	percent	foiz belgisi	процент

(Davomi 18-betda.)

«HAYRAT UL- ABROR» DOSTONINI O'RGANISH YUZASIDAN TAVSIYA (7-sinf uchun)

Maqsuda Sariboyeva,
pedagogika fanlari nomzodi,
Guliston davlat universiteti katta o'qituvchisi

Dars maqsadi: o'quvchilar ongiga «Hayrat ul-abror» dostoni va unda ilgari surilgan g'oyalarni singdirish.

Dars jihozlari: «Hayrat ul-abror» dostoni bo'yicha tayyorlangan tarqatma materiallar, «Xamsa»ga ishlangan surat va miniatyuralar, flipchart (katta bichimli) qog'ozlari, markerlar, skotch, slaydlar, oddiy qalam (sinfdagi o'quvchilar soni bilan teng miqdorda), mavzuga oid adabiyotlar, lug'at, darslik.

Qo'llaniladigan usullar: «BBB» guruhda ishlash, taqdimot, reklama.

Jarayonning borishi:

1-bosqich. Sinf o'quvchilari 5 ta kichik guruhga bo'linadilar. Guruhga ajratish o'qituvchining ixtiyorida usullar orqali amalga oshiriladi.

2-bosqich. Dostondagi 5 ta maqolat yuzasidan tayyorlangan 5 xil matn guruhlariga tarqatiladi.

3-bosqich. O'qituvchi «Hayrat ul-abror» dostoniga oid quyidagi tarqatma materiallarni kichik guruhlariga tarqatadi.

1-guruhga: «Salotin bobida».

2-guruhga: «Karam, saxiylik».

3-guruhga: «Odob masalalari».

4-guruhga: «Vafo va sadoqat».

5-guruhga: «Rostlik va to'g'rilik».

O'qituvchi dars boshlanishidan avval sinf xat-taxtasiga yoki flipchart qog'oziga quyidagi topshiriqlarni yozib, tayyorlab qo'ygan bo'lishi lozim.

1. Guruhingizga berilgan materialni o'qib, o'rganib chiqing.

2. Materialdagi muhim jihatlarni daftaringizga yozib boring.

3. Matn bo'yicha reja va savollar tuzing.

4. Ushbu matnni o'zgalarga o'rgatish bo'yicha taqdimot matnini yarating.

4-bosqich. Kichik guruhlarining barcha ishtirokchilari o'zlariga ajratilgan matn bilan tanishib chiqishlari kerakligi aytiladi. Topshiriqni bajarish uchun 15 daqiqa vaqt belgilanadi. Bunda o'quvchilar o'qigan matnining o'ziga qora qalam bilan «+» (bilar edim), «?» (bilmoqchiman), «!» (bilib oldim) kabi shartli belgilarni qo'yib chiqadilar. Topshiriq uchun vaqt tugagach, o'qituvchi jarayonni to'xtatadi.

5-bosqich. Topshiriq: kichik guruhdagi o'roqlaringiz bilan bilmoqchi bo'lgan ma'lumotlari yuzasidan fikrlashing (bunda bir o'quvchi uchun yangilik bo'lmagan ma'lumot boshqasi uchun yangilik bo'lishi mumkinligi bois o'quvchilar birbirlarini navbat bilan tinglashlari kerak bo'ladi).

Izoh. Bu usul qo'llanilganda o'qituvchi har bir guruh yoniga borib, o'quvchilar bilib olishni istagan ma'lumotlar yuzasidan qisqacha yo'nalishlar berishi lozim.

6-bosqich. Topshiriq: guruhingizda o'rganagan, o'zlashtirgan ma'lumotlaringizni boshqa guruh ishtirokchilariga yetkazish bo'yicha taqdimot tayyorlang.

Izoh. Bunda har bir guruh o'ziga yuklatilgan maqolat bo'yicha mazmuni tengdoshlariga yetkazish uchun boshlovchini tanlaydi va uni tayyorlaydi.

7-bosqich. Guruhlar o'z taqdimotini amalga oshirgach, o'qituvchi o'quvchilarga eshitib, ko'rganlarini daftarlariga yozishni taklif qiladi.

8-bosqich. O'qituvchi o'quvchilarni kichik guruhlarda va umuman faolligiga qarab baholaydi va uyga vazifa sifatida «Hayrat ul-abror» dostoni yuzasidan test savollari tuzishni topshiradi. Ushbu topshiriqni qay tarzda bajarishni tushuntirish maqsadida test namunalari o'quvchilar e'tiboriga havola qilinadi. O'qituvchi ushbu namunani plakatda yoki slaydda oldindan tayyorlagan bo'ladi. Masalan, quyidagi tartibda:

1. Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» dostonidagi «Sher va durroj» masalida qanday g'oya ifodalangan?

- A) dushmanga ishonib bo'lmaslik
- B) yolg'on so'zlashning yomon oqibat keltirishi
- C) insonning doimo xushyor bo'lishi kerakligi
- D) har kim o'z tengi bilan o'rtoq tutinishi afzaligi

2. Qaysi javobda «Xamsa» dostonlari muqaddimasiga taalluqli bo'lgan so'z berilgan?

- A) muxammas
- B) na't
- C) marsiya
- D) qit'a

3. «Umidim bukim, aylabon fathi bob, Qo'lum bergay ul panjaga tog'i tob. O'tuz yilki oni Nizomiy demish, qoshimda erur ikki-uch yillik ish». Sayyid Hasan Ardasheriga yozilgan maktubdan olingan ushbu misralarda Navoiy qaysi asarining rejasi haqida yozgan?

- A) «Xamsa»
- B) «Farhod va Shirin»
- C) «Hayrat ul-abror»
- D) «Lison ut-tayr»

4. Quyidagi atamalardan qaysi biri «Hayrat ul-abror» dostonining tuzilishi uchun eng xarakterlidir?

- A) bob
- B) maqolat
- C) qism

D) fasl

5. Alisher Navoiyning «Hayrat ul-abror» dostonidagi «Shoh G'oziy hikoyati»da kampir keltirgan ikki guvoh to'g'ri ko'rsatilgan javobni toping.

- A) ikki sipoh
- B) o'zi va qo'shnisi
- C) adolat va insof
- D) o'zi va podshoh

6. «Befoyda so'zni ko'p aytma, foydalig' so'zni ko'p eshiturdin qaytma» aforizmi muallifi kim? O'zakdosh so'zlarni toping.

- A) Navoiy. Befoyda, foydalig'
- B) Bobur. Ko'p, ko'p
- C) Lutfiy. Aytma, qaytma
- D) xalq maqoli. So'zni, so'zni

7. Alisher Navoiyning «Ikki vafoli yor» hikoyasida tasvirlangan voqea qaysi mamlakatda kechadi?

- A) Xorazmda
- B) Balxda
- C) Hindistonda
- D) Chin-Mochinda

8. «Hayrat ul-abror»ning asosiy yetakchi g'oyasi nima?

- A) insonning baxt-saodati, kamoloti uchun kurash
- B) sevgi va vafo, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik
- C) ishqiy-sarguzasht doston
- D) A va C javoblar

9. Yozma adabiyotda Mehinbonu timsolini birinchi bo'lib qaysi xamsanavis yaratgan?

- A) Nizomiy Ganjaviy
- B) Xusrav Dehlaviy
- C) Abdurahmon Jomiy
- D) Alisher Navoiy

10. Navoiy «Xamsa»sidagi qaysi hikoyatlar psixologik tasvirga boyligi bilan ajralib turadi?

- A) «Hotami Toy», Mehr va Suhayl»
- B) «Bahromgo'r», «Sher va Durroj»
- C) «Bahromgo'r», «Shoh Jo'na va Mas'ud»
- D) A va S javoblar

11. Falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy-talimiy masalalarga bag'ishlangan dostonni belgilang.

TA'LIMI

- A) «Hayrat ul-abror»
 B) «Sab'ai sayyor»
 C) «Layli va Majnun»
 D) «Farhod va Shirin»

12. da hayot, voqelik shoirning epik bayoni-hikoyasi emas, balki uning fikr-mulohazalari, his-tuyg'ulari va ta'rif-tavsifi orqali yoritilgan.

Navoiyning qaysi dostoni haqida fikr aytilgan?

- A) «Saddi Iskandariy»
 B) «Sab'ai sayyor»
 C) «Layli va Majnun»
 D) «Hayrat ul-abror»

13. «Hayrat ul-abror»da «Mayxo'rlar» to'g'risidagi 15-hikoyatda kim haqida hikoyat qilinadi?

- A) imom Faxriddin Roziy hikoyati
 B) Bahrom hikoyati
 C) Chin go'zali hikoyati
 D) Bani Isroil Rind hikoyati

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2006. 392-bet.
2. Q.Yo'ldoshev. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. T.: O'qituvchi, 1996. 152-bet.
3. N.Mallayev. So'z san'atining gultoji. T.: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1991. 152-bet.
4. S.Matchonov, Sh.Sariyev. Adabiyot fanidan mavzuli test savollari to'plami. T., 2004. 114-bet.

14. Navoiy shoh G'oziy orqali kimning tim-solini yaratgan?

- A) Amir Temur
 B) temuriy hukmdorlar
 C) Husayn Boyqaro
 D) afsonaviy pahlavon Rustam

15. «Shoh G'oziy» hikoyatidagi kampir nima uchun o'z da'vosidan kechib, shohdan uzr so'radi?

- A) katta boylik olgani uchun
 B) shoh adolatiga iqror bo'lib
 C) qo'rqanligi uchun
 D) yanglishganligini bilib

Test javoblari:

1. B	4. B	7. C	10. C	13. D
2. A	5. C	8. A	11. A	14. C
3. A	6. A	9. A	12. D	15. B

MUMTOZ ADABIY ASARLAR LUG'ATI*

BEIRFON f.-a. Johil, nodon, savodsiz, ma'rifatsiz.

*Bilmagan o'z qadrini ne bilqusi so'z qadrini,
 Hayfdur dono demak, nodon-u beirfong'a so'z.*

(Ogahiy)

BEISHTIBOH f. -a. Shubhasiz, shaksiz, aniq.

*Aytti qozi: Ketur, ikki guvoh,
 To qilayin hukmini beishtiboh.*

(«Sab'ai sayyor»dan)

BEKLAMAK Mustahkam qilmoq, mustahkamlamoq.

*Qayu beg saq ersa elin bekladi
 Yag'i bo'yni yanchti uza igladi.*

(«Qutadg'u bilig»dan)

BEMULOHAZA f. -a. O'ylamay, o'ylamasdan, mulohaza qilmay, mulohazasiz.

Ushbu bir bemulohaza hukm qilg'onimizdin ne miqdor sho'r fitnalar qo'пти.

(«Boburnoma»dan)

BEMURUVVAT f.-a. Odamga yaxshilik qilmaydigan, marhamatsiz.

*Manga mardumlar aydi: berma ko'ngul bevafo yora,
 Netay, ey bemuruvvat, oxiri sharmandalar qilding.*

(Zavqiy)

BEMUZOYAQA f. -a. Tinch yo'l bilan, jangsiz, qarshiliksiz.

Xo'jand ichida Amir Mo'g'ulning otasi Abdulvahob shig'ovul erdi, men yetgach -o'q qo'rg'onni bemuzoyaqa topshurdi.

(«Boburnoma»dan)

(Davomi 22-betda)

* Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. T.: Sharq, 2010.

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA UNDOSHLAR TASNIFINI MATEMATIK USULDA O'RGANISH

Darmon O'rayeva,
filologiya fanlari doktori,
Buxoro davlat universiteti professori

Tilshunos olimlar orasida «Grammatika – ikkinchi matematika» degan tashbeh yuradi. Bu shunchaki yo'lga aytilgan gap emas, albatta. Negaki til ilmi ham matematika singari chuqur mantiqiy fikrlash, o'ta ziyraklik va aniq yechimni talab etadi. Shuning uchun muayyan lisoniy hodisalarni o'rganishda turli matematik usullardan foydalanish mumkin. Qolaversa, bu o'quvchilar uchun ham qiziqarli, ham qulaydir. Jumladan, tilshunoslikning tovushlar tizimini o'rganuvchi fonetika bo'limini o'rganayotganda, unga aloqador undosh tovushlar tasnifi masalasini matematik usulda o'rgatish juda samarali kechadi.

Ma'lumki, o'zbek tilida 30 ta tovush mavjud bo'lib, ular o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra: unli tovushlar (6 ta: a, o, i, e, u, o') va undosh tovushlar (24 ta undosh bo'lib, ular yozuvda 23 ta harf (shundan 3 tasi harfiy birikma) tarzida ikkiga

ajratib o'rganiladi. Ma'lumki, o'pkadan chiqayotgan havo oqimining bo'g'iz bo'shlig'ida un paychalarini biroz titratib, og'iz bo'shlig'ida turli to'siqqa uchrashi natijasida hosil bo'ladigan tovushlarga *u n d o s h t o v u s h l a r* deyiladi.

Undosh tovushlar unli tovushlardan farqli holda ovoz va shovqin iborat bo'ladi, urg'u qabul qilmaydi, cho'ziq talaffuz qilinmaydi, bo'g'inlar sonini belgilashda ishtirok etmaydi. Ular so'zning istalgan o'rnida kela oladi. Shu xususiyatlaridan kelib chiqib, undosh tovushlar quyidagicha tasnif qilinadi:

1. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra. 2. Aytilish usuliga ko'ra. 3. Ovoz va shovqin yoki tovush paychalarining ishtirokiga ko'ra. 4. Ovozning miqdoriga ko'ra. 5. Tarkibiga ko'ra. Mazkur ichki tasniflanish oqibatida 23 undosh turli pozitsiyalardan o'rin oladiki, ularni yodda saqlash birmuncha qiyinchilik tug'diradi.

Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra		Aytilish usuliga ko'ra	Hosil bo'lish o'rniga ko'ra					
			Lab undoshi		Til undoshi			Bo'g'iz
			Lab-lab	Lab-tish	Til oldi	Til o'rta	Til orqa	
Shovqinlilar	Jarangli	Portlovchi	B		D		G	
	Jarangsiz		P		T		K	Q
	Jarangli	Sirg'aluvchi		V	Z, DJ	Y		G'
	Jarangsiz			F	S, SH			X
	Jarangli	Qorishiq (afrikat)			J			
Jarangsiz				CH				
Sonor	Jarangli	Burun portlovchi	M		N		Ng	
		Yon tovush			L			
		Titroq tovush			R			

Agar ushbu tasnif innovatsion matematik usulda o'rganilsa, ancha qulaylikka erishiladi. Buning uchun doskaga $24 = (3+2) + (1-0) + (11+(1-0)+(3+3))$ masalasi yoziladi. Tenglikning yechimi quyidagicha tushuntiriladi: 24 raqami undosh tovushlarning jami miqdorini anglatadi.

Uchta qavs ichida o'zaro qo'shuv va ayiruv ko'rinishida berilgan miqdorlar esa uning hosil bo'lish o'rniga ko'ra 3 qismga bo'lib o'rganilishini bildiradi. Darhaqiqat, undoshlar hosil bo'lish o'rniga ko'ra uchga: lab, bo'g'iz va til undoshlariga bo'linadi.

1. Lab undoshlari 5 ta. Ular lablar ishtirokida hosil bo'lganligi sababli lab undoshlari deb yuritiladi. Lab undoshlaridan 3 tasi (b, p, m) lab-lab undoshlari hamda 2 tasi (v, f) lab-tish undoshlari bo'lib, qo'shilma holda 5 ta lab undoshini hosil qilgani uchun masala usulida ularni (3+2) yig'ilmasi ko'rinishida tushuntirish mumkin.

Undan so'ng birgina tovushdan iborat bo'lgan bo'g'iz undoshi «h» haqida ma'lumot beriladi. Bu undosh tilimizda bitta bo'lib, bo'g'iz bo'shlig'ida un paychalarining yaqinlashuvidan hosil bo'ladi. (1-0) ishorasi uning yolg'izligini anglatadi.

(11+ 1+(3+3)) ishoralarining umumiy hosilasi 18 ga tenglashadi. Bu hosila d, t, g, k, q, z, s, dj, j, sh, y, g', x, ch, n, l, r, ng kabi til undoshlarining miqdorini beradi. Chunki til og'iz bo'shlig'idagi harakatiga ko'ra til undoshlari uchga bo'linadi. Qavsning boshlanishida turgan 11 raqami jami 11 ta bo'lgan til oldi undoshlariga ishora qiladi. Ular: d, t, z, s, j, dj, sh, ch, n, l, r tovushlaridir.

2. Til o'rta undoshi bitta – y undoshidan iborat. 1 raqami bu tovushning yolg'izligini anglatadi. U tilning o'rta qismi tanglayga yaqinlashishi natijasida hosil bo'ladi.

Uchinchi qavsdagi 3+3 alomati natijasi jami 6 ta (g, k, ng, q, g', x) bo'lgan til orqa undoshlariga ishora qiladi. Chunki ular uchtadan ikkita guruhni hosil qiladi:

a) sayoz yoki yaqin til orqa undoshlari: k, g, ng;

b) chuqur til orqa undoshlari: q, g', x. Shuning uchun ularni (3+3) yoki (3X2) alomati bilan ifodalash mumkin.

Demak, berilgan $24 = (3+2) + (1-0) + (11+(1-0)+(3+3))$ tenglamasi soddalashtirilishi uchun qavslar birma-bir ochib chiqilsa,

1-usulda: $24 = (5 + (1-0) + (11+(1-0)+(3+3)))$;

2-usulda: $24 = (5 + 1 + (11+(1-0)+(3+3)))$;

3-usulda: $24 = (5 + 1 + (11+1+(3+3)))$;

4-usulda: $24 = (5 + 1 + (11+1+6))$;

5-usulda: $24 = (5 + 1 + 18)$;

6-usulda: $24 = 24$ tengligi yuzaga kelib, masala yechimiga erishiladi.

Ma'lumki, undosh tovushlar ovoz va shovqinning yoki tovush paychalarining ishtirokiga ko'ra jarangli hamda jarangsiz undosh tovushlarga bo'linadi. Ularning o'zaro farqi shundaki, jarangli undoshlar un (ovoz) va shovqindan, jarangsiz undoshlar esa faqat shovqindan iborat bo'ladi. O'zbek tilida 14 ta jarangli undosh tovush (b, d,

g, v, z, j, g', dj, y, m, n, ng, l, r) mavjud bo'lib, ulardan 8 tasi o'z jarangsiz juftiga (p, t, k, f, s, sh, x, q, ch, h) ega. Uning tenglamasi:

$$14 = (8+6)$$

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Ja-rang-li	b	d	g	v	z	dj	g'	j	y	m	n	ng	l	r
Ja-rang-siz	p	t	k	f	s	sh	q	ch	x	h				

Umuman, jarangli va jarangsiz tovushlar tenglamasini quyidagicha tuzish mumkin: $24 = (8+6) + 10$

Undosh tovushlarni talaffuz qilganda, ayrimlari ikki nutq a'zosining biri ikkinchisiga urilib, portlash ovozini berishi yo'li bilan hosil bo'lsa, ayrimlari ikki nutq a'zosi oralig'ida qolgan bo'sh joydan sirg'alib chiqadi. Shunga ko'ra ular portlovchi va sirg'aluvchi undoshlarga ajratiladi. O'zbek tilida 9 ta portlovchi (b, p, d, t, g, k, q, ch, dj) undosh tovush bor. Bularga 3 ta (m, n, ng) burun tovushi ham qo'shiladi. Sirg'aluvchi tovushlar esa 10 ta: v, f, z, s, j (ajdar), sh, y, g', x, h. Ularni tenglama ko'rinishiga keltirilca, $19 = (9 + 3) + 10$ bo'ladi.

Agar bu 1 ta l yon tovush hamda 1 ta r titroq tovush bilan qo'shib hisoblansa, jami undoshlar miqdoriga tenglashadi:

$$24 = (9+3) + 10 + (1+1)$$

Ovozning miqdoriga ko'ra undoshlar ikkiga bo'linadi: 1) sonorlar; 2) shovqinlilar.

Sonor so'zi lotincha sonorus so'zidan olingan bo'lib, «ohang», «ovoz» degan ma'noni ifodalaydi. Ular ovozning miqdoriga ko'ra unilarga yaqin turadi. Chunki ularda ovozning miqdori shovqinga nisbatan ko'p bo'ladi. Shuning uchun ular ovozdorlar deb ham yuritiladi. Bunday tovushlar tilimizda 5 ta: m, n, ng, l, r.

Ovozdorlardan boshqa tovushlarda ovozning miqdori oz, shovqinning miqdori ko'p bo'ladi. Shu sababli ular shovqinlilar deyiladi. Ular 18 ta. U tenglamalashtirilsa, $24 = 5+19$ ko'rinishini ifodalay oladi.

Xullas, o'zbek tilidagi undoshlar tasnifini o'rganishda ushbu yangi innovatsion pedagogik texnologiyadan foydalanish yuqori samara bera oladi. U faol va muammoli o'qitish usuli sifatida o'quv mashg'ulotining qiziqarli o'tishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar

1. R.Ishmuhammedov, A.Abduqodirov, A.Pardayev. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). T.: Iste'dod, 2008. 180 b.
2. Sh.Rahmatullayev. Sistem tilshunoslik asoslari. T.: Universitet, 2007.
3. Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Hojjiyev, I.Rasulov, X.Doniyorov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T.: O'qituvchi, 1980. 446 b.

KASB-HUNAR KOLLEJLARINING ONA TILI DARSLARIDA INTEGRATSIYA USULIDAN FOYDALANISH

Kasb-hunar ta'limi tizimida fanlararo aloqadorlik – integratsiya darslarini tashkil etish o'quvchilarning o'zi tanlagan kasb-hunarining mukammal egasi bo'lishi uchun yetaklovchi omil bo'ladi, chunki ushbu ta'lim tizimida o'qituvchining vazifasi o'quvchilarni kasb-hunarga yo'llash, kasb mahoratini shakllantirishdan iborat.

Ona tili darslarida «Buxgalteriya hisobi», «Bank ishi», «Soliq va soliqqa tortish» yo'nalishidagi guruhlar uchun darslarni «Marketing» fani bilan bog'lab tashkil etish o'quvchilarni ham fanga, ham o'z kasb-hunariga bo'lgan muhabbatini oshiradi.

Bunda quyidagi dars usullaridan foydalanish mumkin. Dastlab o'quvchilar «Sotuvchilar» va «Xaridorlar» guruhlariga bo'linadi.

«Sotuvchilar» guruhidagi o'quvchilar ona tili fanidan topshiriqli savollar tuzadilar. Ushbu guruh tayyorlagan savollarni o'qituvchi raqamlab, stolga tarqatib qo'yadi. «Xaridorlar» guruhidagi o'quvchilar «Sotuvchilar»ga tashrif buyurib, o'zlari yoqtirgan savollarni tanlaydilar.

Masalan:

№ 1

Gaplardagi sintaktik aloqa vositalarini toping.

1. *Sidiqjon etagini qoqib o'rnidan turdi-da, jaldallagancha ko'cha eshigiga qarab ketdi.*

(A. Qahhor)

2. *Men bir kuy to'qigan edim, bilmadim, mehmonlarga ma'qul bo'ladimi, yo'qmi?*

(Oybek)

№ 2

Nuqtalar o'rniga tegishli tinish belgilarini qo'ying.

Ikki dugona ... Lobar bilan Nazira birga to'yga ketishdi.

Telefon... jiring... etsa... yuragim... shuv etadigan bo'lgan.

№ 3

Qaysi so'zlarga egalik qo'shimchalari qo'shilganda **y** tovushi ortadi?

Sira, sina, avzo, to'qi, obro', mavze, o'qi, iliq.

№ 4

«Registon maydoniga kirdik» gapidagi yordamchi so'zlarni toping.

«Xaridorlar» guruhidagi o'quvchilar qaysi do'kondagi topshiriqlar to'g'ri, qaysi do'kondagi topshiriqlar noto'g'ri tuzilganligini aniqlab, baholaydilar.

Misol uchun: 1, 2, 3-do'kondan olingan savollar to'g'ri, 4-do'kondan olingan savollar noto'g'ri tuzilgan.

Savollarning saviyasi savdo do'konlarining xaridorgir bo'lishi hamda erkin raqobatni yuzaga keltirishga asos bo'ladi. Shuning uchun «Sotuvchilar bozori» guruhidagi o'quvchilar o'z savollarini to'g'ri, mantiqli va qiziqarli tuzishga harakat qiladilar. Bu usulni qo'llashda o'quvchilar tomonidan test, tezkor savollar, boshqotirmalar tuzilishi mumkin. Savollar tuzish orqali o'quvchilar bilimi mustahkamlanadi, dunyoqarashi kengayib boradi.

A.Rafiyevning «Ona tili» darsligi (akademik litsey va kasb-hunar kollejlari uchun darslik)dagi¹ «Gap va sintaktik aloqa vositalari» mavzusi yuzasidan berilgan 63-topshiriqqa qo'shimcha tarzda quyidagi usuldan foydalanish mumkin. Bunda o'quvchilar 3 guruhga bo'linadi:

Dastur tuzuvchilar.

Nafosatshunoslar.

Texnikasevarlar.

Gruhlarga quyidagicha topshiriq beriladi:

Berilgan so'zlardan o'z guruhingizga mos so'zlarni tanlang va ular ishtirokida matn yarating.

Komputer, elektromagnit, tebranish, paint, nafis, word, o'zgaruvchan tok, bejirim, energiya, go'zal, qalb, disk, matn, sig'im, fleshka, excel, mahliyo, qarshilik.

O'quvchilar o'z guruhiga tegishli so'zlarni ajratib olib, quyidagicha matn tuzadilar.

«Dastur tuzuvchilar» guruhi

Biz informatika darsida word, paint, excel dasturlarini o'rganamiz. Word dasturi matn muharriri

bo'lib, unda hujjatlar tayyorlanadi. Tayyorlangan hujjatlarni fleshka va disklarga ko'chirib saqlab qo'yamiz. Excel dasturida moliyaviy hisob-kitob ishlarini amalga oshiramiz. Bundan tashqari, dars mashg'ulotlarida basic, paskal dasturlash tillari yordamida turli masalalarni hisoblash dasturlarini tuzamiz.

«Nafosatshunoslar» guruhi

Bizning kollejimizda tikuvchilik guruhi bor. Bunda tikuvchi qizlar bejirim liboslarni tikishni o'rganadilar. Qizlar tikkan go'zal liboslari bilan «Nafosat malikalari» tanlovida ishtirok etishdi. Ular tomonidan ko'ylaklarga qadalgan nafis marjonlar jilosi barchani mahliyo etdi. «Nafosat malikalari» tanlovida 9-tikuvchilar guruhi qizlari g'oliblikni qo'lga kiritdilar.

«Texnikasevarlar» guruhi

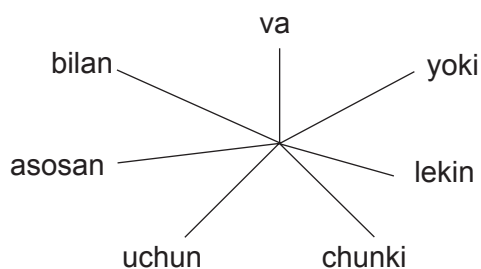
Gidroelektrostansiyada suvning mexanik energiyasi elektr energiyaga aylantiriladi. Elektromagnitning tortishish kuchi undan o'tayotgan tok kuchiga to'g'ri proporsional.

Vaqt o'tishi bilan kattaligi va yo'nalishi davriy o'zgaradigan elektr toki o'zgaruvchan tok deb ataladi.

Kuchlanish tok kuchi bilan qarshilik ko'paytmasiga teng.

Matn tuzilgandan so'ng undagi sintaktik aloqa vositalari aniqlanib, tagiga chiziladi.

Darslikdagi 73-topshiriqni bajarishda ham integratsiya usulini qo'llash mumkin. Bunda o'quvchilar o'z mutaxassislik darsliklaridan foydalanishlari mumkin. O'quvchilarga ko'rgazma yoki slaydda quyidagi chizma ko'rsatiladi:

O'quvchilar ushbu chizmadagi yordamchi so'zlar ishtirokida gaplar tuzib, daftarlariga yozishlari kerak bo'ladi. Ular quyidagi gaplarni tuzib, daftarlariga yozadilar.

Nomoddiy aktivlar korxonaning uzoq muddatli xarajatlari bo'lib, u uzoq muddat davomida yuqori daromad olish uchun sharoit yaratadi.

Materialning har bir turini tayyorlash, haqiqiy tannarxini hisoblash ko'p mehnat va vaqt talab qiladi.

Xarajatlar tarkibi to'g'risidagi nizomga asosan xarajatlar to'rt guruhga bo'linadi.

Tadbirkorlikni ishbilarmonlik yoki biznes deb ham atashadi.

Ko'pchilik tadbirkorlik bilan shug'ullanishni xohlaydi, lekin tadbirkorlikdan hamma vaqt ham foyda olinavermaydi.

Traktor yalpi milliy mahsulotga kiritiladi, chunki u tugal mahsulot hisoblanadi.

Yozib bo'lingach, gaplardagi sintaktik aloqa vositalari aniqlanib, tayanch so'z va atamalar sharhlanadi.

Bu usul ham o'quvchilarning savodxonligini oshirishga, ham iqtisodiy bilimni yuksaltirishga yordam beradi.

Inson u yoki bu kasbni o'rganar ekan, unda kasbiy tafakkur shakllanadi. O'quvchilarda iqtisodiy va kasbiy tafakkur rivojlanishi uchun ona tili darslarida iqtisodga oid matnlardan foydalanish ham yaxshi samara beradi.

Masalan, «Pul muomalasi» fanidan quyidagi matnni keltirish mumkin:

Inflyatsiya asoschisi

Shotlandiyaning Edenburg shahrida dunyoga kelgan Djon Lonini inflyatsiyaning asoschisi deb atashadi. Gap shundaki, qimorboz Loni Angliyada duelda qatnashib, odam o'ldirgani uchun qamoq jazosiga hukm qilinadi. Tez orada u qamoqdan qochib, Fransiya kelib qoladi va bank ishi bilan shug'ullana boshlaydi.

Tez orada «hammani baxtli, boy qilish» haqida ikkita kitob yozadi. Uning fikricha, muomaladagi tangalarni yig'ishtirib olib, istalgancha hajmda qog'oz pul chiqarib hammani boy badavlat qilish mumkin emish. Uning bu fikri Fransiya qiroli Filipp Orleanskiyga ma'qul tushib, u bank direktori, keyinchalik esa moliya vaziri bo'ladi.

Shu tariqa na tovar, na xizmatlar bilan ta'minlanmagan qog'oz pullar muomalaga chiqarilgan. Bu esa pulning qadrsizlanishiga, inflyatsiyaga va butun davlat bank tizimining sinishiga olib kelgan. Lo nomi esa inflyatsiyaning otasi sifatida tarixda qoldi.

O'quvchilar matnni o'qib, undagi sintaktik aloqa vositalarini topadilar.

Yordamchi so'zlar: -ki, uchun, va, bilan, na.

Kelishik qo'shimchalari: -ning, -da, -ga, -ni, -dan.

Egalik qo'shimchalari: III shaxs birlik.

Shaxs-son qo'shimchalari: III shaxs birlik.

Ona tili fani mavzularini adabiyot faniga bog'lab badiiy asarlar, hikmatli so'z va maqollar,

she'rlar bilan tahlil etilsa, bu ham ta'limiy, ham tarbiyaviy mohiyat kasb etadi.

«So'zlarda hissiy-ta'siriy munosabat ifodasi» mavzusida ijobiy va salbiy bo'yoqdor so'zlarni o'rganishda badiiy asarlardan foydalanish samaralidir.

1. «Ziqna bo'lmay, o'! – deb o'yladi xotinini so'kib, – azaldan qurumsoq edi, zamon og'ir-lashgandan buyon battar bo'ldi».

Ichkarida chaqaloq yig'ladi. Beshikning g'i-chirlagani eshitildi. Bola xuddi shuni kutib turgan-day, battar big'illay boshladi. Kattasi ham uyg'onib ketdi shekilli, qo'shilishib yig'lashga tushdi.

Shoikrom siltanib qaddini rosladi.

– Ovozini o'chir, Xadicha!

Ichkaridan xotinining beshikni mushtlagani, zardali tovushi eshitildi.

– Ovozi o'chsa, koskiydi! To'qqiz ko'chasida jin tekkan bunga!

2. «Menga desa, otib yubormaydimi! – deb o'yladi u ayvon labiga cho'qqayib o'tirgancha usti yopiq simni ochiq simga ildam ularkan.

– Harna bitta haromxo'zni o'ldirganim. Bitta-si o'lsa, boshqalari adabini yeydi» (O'tkir Hoshimov. «Urushning so'nggi qurboni» hikoyasi-dan).

3. Xursand bo'lib ketganidan otaxon meni ob-don mehmon qildi, keyin termosdan choy quyib berayotib: – Obbo o'g'lim-ey, obbo toychog'im-ey, – deb qo'ydi.

4. O'zimizning agranom oblastga ko'tarilib ketdi. Umringdan baraka topkur, ko'p azamat yi-git edi. Nima, dadang agranommi deyman?

(X. To'taboyev. «Sariq devni minib» asaridan)

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kasb-hunar kollejarida umumta'lim fanlarining o'qi-tilishida integratsiya usulidan foydalanish o'quvchilarning o'zi tanlagan kasb-hunarga e'ti-borini kuchaytirib, kasb mahoratini oshirishga yordam beradi.

Oydinoy G'oziyeva,

Andijon viloyatidagi Shahrixon iqtisodiyot kolleji ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

¹A.Rafiyev. N.G'ulomova. «Ona tili» darsligi. T.: Sharq, 2008.

(Boshi 10-betda)

BILIB QO'YGAN YAXSHI

KLAVIATURADA JAMLANGAN BELGILAR

Simvol	Rasshifrovka	O'zbek tilida	Rus tilida
^	caret, circumflex	sirkumfleks	циркумфлекс, знак вставки
&	ampersand, and	ampersand, va	Амперсанд
*	asterisk, star	yulduzcha, ko'paytiruv belgisi	звездочка, знак умножения
(open parenthesis	chap, ochiq dumaloq qavs	левая, открытая круглая скобка
)	close parenthesis	o'ng, yopiq dumaloq qavs	правая, закрытая круглая скобка
-	hyphen, minus, dash	ayiruv, defis	минус, дефис
_	underscore	satr osti chizig'i	знак подчеркивания
=	equals	tenglik belgisi	знак равенства
+	plus	qo'shuv, plyus	плюс
[open or left square bracket	chap, ochiq to'rtburchak qavs	левая, открытая квадратная скобка
]	close or right square bracket	o'ng, yopiq to'rtburchak qavs	правая, закрытая квадратная скобка
{	open or left curly brace	chap, ochiq shakldor qavs	левая, открытая фигурная скобка
}	close or right curly brace	o'ng, yopiq shakldor qavs	правая, закрытая фигурная скобка
;	semicolon	nuqtali vergul	точка с запятой
:	colon	ikki nuqta	двоеточие
'	apostrophe, single quote	apostrof	апостроф, кавычка
«	quote, quotation mark	qo'shtirnoq	двойная кавычка
,	comma	vergul	запятая
.	period, dot	nuqta	точка
/	forward slash	slesh, qiyshiq chiziq, drob	слэш, косая черта, знак дроби
\	backslash	teskari (aks) slesh, teskari qiyshiq chiziq	обратный слэш, обратная косая черта
<	less than, angle brackets	kamlik belgisi	знак меньше
>	greater than, angle brackets	ko'plik belgisi	знак больше
?	question mark	so'roq belgisi	вопросительный знак
	pipe, vertical bar	vertikal chiziq	вертикальная черта
§	section	paragraf	параграф

<http://www.lesson1.ru/handbook/keyboard.html>

«BARHAYOT NAVOIY»* adabiy-ma'rifiy tadbir ssenariysi

Yo'ldosh RAHMATOV,
filologiya fanlari nomzodi,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
qoshidagi akademik litsey o'qituvchisi

Har bir xalq adabiyotini yuksak cho'qqilarga ko'taradigan daho ijodkorlar bo'ladi. Ularning ijodiyoti qancha vaqt, zamon o'tmasin, hech qachon eskirmaydi va millatni ruhlantiradigan g'oyaviy-badiiy qimmatini aslo boy bermaydi. Alisher Navoiy xuddi shunday buyuk ijodkorlardan hisoblanadi.

Prezidentimiz Islom Karimov alohida ta'kidlaganidek, Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Shuning uchun ham mutafakkir shoir ijodiyotini o'rganish va o'rgatish bevosita millat tarixi, madaniyati, badiiy zavqi, ruhoniyyat va urf-odatlarini chuqurroq bilishga keng yo'l ochadi. Shoir ilgari surgan g'oyalar o'zlikni anglash, shaxs axloqi va kamolotiga xizmat qilar ekan, uning asarlarini o'qib-o'rganish, o'rgatish, targ'ib-u tashviq qilish bugungi kunda ham muhim va zaruriy masala hisoblanadi. Biz – murabbiylar mutafakkir shoirning quyoshdek porloq shaxsiyatini farzandlarimizga ibrat o'laroq, asarlarini esa hikmat sifatida doimiy ravishda o'rgatib borishimiz zarur.

Adabiyot fanida ijodkorlarning hayoti va faoliyati bilan tanishish dars jarayonida yangicha usullarda, turli texnik ko'rgazmalar vositasida amalga oshirilsa, o'quvchilar bu borada kerakli bilim va malakaga ega bo'lishadi. Darsdan tashqari tashkil etilgan turli adabiy-badiiy tadbirlar esa o'sha bilimlarning yanada mustahkamlanishiga sabab bo'ladi. Xuddi shunday Alisher Navoiy ijodini o'rganishda dars jarayonida olingan bilimlardan tashqari badiiy-kompozitsion tadbirlar ham muhim o'rin tutadi. Bunday tadbirlarda o'quvchilar Alisher Navoiy siymosini jonlantirish

orqali bu zotning qalbini tushunadilar hamda mutafakkir shoir asarlaridan bahramand bo'ladilar. Alisher Navoiyning ma'naviy xazinasidan bahra olgan har qanday ko'ngil esa ilm-u ma'rifatning qudratidan quvvat topib, butunlik tomon, yuksaklik, kamolot sari olg'a intilishi shubhasiz.

Quyida g'azal mulkining sultoni Alisher Navoiy tavalludining 572 yilligi munosabati bilan o'tkaziladigan namunaviy tadbir ssenariysi mushtariylar e'tiboriga havola qilinadi.

Zal bayramona bezatilgan bo'lib, mayin musiqa sadolari ostida sahnaga boshlovchilar chiqib kelishadi.

1- boshlovchi:

Bu salom qahr-u g'azabning otashini to'xtatar,
Fikr etsa gar xayollar shafqatini uyg'otar.
Kimda bo'lsaki saxovat, qalbi toshdir yumshatar,
Do'stidin begonalar ko'ngliga isloh o'rnatar,
Mo'tabardur bu ulug' xayr-u saxovat, assalom.

2-boshlovchi:

Bu salomdin yetgusidir dilga shodlik har zamon,
Ketgay illatkim bashardin, kelgusi qalbg'a imon,
Do'st ila dushman arosi bu so'z-la qolgusi omon,
Aql-u adab barchasi shunda bo'lgusi nishon,
Mo'tabardur bu ulug' xayr-u saxovat, assalom.

1- boshlovchi:

Assalomu alaykum, qadrili ustozlar!

2-boshlovchi:

Assalomu alaykum, ilm-u ma'rifat shaydolari, aziz o'quvchilar!

1-boshlovchi: Atoqli yozuvchi Abdulla Qodiriy iborasi bilan aytganda, «Moziyga qaytib ish ko'rish xayrlik» deya bobokalonimiz Alisher Navoiy siymosini xotirlab ko'ngillarni ul zot yodi ila munavvar etsak.

2-boshlovchi: Ha, muhtaram Prezidentimiz Is-lom Karimov aytganlaridek, tarixni o'rganmay turib kelajakni qurib bo'lmaydi. Shu bois o'zbek adabiy tili asoschisi, adabiyotimizning zalvorli ustuni bo'lgan Mir Alisher Navoiy hayoti va ijodini o'rganmog'imiz hamda ul zotning bebaho o'gitlarini hayotimizga dasturulamal etmog'imiz lozim.

(Musiqacha chalinadi va sahnaga Navoiy siymosini gavdalandirgan o'quvchi kirib keladi.)

Navoiy:

Bugun sizga havas bilan boqib yiroqdan,
Farhodlarim, bahromlarim ko'rarman bot-bot.
Men istagan va izlagan zamonlar kelmish,
Sizga bo'lsin bu hur zamon mangu, umrbod.
Asli qalbning qaynog'idir ilm va urfon,
Ko'rdim bu kun fanlar siri qalbingizda jo.
Bilim bilan ravshan eting hayotingizni,
Kamolingiz tilab ko'kda aylayin duo.

1-boshlovchi:

Assalomu alaykum, shoirlar sultoni, aziz bobojon!

2-boshlovchi:

Assalomu alaykum, ulug' daho, hazrat Navoiy!

Navoiy:

Assalom, assalom, aziz avlodim!
Sizlarga doimo tole' bo'lsin yor.
Sizlarga tangridan so'rayman kamol
Sizlar menga avlod donish, baxtiyor.

1-boshlovchi:

Siz uchun atalgan zo'r sovg'amiz bor,
Bu kungi istaklar bari sizga yor.

2-boshlovchi:

Marhabo, bobomiz, ulug' Alisher!
Siz uchun davramiz doim muntazir.

(Alisher Navoiy ko'rsatilgan joyga o'tiradi. Ulug' shoir g'azallari qo'shiq qilib kuylanadi va raqs ijro etiladi)

1-boshlovchi:

Buyuk zot, she'ringiz tahsinga loyiq,
Ularni har doim yodlar xaloyiq.
Ularda kuylanmish ajib muhabbat,
Oshiq-larni yoqqay ular toabad.

2-boshlovchi:

Bunda ne sinoat, bunda ne sir bor,
Yo sizni o'rtamish qaysi bir dildor?
Voqif eting bizni bu shirin sirdan
Bizlar sadoqatni bilaylik sizdan.

Navoiy:

Oh, kuy, g'azal qaytadan tinrar yaramni,
Tag'in eslatdi u mash'um haramni...

(Navoiy va boshlovchilar chiqib ketadi, qizlar va Guli kirib keladi. Qizlar qo'lida rubob, doira bilan kelishadi)

1-qiz:

Bu bog'ni ko'ringlar bunchalar so'lim,
Biram yayramoqda ozurda ko'nglim.
Bu gulshan kimniki, kimning bo'stoni?!
Go'yoki yozilmish bir ishq dostoni.

2-qiz:

Hali siz bexabar qolibsiz Gulnoz,
Bu bog'da she'r bitmish shoirlar mumtoz.
Bu gulshan bilsangiz juda xayrli,
Bu sirdan ogohdir do'stimiz Guli.

Guli:

Ne g'iybat qilursiz, mendin yashirin,
Sizlarga nelarning aytayin sirin?
Bu bog'ni demishlar bog'i safoiy,
Bizni chorlamishlar ustoz Navoiy.
Keling, bir oz yayrab dil etaylik shod,
Ustoz she'r-laridan aytishaylik yod.

(Alisher Navoiy asarlari asosida qo'shiq aytib, qizlar birgalikda raqs ijro etishadi)

3-qiz:

Kelinglar, go'zallar, ayturmiz ash'or
Bahr-u bayt ayturmiz ustozdin takror.
Boshlang, Guli, sizga hech kim teng kelmas.

Guli: (ta'zim bilan)

Bosh ustiga tinglangiz, qizlar,
Munosib javobni ayting so'ng sizlar.
O'n sakiz ming olam oshubi agar boshindadur,
Ne ajab chun sarvinozim o'n sakiz yoshindadur:

1-qiz:

Desa bo'lg'aykim, yana o'n sakiz yil husni bor,
O'n sakiz yoshinda muncha fitnakim boshindadur.

2-qiz: Qoshi yosinmu deyin, ko'zi qarosinmu deyin,

Ko'ngluma har birining dard-u balosinmu deyin?!

3-qiz:

Ko'zi qahrinmu deyin, kirpiki zahrinmu deyin,
Bu kudurat aro ruxsori safosinmu deyin?!

Guli: Orazin yopg'och ko'zimdin sochilur har lahza yosh... (Navoiy kirib keladi va davom ettiradi)

Navoiy: Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz nihon bo'lg'och quyosh...

Guli:

Assalom, shoirlar sultoni, ustoz!
Chorlabsiz yuborib men uchun og'oz.
Xavotir ichida siz tomon shoshdim,
Ollohga shukrlar, salomat topdim.

Navoiy:

Ofarinlar Sizga, go'zalim, Guli
Dilimning sururi, ko'zimning nuri!
Chorlaganim bois yaxshilik, illo,

TA'LIMI

Sizni ko'rmog' yana nasiba Ollo.

Bugun tongda bitdim yangi go'zal bayt,

Sizga atab, bitdim bir devon faqat.

O'qursiz vaqt topib yod aylab bizni,

Xudoyim, panohda asrasin sizni.

(Guli ta'zim ila Navoiydan kitobni oladi)

Guli: Devoningiz muborak, boshim ustiga,

Barini yod olgum, sizga tasanno.

(Guli va qizlar yengil ta'zim bilan chiqib ketishadi.

Boshlovchilar kiradi).

1-boshlovchi:

Angladik, sevgini qalbga jo etib,

Yashabsiz hayotda misli samandar,

Ishq ichra tug'ilib, ishq ichra mangu,

Ishq tug'in tutmagan hech kim siz qadar.

2-boshlovchi:

Yana bir tuyg'u bor bag'oyat yuksak,

Hayotda insonga doimo tirgak.

Bu tuyg'u – do'stlikdir, so'zlang, bobojon,

Do'stingiz kim edi, bo'lurmi bilsak?

Navoiy:

Esimda u damlar, sho'x-shodon yillar,

"Guliston", "Bo'ston"ni yod olgan kunlar.

Hamdamim, anisim ul maktab aro,

Jondek aziz do'stim – Husayn Boyqaro.

Ko'nglum supasiga o'ltirgan shoh ul,

Va o'zga xayolni supurgan butkul.

Men bitdim "Xamsa"ni, "Chor devon" yana,

Barida do'st nomi topdi tantana.

Gar vafo qilganda bu umri foni,

Tarixin bitardim ul shohi G'oziy...

(Navoiy va boshlovchilar chiqadi. Boyqaro va mu-

lozimlar kirib keladi. Boyqaro o'tiradi va musiqa bosh-

lanib, raqs ijro etiladi)

Boyqaro:

Ofarin, mashshoqlar sozingizga boz,

Raqsingiz har qancha ta'riflasam oz.

Hudaychi, bularni aylangiz e'zoz,

Ko'ngillari bo'lsin bizdan sarafroz.

Hudaychi (*bosh egib*): Buyrug'ingiz bosh ustiga.

(musiqachilar va hudaychi chiqib ketishadi)

Boyqaro:

Do'stimiz Alisher nega ko'rinmas?

Saroyini fayzi-la fayziyob etmas?

Yo biror mushkulot tushmish boshiga

Yoki borsammikin o'zim qoshiga?

Hudaychi (kiradi, ta'zim qilib):

Hazratim qabulda shoir Alisher,

Ruxsatingiz kutib turmishlar, ne dey?

Boyqaro:

Tezroq chorlang, kirsin aziz do'stimiz,

O'zi mushtog' edi unga ko'nglimiz.

Hudaychi:

Kirsinlar shoirlar shoiri, ustoz Navoiy!

(Navoiy ta'zim qiladi. Boyqaro o'rnidan turib u tomon kelib quchoqlashib ko'rishadi)

Navoiy:

Assalom podshohim, olampanohim!

Umringiz ziyoda qilsin Ollohim.

Uzrimni aytaman, ming bor taassuf,

Bir zarur yumush-la kech qoldim afsus.

Boyqaro:

Bormisiz, azizim, do'stim, darddoshim,

Ko'nglimning quvonchi, mahram-sirdoshim.

Yo bizdan arazlab ketdingizmi siz,

Biror xatolikka yo'l qo'ydikmi biz?

Hozir huzuringiz aylab ixtiyor,

Yo'lga o'tlanmoqqa bo'lgandik tayyor.

Navoiy:

Sultonim, hoqonim, ey aziz do'stim,

Kechiring, gar sizni ranjitgan bo'lsam.

Men sizga atabon bitgandim kitob,

Shuni oxiriga yetkazib shitob,

Qanotsiz siz tomon yeldim, podshohim,

Afv eting, gar bo'lsa zarra gunohim.

Bu sizga bitganim – Beshta xazina,

Ustoz Nizomiydek bitdim men "Xamsa".

(Navoiy ta'zim ila kitobni Boyqaroga taqdim etadi.

Boyqaro kitobni olib bir-bir varaqlaydi)

Boyqaro: "Hayrat ul-abror"

"Farhod va Shirin"

"Layli va Majnun"

"Sab'ayi sayyor"

"Saddi Iskadariy"

Ofarin, tasanno, do'stim Alisher!

Siz menga, bilsangiz, ustozim va pir,

Oq otim keltiring, pirim o'tqizay,

O'zim bul pirimga jilovdor bo'lay.

(Atrofdagilar «ofarin, ofarin» deb turishadi. Birgalashib sahnadan chiqishadi, boshlovchi va Navoiy kirib kelishadi)

1-boshlovchi:

Angladik, bu dunyo o'tkinchiligin,

Faqat ezgu so'z-u amal birligi,

Mehr va sadoqat rishtasi bilan

O'lchanar ekan inson tirikligi.

2-boshlovchi:

Ishq va sadoqatning maxzani – ko'ngil,

Bu ne'mat topilmas misli javohir.

Singanda tuzalmas, hech yamab bo'lmas,
Angladik, Ka'ba bu – insondagi dil.

1-2-boshlovchi (*birgalikda*):

Har bir so'zingizda hikmatlar bisyor,
Bobojon, so'zingiz aylaymiz shior.

Navoiy:

Bugun sizni ko'rib, o'g'il-qizlarim,
Hur Vatan qo'ynida, sho'x yulduzlarim,
Yana bir bor ko'nglim to'ldi sizlardan,
Demak, zukko avlod qolmish bizlardan.
Avvalo Vatanni seving chin dildan,
O'zbek degan nomni bermangiz qo'ldan.
Bu el buyuk asli, siz daho bo'ling,

Avlodlarga bizdek yod bo'lib qoling.

Bu Vatan sizniki, millat sizniki,
O'zbekiston nomli bu yurt sizniki.

Avaylab chamanzor etingiz obod,
Shunda bo'lajaksiz barkamol avlod.

(*Barcha qatnashchilar Navoiy atrofiga yig'ili-shadi*)

Barcha:

So'zingiz qalblarga etgaydirmiz jo,
Bizga duo bering, Navoiy bobo!

(*Tadbir Ozodbek Nazarbekovning "Xizmatiga turmasam sening, bolam dema Vatanim meni" qo'shig'i bilan yakunlanadi*)

¹Ushbu ssenariy Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqida yaratilgan adabiy, tarixiy manbalardan ijodiy foydalanilgan holda tuzildi.

²I. Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma'naviyat, 2008. 48-b.

MUMTOZ ADABIY ASARLAR LUG'ATI*

(*Boshi 13-betda*)

BETARK f. -a. Bekamu ko'st, to'liq.

Pokiza e'tiqod kishi erdi, besh vaqt namozini betark o'tar edi.

(«Boburnoma»dan)

BEXOR f. Tikansiz.

*Qaysi gulning men kibi bir andalibi zori bor?
Qaysi bulbulning seningdek bir guli bexori bor?*

(Munis)

BEXOST f. Kutilmaganda, tasodifan.

Jarrohning ixtiyori bila yo bexost milidin Sulton Ali mirzoning ko'zlariga osibe yetmadi.

(«Boburnoma»dan)

BIHIL a. Afv etish, afv, kechirish.

Bihil qilmoq Afv etmoq, kechirmoq.

*Qilmasa mazlum gunohing bihil,
Do'zax arodur vataning muttasil.*

(«Hayrat ul-abror»dan)

BIHISHT f. Jannat.

*Manga sen bo'lmang, jon hojat ermas,
Bihisht-u hur-u rizvon hojat ermas.*

(Atoyi)

BIHISHTSARO f. 1. Jannatga o'xshash, jannatmakon.

2. Asardagi shahar nomi.

*Go'yiyo andag'i jazoir aro,
Shahri ermish oti «Bihishtsaro».*

(«Sab'ai sayyor»dan)

BILIG Bilim.

Budunug' bilig birla basti begi

Bilig bo'lmasa ishka yaqmas o'gi.

(«Qutadg'u bilig»dan)

BILIGLIG 1. Bilimli, bilimdon, o'qimishli, ma'lumotli.

*Biliglig kerak beg uqushlug' udug',
Angar tegmasa bir mufaja yudug'.*

(«Qutadg'u bilig»dan)

2. Donishmand, olim, dono.

*Neku ter eshitgil biliglig so'zun,
Yeyumadi zalim elin kech uzun.*

(«Qutadg'u bilig»dan)

BILIGSIZ Bilimsiz, o'qimagan, johil, nodon.

*Evak qurg'u qilqi qilinchi bushi
Biligsizka belgu bo'lur bu ishi.*

(«Qutadg'u bilig»dan)

BILIK Bilim.

Bilik bilmak ichinda javharisen,

Vale husn ichra javhardin arisen.

(«Muhabbatnoma»dan)

BINTI a. Qizi.

Onasi oti Shamxo binti Anursh erdi.

(Rabg'uziy)

BIIRLIK Tanholik, yagonalik.

*Birlik edi-yu adade yo'q edi,
Birdin o'zga ahade yo'q edi.*

(«Hayrat ul-abror»dan)

* Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. T.: Sharq, 2010.

OLMOS ISTE'DOD SOHIBI

Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining

530 yilligiga bag'ishlab o'tkaziladigan tadbir ssenariysi

Tadbir o'tkaziladigan zal va sahna bayramona bezatilgan. Sahna to'ri markazida shoir portreti va «Zahiriddin Muhammad Bobur 530 yoshda» deb yozilgan yozuv. Zalning bir tomonida Bobur asarlari va shoir haqida nashr etilgan kitoblar ko'rgazmasi; ikkinchi tomonda esa o'quvchilarning Bobur va uning asarlari haqida yozgan insho va referatlari, devoriy gazetalar o'rin olgan.

Zal bo'ylab mumtoz kuy past ovozda taraladi. Sahnaga milliy libosda tadbir rahbari va boshlovchilar – qiz va o'g'il bola chiqishadi.

Ustoz:

– Siz – zobit, dastini cho'zgan dunyoga.

Siz – shoir, mangu bir alanga yoqqan.

Nainki bandalar, Sizning siymoga

Ne-ne saltanatlar kek bilan boqqan.

(Abdulla Oripov)

Ustoz: – Assalomu alaykum, qadrli mehmonlar!

1-suxandon: – Assalomu alaykum, hurmatli ustozlar!

2-suxandon: – Assalomu alaykum, aziz maktabdoshlar!

Ustoz: – Shu kunlarda o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili: buyuk shoir, tarixchi, tarjimon, mohir sarkarda, atoqli davlat arbobi, boburiylar sulolasi asoschisi, o'zining sermazmun ijodi bilan adabiyotimiz xazinasiga ulkan hissa qo'shgan ulug' siymo – Zahiriddin Muhammad Bobur tavalludining 530 yilligi yurtimiz bo'ylab keng nishonlanmoqda va mamlakatimizning barcha joylarida Bobur hayoti va ijodiga bag'ishlangan ilmiy anjumanlar, uchrashuvlar, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar bo'lib o'tmoqda. Maktabimizda shu munosabat bilan o'tkazilayotgan tadbirimizga xush kelibsiz.

Xalq musiqasi asosida yaratilgan «Farg'onacha» kuyiga qiz va o'g'illar milliy libosda raqsga tushadilar.

1-suxandon: – Bobur 1483-yil, 14-fevral kuni Andijon viloyati (Axsikant)da tug'ilgan. Uning otasi Umarshayx mirzo Farg'ona viloyatining hokimi, onasi Qutlug' Nigorxonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Boburning yoshligi Andijonda o'tgan. U yirik fozil-u ulamolar ustozligida harbiy ta'lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini mukammal o'rganadi, ko'plab tarixiy va adabiy asarlarni mutolaa qiladi, ilm-fanga, she'riyatga qiziqqa boshlaydi.

2-suxandon: – 1494-yilda Boburning otasi fojiali halok bo'ladi va 12 yoshga qadam qo'ygan Bobur valiahd sifatida taxtga o'tiradi.

Yosh Bobur bobosi Amir Temur tuzuklariga amal qilgan holda, o'qimishli, oqila onasi ko'magida, atrofidagi fozil beklarning maslahatlari asosida taxtni boshqaradi.

Boburning dastlabki siyosiy maqsadi Movarounnahrda markazlashgan kuchli davlatni saqlash, mustahkamlash va Amir Temur saltanatini qayta tiklashdan iborat edi.

1-suxandon: – Lekin, bir tomonda temuriylarning o'zaro urushlari, ikkinchi tomonda Shayboniyxon istilolari Bobur orzusining Vatanida

amalga oshishiga yo'l bermaydi. Natijada Bobur 1504-yilda o'z yurtidan uzoqlarga bosh olib ketishga majbur bo'ladi.

2-suxandon: – Bobur 300 nafarga yaqin navkarlari bilan Hisor tog'lari orqali Afg'onistonga o'tadi va u yerdagi ichki nizolardan foydalanib, G'azna va Kobulni egallaydi. Shu tariqa mustaqil davlat tuzishga kirishadi.

Bobur Afg'onistonda qurilish, obodonlashtirish ishlariga katta e'tibor beradi, yo'l va ko'priklar quradi, madrasa-masjidlarni bino qiladi.

Bobur she'ri, Imomjon Ikromov musiqasi asosida yaratilgan «Qoldimu» qo'shig'ini musiqa jo'rligida bir o'quvchi ijro etadi. Sahnada raqqosa qiz o'yinga tushadi.

1-suxandon: – Bobur Eron shohi Ismoil Safaviy bilan harbiy-siyosiy ittifoq tuzib, 1511-yilda Samarqandni ishg'ol qiladi. Lekin u 1512-yili shayboniylardan yengilib, Kobulga qaytishga majbur bo'ladi va butun e'tiborini Hindistonga qaratadi.

Bobur Hindistonni zabt etish uchun bir necha yil tayyorgarlik ko'radi va nihoyat 1526-yil, aprelda Panipat jangida asosiy raqibi Dehli sultoni Ibrohim Lo'diyning yuz ming kishilik qo'shinini 12 ming askari bilan tor-mor qiladi hamda Dehlini egallaydi.

2-suxandon: – Oradan ko'p o'tmay ikkinchi yirik hind sarkardasi Rano Sango ustidan ham zafar qozonib, Shimoliy Hindistonning Bengaliyagacha bo'lgan qismini o'ziga bo'ysundiradi.

Bobur Agrani o'ziga poytaxt sifatida tanlaydi. Shu tariqa u Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan boburiylar sulolasiga asos soladi.

Hindistonning ulug' davlat arbobi Javoharlar Neru Bobur haqida «Bobur kelishi bilan Hindiston yangi sulola hukmronligida qudratli saltanatga aylandi. Shu bois, Yevropaning hujum qilish xavfi yoki ehtimoli yo'q darajaga tushib qoldi», degan edi.

1-suxandon: – Bobur Hindistonda ham, xuddi Afg'onistonda bo'lganidek, ko'plab xayrli ishlarni amalga oshirdi. Tarqoqlik va parokandalikka, o'zaro ichki nizo, qirg'inlarga barham berib, viloyatlarni birlashtirdi, markazlashgan davlatni mustahkamlash va yurtni obodonlashtirishga, ilm-u hunar va dehqonchilikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratdi. Qurilish ishlariga boshchilik

qildi. Kanallar qazitib, suvsiz joylarga suv chiqardi.

2-suxandon: – Bobur bog'lar bino qildi. Movarounnahrning shirin-shakar mevalari va xushbo'y gullarini hind tuprog'ida undirdi. Xususan, yurtimiz qovuni bilan uzumini Hindistonda o'stirdi. Shuningdek, Bobur tomonidan Hindistonda davlat boshqaruviga tegishli ko'pgina adolatli, xalqparvar amru farmonlar e'lon qilindi. Jumladan, fuqarolar qaysi millat va dinga mansubligidan qat'i nazar, «tamg'a» (juzya) solig'idan ozod etildi.

1-suxandon: – Bobur hind xalqining azaliy udumlariga hurmat bilan qaradi va ularning nafsoniyatiga tegadigan harakat sodir bo'lishiga yo'l qo'ymadi.

2-suxandon: – Hind olimi R.N.Pant Boburni shunday ta'riflaydi: «Bobur barvasta, juda baquvvat bo'lib, sabr-qanoatli, nihoyatda shijoatli, dovyurak inson edi va o'zining Bobur, ya'ni Sher degan nomini to'liq oqladi».

Bobur she'ri, xalq musiqasi asosida yaratilgan «Yaxshilig'» qo'shig'ini musiqa jo'rligida bir o'quvchi ijro etadi. Qizlar raqsga tushadi.

1-suxandon: – Bobur doimo olim-u fozillar davrasida bo'ldi, xususan, ijod ahliga samimiy ehtirom ko'rsatib homiylik qildi, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirib turdi.

Bobur 18-19 yoshidan to umrining oxirigacha samarali ijod bilan shug'ullandi. Har qanday muvakkab vaziyatlarda ham ijoddan to'xtamadi. U Sharq mumtoz adabiyotining buyuk namoyandalari – Sa'diy, Hofiz, Lutfiy, Navoiylarning boy adabiy merosini o'rgandi va an'alarini davom ettirdi, xalq og'zaki ijodiyotidan unumli va o'rinli foydalanib, asosan turkiy va qisman forsiy tillarda benazir she'rlar yaratdi.

Bobur she'rlarini jamlab devon tuzgan. Kobulda tuzgan devonini «Kobul devoni», Hindistonda tuzgan devonini esa «Hind devoni» deb atagan.

2-suxandon: – Bobur haqida mashhur muarrix Mirzo Haydar: «Turkiy she'rni Amir Alisherdan keyin hech kim Bobur yozgan darajada yozgan emas», deb unga yuksak ta'rif bergan edi.

Bobur she'riyatida muhabbat, sadoqat, visol va hijron mavzusi salmoqli o'rin tutadi. Bobur ijodi bilan tanishar ekanmiz, uning nozikta'b, iste'dodli shoir ekanligiga amin bo'lamiz. She'rlarining ha-

TA'LIMI

yotiyli, xalqchilligi, jozibadorligi, tilining sodda, ravonligi, o'ta nafisligi har bir o'quvchini o'ziga maftun etadi va she'riyat olamining sehrli olamiga olib kiradi.

Sahnaga bir necha o'quvchi chiqib, mumtoz musiqa jo'rligida Bobur she'riyatidan namunalarini ifodali yoddan o'qishadi.

1-o'quvchi: – Bobur ajoyib g'azallar yozgan betakror shoirdir. Masalan, «Xazon yafrog'i yanglig'» misrasi bilan boshlanuvchi she'rda shoir kuz manzarasini tasvirlaydi, umrining oxirlab borayotganini sarg'ayib to'kilayotgan xazonlarga o'xshatadi:

Xazon yafrog'i yanglig', gul yuzung hajrida sarg'ardim,

Ko'rub rahm aylagil, ey lola ruh, bu chehray zardim.

Sen ey gul, qo'ymading sarkashligingni sarvdek hargiz,

Oyog'ingg'a tushub bargi xazondek muncha yolbardim.

Latofat gulshanida gul kibi sen sabzu xurram qol,

Men archi dahr bog'idin xazon yafrog'idek bordim.

Xazondek qon yoshim sorig' yuzumdin el tanaffurda,

Bahor rangi, bihamdillah, ulusdin o'zni qutqardim.

Ne tole'dur mangakim axtari baxtim topilmaydi,

Falak avroqini har nechakim daftardek ax-tardim.

Ulusning ta'nu ta'rifi manga, Bobur, barobar-dur,

Bu olamda o'zumni chun yamon, yaxshidin o'tkardim.

2-o'quvchi: – Bobur bir-biridan mazmundor ruboiylar yaratgan ijodkor hamdir. Uning ruboiylarida vafo va yaxshilik tarannum etiladi:

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidur,

Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidur.

Yaxshi kishi ko'rmagay yamonliq hargiz,

Har kimki yamon bo'lsa jazo topqusidir.

3-o'quvchi:

– Shoir o'z ruboiylarida ilm-ma'rifatni ulug'laydi, kishilarni ilmi bo'lishga chorlaydi:

Kim yor anga ilm, tolibi ilm kerak,

O'rgangali ilm tolibi ilm kerak.

Men tolibi ilm-u tolibi ilme yo'q.

Men bormen ilm tolibi, ilm kerak.

4-o'quvchi: – Bobur shoh bo'lsa hamki, o'zini g'arib deb his qiladi. U saltanatini o'z diyorida barpo etolmaganiga afsus-nadomat chekadi:

Yod etmas emish kishini g'urbatta kishi,

Shod etmas emish ko'ngulni mehnatta kishi,

Ko'nglum bu g'ariblikda shod o'lmadi, oh,

G'urbatta sevinmas emish, albatta kishi.

5-o'quvchi: – Bobur omonim va so'z o'yinlaridan mohirona foydalanib, chiroyli tuyuqlar yaratdi:

Ne balo biyik turur davlat tog'i.

Ko'hi g'amni ne bilur davlattag'i,

Himmate tut, dog'i davlat istag'il.

Himmating bo'lsa bo'lur davlat tog'ye.

6-o'quvchi: – Boburga Farg'onadan qovun keltirganlarida, u ko'z yoshi-yu xasta ko'nglining siyohi bilan quyidagi fardni yozadi:

Qovun birla uzumning hajrida ko'nglumda g'am har so',

Oqar suvning firoqidin ko'zumdin hardam oqar suv.

(Bobur she'riyati asosida «bahribayt» she'r aytishish musobaqaviy o'yinini ham o'tkazish mumkin.)

Bobur she'ri, xalq kuyi asosida yaratilgan «Jamolingg'a» qo'shig'ini musiqa jo'rligida bir o'quvchi ijro etadi. Raqqosa qiz raqsga tushadi.

1-suxandon: – Bobur 1521-yilda «Mubayyin» asarini yaratdi. Masnaviy janrida yozilgan, islom huquqshunosligi va shariat aqidalariga bag'ishlangan bu asarda Movarounnahr va Hindistonga oid o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar jamlangan.

Bobur Sharq she'riyatining asosiy masalalaridan biri bo'lgan aruz vazni, uning nazariyasi va amaliyotiga oid «Mufassal» deb nomlangan ilmiy asarini 1521-yilda yakunlaydi. Bu asar Alisher Navoiyning «Mezon ul-avzon»idan keyin aruz ilmiga bag'ishlangan ikkinchi noyob asar hisoblanadi.

2-suxandon: – Bobur «Xatti Boburiy» asarida arab alifbosini tahrir etib, yozuvni soddalashtirish va osonlashtirish maqsadida uni turkiy til va talaffuz mezonlariga moslashtirgan.

(«Yulduzli tunlar» romanidan sahna ko'rinishi).

Parda ochiladi.

Bobur: – Mavlono, agar men poytaxtga ket-sam, «Vaqoi'»ni sizga oqshom keltirib berurlar. O'qib, fikr aytursiz.

Xondamir: – (Qo'lini ko'ksiga qo'yib) Siz menga tengsiz bir ishonch bildirursiz, hazratim!

Bobur: – Sizni Hirotdan chorlab keltirishdan maqsad ham ijodiy ishlar bo'yicha maslahatin-gizni olmoq edi.

Xondamir: – Sarafrozmen!

Parda yopiladi.

1-suxandon: – Sekri tog'ining shimoliy yonbag'rida salqin bog'ning to'rida joylash-gan uch xonali shinam xilvatxona mavlono Xondamirga berilgan edi. Bobur o'sha kuni Agraga jo'nab ketdi. Xonayi xosning savdar-boshisi Boburning qo'lyozmasini Xondamirga olib kelib berdi.

2-suxandon: – Bobur Sekriga uchinchi kun ertalab qaytib keldi – kunduzi havo juda issiq bo'lgani uchun yo'lni tun salqinida bosib o'tgan edi. U Xondamirni yana bog'da uchratdi, ikkovi piyoda o'sha buloq bo'yiga keldilar.

Parda ochiladi.

Bobur: – Mavlono, mensiz dilgir bo'lmadin-gizmi?

Xondamir: – Hazratim, men tunu kun siz-dan ayrilmay suhbatingizda bo'ldim, siz yozgan asar sahifalarida unutilmas damlarni boshdan kechirdim.

Bobur: – Hali oxiriga yetmagandirsiz?

Xondamir: – Kecha peshinda oxirgi sahifasi-ni yopganimcha hamon uning ta'siri bilan yasha-moqdamen.

Bobur: – Meni ayamang, mavlono, rostini ay-ting.

Xondamir: – Rostini aytsam, siz meni chil-chil sindirdingiz!

Bobur: – Nechuk sindirmishmen, mavlono?

Xondamir: – Uslubingizdagi nafis bir sodda-lik qarshisida mening yuksak shoirona uslubim ortiqcha bir takallufdek tuyuldi.

Bobur: – E, takallufmi? Ammo mening ahvo-lim o'zingizga ma'lum. Jummalarni takalluf bilan bezashga fursatim yo'q edi.

Xondamir: – Asli go'zal bo'lgan yuzga ortiq-cha zeb-ziyat ne hojat? Hazratim, siz adabiyoti-mizda hali hech kim qilmagan ulug' bir ishni qilmishsiz. Muborak bo'lsin!

Bobur: – Minnatdormen, mavlono. Biroq hali men bu ishning yo'qolgan sahifalarini tiklamog'im kerak.

Xondamir: – Tiklashingizga aminmen. Oxiri yana boshqa nek ishlaringiz yozilgusidir. Biroq shu turishda ham men bu ulkan asaringizni turkiy tilda aytilgan yangi bir so'zdek qabul qildim. Men aminmenki, avlodlarimiz sizning bu shoh asaringizni Alisher Navoiyning «Xamsa»si kabi e'zozlagaylar. Chunki shu vaqtgacha turkiy tilda bitilgan eng ulug' she'riy asar – «Xamsa» bo'lsa, shu vaqtgacha turkiy tilda bitilgan eng ulug' nas-riy asar, menimcha, «Boburnoma» bo'lg'usidir.

Bobur: – Mavlono, garchi mubolag'a qilgan bo'lsangiz ham, dil so'zlaringiz uchun tashakkur. Men bu asarni nihoyasiga yetkazish uchun bu-gun yana Sekriga qaytib keldim. Agar nuqsonlari bo'lsa ochiq ayting.

Xondamir: – Faqir ba'zi sahifalardagi sana-lar-u nomlarda noaniqliklar uchratdim. Xususan, Hirotda, Husayn Boyqaro saroyiga oid boblar xi-yol tahrirtalab.

Bobur: – Mana shu nuqtalarda menga sizning ko'magingiz darkor.

Xondamir: – Bajonidil, hazratim. Neki noa-niqlik bo'lsa, barchasini alohida qog'ozga yozib qo'ydim. Asaringiz bilan birga bermoqchimen.

Bobur buloq bo'yiga cho'nqayib o'tirib, kaftini muzday tiniq suvga to'ldirib oldi-da, uni simirib, xiyol tafti bosilganday bo'ldi.

Xondamir: – Hazratim, Hirotda uchrashgani-mizda siz o'z hayotingizni... ko'chki bosgan bu-loqqa o'xshatgan edingiz. Yodingizdami?

Bobur: – Yodimda bor.

Xondamir: – Faqir hozir taxmin qildimkim, Movarounnahrda ko'chki bosgan buloq balki shu yerga kelib qayta ko'z ochgandir?

Bobur: – Aql bovar qilmaydir. Orada shuncha uzoq masofalar bor.

Xondamir: – Lekin chinakam zo'r iste'dodlar – o'lmas buloqlarga o'xshar ekanlar. Ularning ko'zini o'n joyda bekitsalar, o'n birinchi joydan yana yorib chiqar ekanlar!

Bobur: – Lutf qildingiz, mavlono. Hozir ijodiy ish meni xuddi shu toza buloqdek o'ziga torta-dir. Janglarning qonli sellari, saltanatning beti-nim to'fonlari jonimga tegdi. Toju taxt bevafoiligini ko'pdan beri sezib yuribmen. Menga vafo qilsa,

faqat yozgan asarlarim vafo qilgusidir. Ota yurtim Turkistonga o'zim qaytolmasam ham, asarlarim qaytishi mumkin...

Parda yopiladi.

1-suxandon: – Ha, Bobur ona tili ravnaqini o'yladi. Vatanidan olisda bo'lsa-da, turkiy tilda ijod qildi. «Boburnoma» asari bunga yorqin misoldir. Bobur nomini dunyoga mashhur qilgan ushbu asar jahon adabiyotining nodir namunasi hisoblanadi.

2-suxandon: – «Boburnoma» asarida 1494–1530-yillarda Movarounnahr, Xuroson, Afg'oniston va Hindistonda ro'y bergan tarixiy voqealar shoir hayoti bilan chambarchas bog'liq holda bayon etiladi. Olimlarning fikricha, Bobur uni avval o'z xotirota daftariga yozib borgan. 1525–1530-yillarda esa asarini tartibga solib qayta yozgan. U dastlab «Boburiya», «Voqeoti Bobur», «Voqeanoma» kabi nomlar bilan atalgan. Boburning o'zi esa «Vaqoye'» degan nomni ishlatgan. Keyinchalik «Boburnoma» deb yuritilgan. Bobur hayotligida «Boburnoma»ning ba'zi bir sahifalari yo'qolgan, hozirgacha topilgan emas.

1-suxandon: – «Boburnoma» o'zbek adabiy tilining noyob yodgorligidir. Bu asar orqali biz XV asr oxiri va XVI asr boshlaridagi o'zbek adabiy tili haqida keng tasavvurga ega bo'lamiz. Bu asar nodir tarixiy manba bo'lishi bilan birga, ilm-fanning turli sohalarini qamrab oluvchi qomusiy kitob hamdir.

2-suxandon: – Shoir «Boburnoma» asarida o'zi ko'rgan, shohid bo'lgan voqealarni hech bir o'zgarishsiz, mubolag'asiz aynan ifodalaydi. Hattoki, o'zi haqida bor haqiqatni yashirmay yozadi. Shu bois ingliz olimasi Anetta Beverij: «Boburnoma» butun tarixda yaratilgan yozma yodgorliklarning eng bebahosidir», deb yozgan edi.

1-suxandon: – Bobur – mahoratli sarkarda sifatida bobosi Amir Temur tajribalaridan unumli foydalandi. U o'z tajribalaridan kelib chiqib «Harb ishi» deb nomlangan risola ham yozgan.

Bobur mohir lashkarboshi, dovyurak bahodir edi. U vaziyatni tez ilg'ab oluvchi, raqiblarning zaif tomonlarini sezgirlik bilan aniqlab oluvchi, g'alabadan esankiramaydigan, mushkul hollarda o'zini yo'qotmaydigan sarkarda edi. U ko'pincha qo'shinining oldingi safida borar, xavf-

xatarni pisand qilmas, navkarlariga o'zi namuna ko'rsatar, og'ir damlarda ularga dalda berardi. Shuningdek, ta'sirli nutqi bilan barchani o'ziga qarata oladigan notiq ham edi.

2-suxandon: – Bobur adolatli hukmdor sifatida Hindistonni o'z yurtidek obod qilishga uringan. Eng muhimi, u saltanatni idora etishda xalq manfaatlarini ko'zlab ish tutardi. Shu bois, Boburning hind xalqi oldida obro'yi yanada oshdi.

Bobur mohir tarjimon hamdir. 1527-yilning oktabrida Bobur ma'naviy piri Xoja Ahror Valiyning nasrda bitilgan «Volidiya» asarini forsiydan turkiyga tarjima qiladi.

Bobur she'ri, xalq kuyi asosida yaratilgan «G'unchadek ko'nglum» qo'shig'ini musiqa jo'rligida o'quvchilar ijro etadilar. Qizlar esa milliy libosda raqsga tushadilar.

1-suxandon: – Bobur muruvvatli, kechirimli inson edi. Farzandlari bilan munosabatda ham ularning xatolarini bag'rikenglik bilan kechirib kelgan. Ayni chog'da u mehribon ota sifatida barcha o'g'il-qizlarini jonidan ham ortiq ko'rar edi. Bosh farzandi Humoyun mirzo betob bo'lganida Oллоhdan uni sog'ayishini so'rab, jonini farzandiga bag'ishlaydi, uning dardini o'ziga oladi. Shu davrga qadar islom Sharqida, podshohlik tarixida bunday hodisa kuzatilgan emas.

2-suxandon: – Bobur 1530-yilning 26-dekabrda Agrada o'zi obod qilgan Nurafshon–Orom (Rom) chorbog'idagi uyida vafot etadi. Uning jasadi qabr-maqbara bitguncha o'zi yashagan uyining yerto'lasida saqlangan. Maqbara bitgach, dastlab Agradagi Jamna daryosining chap sohilidagi Nurafshon bog'ining markaziy qismiga, Boburning vasiyatiga ko'ra, keyinchalik 1539-yilda uning xoki Bobur o'zi obod qilgan Kobul shahrining xushmanzara «Nazargoh» (hozirda «Bog'i Bobur» deb ataladi) bog'iga ko'chirib kelindi.

1-suxandon: – 1606-yilda Bobur qabri ustiga uning evarasi Jahongirshoh tomonidan maqbara qurdirilgan. Maqbaradan sal pastroqda oqish marmardan bunyod etilgan masjid 1640-yilda Bobur mirzoning chevarasi Shoh Jahon tarafidan barpo qildirilgan.

Afg'oniston, Pokiston, Hindiston va Bangladesh davlatlarida hozirgacha qad rostlab turgan ulug'vor me'moriy obidalar boburiy bobolarimizning ilmiy-madaniy salohiyatlari yuksak

bo'lganidan dalolat beradi. Ayniqsa, dunyoning yetti mo'jizasidan biri hisoblanmish Hindistondagi «Tojmahal» maqbarasi bunga yorqin dalildir.

2-suxandon: – Boburiylar sulolasidan ajoyib ijodkorlar yetishib chiqqan. Xususan, Bobur mirzoning o'g'li Komron mirzo; oqila qizi Gulbadanbegim; keyingi avlodlardan Zebunnisobegim; Mirzo Alibaxt Azfariy; Shoh Olam; Bahodirshoh Ikkinchi va boshqalarning ijodiy faoliyati tarixdan bizga yaxshi ma'lum.

1-suxandon: – Barot Boyqobilov Bobur haqida «Kun va tun» she'riy qissasini, Pirimqul Qodirov «Yulduzli tunlar» tarixiy romanini yaratdi. Roman 1979-yilda chop etildi. Tarixiy voqealar asosida yozilgan ushbu asar kitobxonlar qalbidan chuqur joy oldi.

2-suxandon:

– 1981-yilda asarga Davlat mukofoti berildi. Ushbu asar mustabid tuzum davrida Amir Temur va Boburga qarshi noto'g'ri talqinlar bo'layotgan paytda yozilgan edi.

1-suxandon:

– Bobur mustaqilligimiz sharofati bilan nihoyat o'z yurtida haqiqiy qadr-qimmat topdi. Hukumatimiz tomonidan Bobur nomi abadiylashtirildi. Poytaxtimizdagi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida Bobur hayoti va ijodiga

bag'ishlangan maxsus bo'lim mavjud. Andijon shahrida Bobur nomidagi universitet, teatr, kutubxona bor. Andijon shahri markazida (muallifi Ravshan Mirtojyev) shoirga haykal o'rnatildi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining Bobur nomidagi medali ta'sis etildi.

2-suxandon: – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga ko'ra 1993-yilda Bobur tavalludining 510 yilligi tantanali nishonlandi. O'zbekiston Respublikasi Xalqaro

Bobur jamg'armasi (raisi Zokirjon Mashrabov) tashabbusi bilan Andijon shahrida Bobur milliy bog' majmuasi barpo etildi. U yerda Boburning haykali (muallifi Qodirjon Salohiddinov) o'rnatildi. Shuningdek, ushbu majmuada «Bobur va jahon madaniyati» muzeyi va shoirning ramziy qabr-maqbarasi bunyod etildi.

1-suxandon: – Yurtboshimiz ziyorat chog'ida Andijondagi Bobur nomidagi milliy bog'ning «Xotira daftari»ga quyidagi esdalik so'zlarini yozib qoldirdi: «Bobomiz Zahiriddin Muhammad Bobur nomi bilan har qancha faxrlansak arziydi. O'zbek xalqining dovrug'ini dunyoga taratgan ulug' ajdodlarimizdan biri o'laroq, ul zot bizni tariximizni qadrlashga, kelajakka buyuk ishonch bilan qarashga o'rgatadi.

Ssenariy muallifi poytaxtimizdagi Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyida, Bobur maxsus bo'limida Bobur hayoti va ijodidan saboq bermoqda.

B.Rizoqulov olgan surat

Bobur mirzo nomi bilan atalmish Milliy bog'ning, shoir ramziy maqbarasi hamda «Bobur va jahon madaniyati» muzeyining barpo etilishi – xalqimiz tarixidan yangi, ozodlik zamoniga qadam qo'yilganidan yaxshi bir mujdadir...».

2-suxandon: – Ming shukrlar bo'lsinki, istiqbolimiz tufayli xorijiy o'lkalarga borib, Bobur hayoti va ijodini yanada chuqurroq o'rganish va uning merosidan barchamizni bahramand qilish uchun keng imkoniyatlar yaratildi. Bu

TA'LIMI

xayrli ishda Xalqaro Bobur jamg'armasi katta ishlarni amalga oshirdi. Jumladan, xorijiy mamlakatlarga o'ndan ortiq safarlar uyushtirilib, Bobur va boburiylar hayoti va faoliyatiga oid ko'plab yangi ma'lumotlar ilmiy iste'molga kiritildi. Mazkur ma'lumotlar asosida 10dan ziyod ilmiy, hujjatli, badiiy asarlar (Z.Mashrabov, S.Shokarimov: «Asrlarni bo'ylagan Bobur»; S.Jalilov: «Boburning Farg'ona davlati», «Bobur va Andijon»; Qamchibek Kenja: «Hind sorig'a»; X.Sultonov: «Boburning tushlari», «Boburiynoma»; R.Shamsuddinov: «Boburiylar izidan», «Boburiylar sulolasi»; T.Nizom: «Uch so'z»; S.Sayyid: «Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur»), 10ga yaqin hujjatli, videofilmlar (F.Rasulov: «Bobur izidan», «Muqaddas qadamjolar»; T.Ro'ziyev: «Bobur salomi», «Bobur nomidagi Xalqaro ilmiy ekspeditsiya»; T.Hamidov: «Iftixor» va hokazolar) yaratildi.

1-suxandon: – Bobur nomidagi Xalqaro ilmiy ekspeditsiyasi tomonidan Bobur ilk bor dafn etilgan Agradagi maqbaradan, Kobulning «Bog'i Bobur» bog'idagi Bobur maqbarasidan olinib kelingan tuproq Andijondagi Boburning ramziy qabriga qo'yildi.

Butun hayoti davomida Vatani sog'inchi bilan yashagan Bobur ruhlari nihoyat o'z yurti Andijoniga qaytib, shod bo'lib, taskin topgan bo'lsa ne ajab?

Zal bo'ylab mumtoz kuy past ovozda taraladi. Andijondagi Bobur nomi bilan ataluvchi Milliy bog' va u yerda o'rnatilgan Bobur haykalini aks ettiruvchi kinolavha proyektor orqali ekranda ko'rsatilib turiladi.

2-suxandon:

*Bog'i shamol bo'ylarida kezib yurdim,
Bobolarim pok ruhini sezib turdim.*

Adabiyotlar

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2-jild. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2001.
2. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. T., 1989.
3. Shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur. Nazm durdonalari. T.: Sharq, 1996. 43–44-bet.
4. Pirimqul Qodirov. Yulduzli tunlar. T.: O'zbekiston, 1999.
5. Abdulla Oripov. Saylanma. T.: Sharq, 1996. 315-bet.
6. Muhammad Yusuf. Ulug'imsan Vatanim. T.: «Ijod dunyosi» nashriyot uyi, 2004. 68-bet.
7. Xayriddin Sulton. Boburiynoma. T.: Sharq, 1997.
8. Zokirjon Mashrabov. Bobur komil inson edi... // O'zbekiston adabiyoti va san'ati, 2007-yil, 16-fevral.
9. Sirojiddin Sayyid. Yuz oh, Zahiriddin Muhammad Bobur... T.: O'zbekiston, 2011. 33-bet.

*Tuproq'ini kaftga olib ko'zga surdim,
Shoh pahlavon Bobur yurti Andijonim.*

(Muhammad Yusuf)

Xalq musiqasi asosida yaratilgan «Andijon polkasi» kuyiga o'g'il-qizlar milliy libosda raqsga tushadilar.

1-suxandon: – Dunyoda Vatan sog'inchini Boburdek to'lib-toshib kuylagan shoir bo'lmasa kerak. Kindik qoni to'kilgan bebaho, Vataniga bo'lgan cheksiz muhabbati uni umrining so'nggi daqiqalarigacha ham tark etmadi.

2-suxandon: – Ha, Vatan tuyg'usi shunchalar buyuk tushunchadir. Bobur bobomizning o'z yurtiga bo'lgan cheksiz sadoqati va mehri barchamizni muqaddas Vatanimizni qadrlashga, uni jondan sevib asrashga undaydi.

Bobur bizning faxrimiz va milliy g'ururimizdir.

Zal bo'ylab yana mumtoz kuy past ovozda taraladi.

Ustoz:

*Ha, yolg'iz she'r qoldi, boshqasi, abas,
Yetti iqlim aro doston naqlingiz.*

*Ne baxt, parchin bo'lib toj degan qafas,
Bizga yetib keldi olmos aqlingiz.*

(Sirojiddin Sayyid)

Darhaqiqat, olmos iste'dod sohibi Zahiriddin Muhammad Boburning boy adabiy merosi oradan besh asr vaqt o'tsa hamki, hamon xalqimiz ma'naviy dunyosini boyitib kelmoqda. Uning bebaho asarlari va porloq siymosi xalqimiz qalbida abadiy yashaydi.

Guljamila A'ZAMXO'JAYEVA,

Toshkent shahridagi 105-maktabning oliy toifali ona tili va adabiyot o'qituvchisi

YANGI RUKN: ARUZ VAZNI SABOQLARI

Мумтоз адабиётни ўрганиш ўқувчидан маълум билим талаб этади. Шубоисумумтаълим мактаблари адабиёт дарсларида мумтоз адабиётни ўрганиш, архаик сўзларни тушуниш ва назмий асарларни ифодали ўқиш, таҳлил қилиш бўйича дастлабки билимлар берилади. Бу жараёнда айниқса, мумтоз адабиёт намоянадалари мурожаат қилган аруз вазни асосидаги ижод намуналарини ўрганиш, тушуниш, таҳлил қилиш бугунги кун ўқувчиси учун ўзига хос мураккаблик тугдириши табиий. Айни муаммо тахририятга йўлланаётган хатлар ва ижодий учрашувларда ўқитувчилар томонидан кўп мартаба кўтарилмоқда.

Шу нуқтаи назардан, журналимизда ташкил этилган “Aruz vazni saboqlari” рукни орқали мазкур вазни ўрганиш ва ўқувчиларга ўргатишнинг энг мақбул усуллари бўйича давомли материалларни бериб бориш режалантирилди.

ARUZ VAZNI NI O'QITIISH TAJRIBASIDAN

Валижон Қодиров,
филология фанлари номзоди,
Андижон давлат университети доценти

Мактаб адабиёт дарсларида назмий асарлар мазмун-моҳияти, назариясини ўрганишга алоҳида ўрин берилади. Бунда шеър вазнларини ўқитиш адабиёт ўқитувчилари учун мураккаб мавзулардан бири саналади. Сабаби, вазнларни ўргатиш учун ўқув дастурларида нисбатан кам соат ажратилгани баробарида мазкур мавзунини ўқитиш методикаси илмда ҳам етарли ишлаб чиқилмаган. Анвар Ҳожиаҳмедовнинг «Мактабда аруз вазнини ўрганиш» қўлланмаси¹ бу борадаги ягона манба бўлиб турибди. «Ўзбек арузи луғати»², «Мактабда ўрганиладиган мумтоз шеъриятнинг вазн кўрсаткичлари»³ китоблари ҳам ўқитувчиларга кўп асқотади.

Кузатишлар арузни қуйидаги тартибда ўқитилиши мақсадга мувофиқлигини кўрсатди: 1) бармоқ вазни тўғрисида тушунча; 2) ҳижо ва унинг сифатлари; 3) рукни ҳосил қилувчи унсурлар; 4) рукн, унинг тузилиши ва турлари; 5) баҳрларнинг ҳосил бўлиши; 6) васл ҳодисаси; 7)

вазн талабига кўра сўзларни қўллашдаги истиснолар ҳақида маълумот бериш; 8) зиҳофлар.

Ўқувчиларга бармоқ вазнининг пухта ўргатилиши, бизнингча, арузни ўрганишнинг биринчи шартидир. Йўқса, иш бир неча баравар ортади ва қийинлашади. Бунда, биринчидан, бармоқ вазни тўғрисида тушунча берилди; иккинчидан, ўта мураккаб саналган арузни ўқитишда бармоқ ҳақидаги билимлар таянч нуқта вазифасини ўтайди; учинчидан, бу вазни амалиётга қўллаш юзасидан шакллантирилган кўникма ва малакалар арузда ҳам татбиқ этилади. Ўқувчиларнинг бўғин, ритм, туроқ, мисра, банд каби бармоқ юзасидан олган билимлари, ифодали ўқишда уларни қўллай билишлари арузни ўрганишда қўл келади. Бармоқ вазни ҳақидаги тушунчаларни ўқувчиларга 5-синфдан бошлаб тадрижийлик асосида ўргатиш мумкин. Бошланғич синфдан бўғин ҳақида тушунча берилгани ҳамда она тилидаги бўғин тушунчаси

бармоқдаги бўғинга айнан мослиги ишни енгиллаштиради. Аста-секин туроқ, мисра, банд ҳақида маълумот бериб борилади.

Ўқитувчи арузни ўргатишни 8-синфдан бошлар экан, аввало, бу вазн этимологияси, тарқалиши, ривожланиши тўғрисида қисқача маълумот бериб ўтиши мақсадга мувофиқ. Бу маълумотларни А.Ҳожиаҳмедовнинг “Мақтабда аруз вазнини ўрганиш” китобидан қисқача келтириб ўтаемиз.

Аруз шеърий тизими араб заминидан вужудга келган. Мазкур вазн араб шеъриятига VIII асрдан татбиқ этилган. IX аср бошлариданоқ форс-тожик адабиётида ҳам қўллана бошлади... IX-X асрларда туркий халқлар орасидан етишиб чиққан кўплаб шоирлар ўша давр аъёнларига мувофиқ ўз асарларини араб тилида битар эканлар, аруз ўлчовларига асосландилар, хилма-хил мусикий ва жозибадор вазнлар заминидан гоёвий ва бадиий жиҳатдан баркамол қасида ва ғазаллар, рубоий ва қитъалар яратдилар. Абу Мансур ас-Саолибийнинг “Ятимат ад-даҳр” китобида бундай ижодкорлардан кўпларининг номлари ва асарлари зикр қилинган.

XI асрда Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу биллиг”, XII асрда Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибатул ҳақойиқ”дек дostonларининг яратилиши аруз назарияси амалиёти ўзлаштирилганлиги, унинг ривожланиб борганидан далолат беради. XIII-XIV асрлар давомида аруз ўлчови Паҳлавон Маҳмуд, Бадриддин Чочий каби шоирларнинг форсий шеъриятида ҳам, Носириддин Рабғузий, Хоразмий, Қутб, Сайфи Саройи каби соҳибкиломуларнинг асарларида ҳам кенг қўлланган ва ўзбек адабиётининг асосий шеърий мезони бўлиб қолган. XV асрдан кейин кўплаб ўзбек шоирлари ўзларининг мўъжизакор лирик асарларини шу вазнда яратдилар.

Бу маълумотлар берилгач, иккала (бармоқ ва аруз) шеърий тизим ўртасидаги ўхшашлик ва фарқларни изоҳлаб бериш даркор. Бу икки тизим ўртасидаги фарқ ва умумийликни тушунтириб бўлгач, ўқитувчи маснавийдан то муашшар-

гача бўлган мусаммат шаклларини – жанрларни тушунтириб, ўқувчилар дафтарида ёздириб қўйиши мақсадга мувофиқ.

Бунда ўқитувчи қуйидаги жадваллардан фойдаланиши мумкин. Унда икки тизим солиштириб берилган.

1-жадвал

Бармоқ ва аруз шеърий тизимларидаги тушунчаларнинг ўхшаш жиҳатлари

Бармоқда	Арузда	Ўхшашлик асослари
бўғин	ҳижо	Вазннинг энг кичик бирлиги, бир ҳаво зарби билан айтилаётган товуш ва товушлар йиғиндиси
туроқ	рукн	Мисралар ичидаги ритмик бўлиниш
мисра	мисра	Катта тўхталиш билан ажралаётган ритмик бўлак, бандларни ҳосил қилувчи қисм
банд	мусаммат	Шеърий мисралар туркуми

2-жадвал

Бармоқ ва аруз шеърий тизимларидаги тушунчаларнинг фарқли жиҳатлари

Бармоқда	Арузда	Фарқли томонлари
бўғин	ҳижо	а) арузда ҳижолар сифат жиҳатидан фарқланади, бармоқда фарқланмайди; б) арузда баъзан бир бўғин икки ҳижога тенг келиб қолади.
туроқ	рукн	Бармоқда сўз ёки сўзлар яхлит ҳолда туроққа ажралади, арузда бир сўз вазн талабига кўра икки рукнга бўлиниб кетиши мумкин.
мисра	мисра	Фарқланмайди
банд	мусаммат	Банд – алоҳида жанр кўрсаткичи эмас, мусаммат – мумтоз шеър жанрларини белгилашнинг асосий белгиси.

(Davomi bor)

¹А.Ҳожиаҳмедов. Мақтабда аруз вазнини ўрганиш. Т.: Ўқитувчи, 1995.

²А.Ҳожиаҳмедов. Ўзбек арузи луғати. Т.: Шарқ, 1998.

³А.Ҳожиаҳмедов. Мақтабда ўрганиладиган мумтоз шеъриятнинг вазн кўрсаткичлари. Т.: Шарқ, 2001.

АРУЗ ВАЗНИ ВА ИЛМИ АРУЗ ТАРИХИ ХУСУСИДА (1-дарс)

Лайло Шарипова,
филология фанлари номзоди,
Бухоро давлат университети доценти

Аруз вазни туркий адабиётда илк бор Юсуф Хос Ҳожиб ижодида учрайди. Мисралардаги ҳижола сони тенг бўлиши ва асосан, қисқа-чўзиқлиги бир хил бўлишига, яъни сифати бир хиллигига асосланган вазн.

Адабиётшунослар «аруз» атамаси икки маънода қўлланишини таъкидлайдилар:

А. Шеъринг тизим номи.

Б. Байтдаги биринчи мисранинг охириг руkning берилган ном. Байтда руkning сони тўртта, олтига, саккизга бўлса ҳам аруз биринчи мисранинг охириг руkning номи бўлиб қолаверади. Айтайлик, рамали мусаддаси солим вазнида яратилган ғазалдаги бир байтнинг тақтеъси қуйидагича бўлади:

фоъилотун / фоъилотун / фоъилотун,
фоъилотун / фоъилотун / фоъилотун.

Охириг «фоилотун»нинг, яъни руkning номи «аруз» деб аталади ва шундай манзара ҳосил бўлади:

Садр / ҳашв / аруз,
Ибтидо / ҳашв / ажуз.

Алишер Навоий «Қуръони карим»да, «Ҳадиси шариф»да аруз оҳанглари борлиги учун аруз вазни ҳақидаги фанни шариф фан, деб ҳисоблайди. Ҳазрат «Мезон ул-авзон» аса-рида шундай ёзади: «Бас, собит бўлдим, аруз фани шариф фандур. Ва буким, бу илми невчун «аруз» дедилар, мухталиф аҳвол бор. Ул жумладин бири била иктифо қилилур. Ва ул будурким, Халил ибн Аҳмад раҳматуллоҳки, бу фаннинг возеъидур, чун араб эрмиш ва онинг

яқинида бир водий эрмишки, они «Аруз» дерлар эрмиш ва ул водийда аъроб уйлари тикиб, жилва бериб, баҳога кинюрлар эрмиш. Ва уйни араб «байт» дер»¹. Навоий бу илмининг «аруз» дейилишини ҳар ким ҳар хил изоҳлашини таъкидлаб, ўзига маъқул бўлган фикрни келтиради. Олимнинг фикрича, бу фаннинг асосчиси Халил ибн Аҳмад бўлиб, «аруз» сўзи унинг яқинидаги водий номидан олинган.

«Байт» арабча сўз бўлиб, уй деган маънони англатади. Сабаби, бир байтда, яъни икки мисрада камида тўртта руkning бўлиши шарт. Алишер Навоий байтда камида тўртта руkning бўлиши шартлиги, яъни уй камида тўртта устун туфайли тик туришини таъкидлайди. «Рукн» арабча сўз бўлиб, устун дегани. Мисралардаги ҳижоланинг маълум тартибда гуруҳланиб келишига руkning ёки туроқ дейилади. Туроқ бармоқ вазнига, руkning аруз вазнига дахлдорлиги билан фарқланади. Улар орасидаги яна бир муҳим тафовут шуки, руkning ажратиш жараёнида сўзни бўлаклаб, икки руkning тегишли деб ҳисоблаш мумкин. Аммо туроқда сўзлар бўлинмай, бутунлигича сақланади. Мисолларга диққат қилинг. Бармоқ вазнидаги шеърни туроққа ажратиш:

4 5
Деразамга / урилади қор,
4 5
Жаранглайди / жарангсиз кумуш.

Аруз вазнидаги шеърни руkning ажратиш:

TA'LIMI

Кўр-га-ли хус- / нунг-ни зо-ру / муб-та-ло бўл- /
 – V – – / – V – – / – V – – /
 дим са-нго,

– V –

Не ба-ло-лиғ/ кун э-ди-ким, / о-ш(и)-но бўл- /
 – V – – / – V – – / – V – – /
 дим са-нго.

– V –

«Аруз» сўзи арабча бўлиб, «чодирни ушлаб туриш учун ўртага қўйиладиган ёғоч» деган маънони билдиради. Аруз вазни араб шеъриясида VIII асрдан, форсий адабиётда IX асрдаёқ, туркий адабиётда XI асрдан қўлланила бошланди. Вазн ҳар бир халқ ёзма шеъриясига кириб келар экан, шу халқнинг тил имкониятларига кўра такомиллашди, ўзига хослик ҳосил қилди. Оқибат «араб арузи», «форс арузи», «туркий аруз» каби тушунчалар пайдо бўлди.

Арузни ўрганадиган фан – илми аруз, яъни арузшунослик дастлаб, табиийки, араб адабиётшунослигида бошланди. Илк тадқиқот Халил ибн Аҳмад қаламига мансуб бўлиб, «Ал-аруз» дейилади. Кейинчалик Ибн Усмон Мазиний, Имом Аҳмад ибн Абдураббих, Ибн ал-Хатиб ат-Табризий каби араб олимлари аруз вазни билан боғлиқ назарий масалалар ёритилган тадқиқотлар яратдилар. Форс-тожикларда илми аруз X асрда Мавлоно Юсуф Нишобурий тадқиқоти билан бошланди. Кейинроқ бу фан Рашиддин Ватвотнинг «Ҳадойиқ ус-сеҳр» (XIII аср), Шамс Қайснинг «Ал-мўжам фи меъёр ашъор ал-ажам» (XIII аср), Насриддин Тусийнинг «Меъёр ул-ашъор», Салмон Савожийнинг «Қасидатун мануот ал-аруз» (XIV аср), Абдурахмон Жомийнинг «Рисолаи аруз» асарлари кўмагида бойиди ва такомиллашди. Туркий алломалар Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино, Абул Қосим Замахшарий кабилар араб ва форсийда битилган илмий асарлари орқали араб, форс, айна дамда, туркий аруз тараққиётига ҳам ҳисса қўшдилар. Шайх Аҳмад Тарозийнинг «Фунун ул-балоға» асари туркий аруз илмини бошлаб берди. Алишер Навоийнинг «Мезон ул-авзон», З.М.Бобурнинг «Мухтасар» асари туркий аруз ҳақидаги салмоқли тадқиқотлардир.

Шоир Зокиржон Фурқатнинг аруз ҳақидаги илмий рисоласи нашр қилинган эмас. 1936 йилда А.Фитратнинг «Аруз ҳақида» рисоласи чоп қилинди. Унда асл рукнлар номларини ўзбекчалаштириш муаммо сифатида қўйилган эди. Аммо бу илмий таклиф эътиборсиз қолди. 1948 йилда олим С.Мирзаев «Навоий арузи» мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Афсуски, арузга нотўғри муносабат туфайли анча вақт аруз фани тараққийси эътиборсиз қолди. Ва ниҳоят 1972 йилда Алибек Рустамов «Аруз ҳақида суҳбатлар» рисоласини чоп эттирди. Бироз танаффусдан сўнг 1985 йилда Уммат Тўйчиев «Ўзбек поэзиясида аруз системаси» номли монографиясини нашр қилдирди.

Мустақиллик йилларида аруз ва аруз илмига эътибор ортди. Профессор А.Ҳожиаҳмедовнинг «Аруз назарияси асослари», «Ўзбек арузи луғати», «Навоий арузи нафосати» каби китобларини яратди. С.Рўзимбоев «Аруздан сабоқлар», А.Аъзамов «Аруз», А.Абдурахмонов «Аруз илмидан сабоқлар» асарлари билан арузшунослигимизнинг кейинги ривожига ҳисса қўшдилар.² Бу илмий асарлар аруз вазнини ўрганувчи ўқувчи учун муҳим манбалардир.

XX асрга келиб ёзувимизнинг бир неча бор ўзгариши аруз илми олдига янги вазифалар қўйди. Араб алифбоси асосидаги ёзувда қисқа ва чўзиқ унлиларни фарқлаш имкони етарли эди. Ёзув ўзгариши сабабли бу имконият йўқолди. Натижада ҳарф, жузв атамалари фаоллигини йўқотиб, ҳижога диққат кучайди. Ҳижони энг кичик ритмик бўлак сифатида талқин қилган олим А.Фитратдир. Ҳозирда аруз вазнидаги асар тадқиқ этилар экан, вазн тақтеъси белгиланади. Мисол:

мафоъийлун / мафоъийлун / мафоъийлун,
 мафоъийлун / мафоъийлун / мафоъийлун.
 V – – – / V – – – / V – – – ,
 V – – – / V – – – / V – – – .

Арузда ёзилган асар вазнини аниқлаш йўллариини ўрганиш учун бўғин ва ҳижо фарқларини, ҳижонинг кўринишларини билиш зарур. Бу навбатдаги дарснинг вазифасидир.

¹Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. ТАТ. 10-жилд. Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. 540–541-бет.

²Д.Қурононов, З.Мамажонов, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. Т.: Академнашр, 2010. 35-бет.

ЭНАНТИОСЕМИЯ ҲОДИСАСИ ВА УНИНГ ЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚИ

Аннотация. Ушбу мақолада энантиосемия ҳодисасига бўлган турлича ёндашувлар тадқиққа тортилган. Муаллиф мазкур ёндашувларни таҳлил қилар экан, энантиосемияга энг мувофиқ ёндашув бу уни полисемиянинг бир кўриниши сифатида ёндашув маъқул эканлигини илгари суради.

Калит сўзлар: энантиосемия антонимия, омонимия, омоантонимия, антисемия, энантионим.

Annotation. Different approaches to enantiosemy phenomena are studied in the article. By analysing the approaches, the author puts forward the idea that it is appropriate to study enantiosemy as one of the aspects of polysemy.

Key words: enantiosemy, antonymy, homonymy, homoantonymy, antisemy, enantionym.

Энантиосемия – бир сўзнинг икки қарама-қарши маъноларда келишини англатувчи лексик ҳодиса. Ушбу атама 1883 йилда рус олими В.Шчерцль томонидан тилшунослик илмига олиб кирилган. Тадқиқотчининг «Қарама-қарши маъноли сўзлар ҳақида» мақоласида мазкур ҳодисанинг моҳияти ва юзага келиш сабаблари биринчи бўлиб ҳинд-европа оиласи тиллари мисолида кўрсатиб берилганди. Аммо В. Шчерцль изланишларидан қарийб 50 йил аввал файласуф Гегель ҳам ўзининг «Мантиқ илми» асари сўзбошисида немис тилидаги баъзи сўзларнинг энантиосемик хусусияти хусусида сўз юритар экан, яъни олмон тилидаги *aufheben*, *der Sinn* каби сўзлар ўзаро қарама-қарши маъноларни ҳам ифодалайди, деган фикрни илгари сурган¹.

В.Шчерцль билан деярли бир вақтда немис тилшуноси К.Абель ҳам мазкур тил ҳодисасини тадқиқ этиб, *бошланғич энантиосемия* гипотезасини илгари суради². Олим ўзининг «Қадимги сўзларнинг қарама-қарши маъноси» китобида бошланғич энантиосемиянинг юзага келиш сабабларини кўрсатиб берган.

Мазкур икки изланишдан сўнг маълум муддат энантиосемия ҳодисаси илмий жамоатчилик эътиборидан четда қолди. Ниҳоят, 1953 йилдагина ушбу мавзу Л.А.Булаховскийнинг «Тилшуносликка кириш» асаридан жой олди. Унда

В.Шчерцлдан фарқли равишда энантиосемия у ёки бу контекстда юзага келадиган учинчи, оралик маъно тараққиёти натижаси дея таърифланди³. Таъкидлаш жоизки, энантиосемия ҳодисасининг Л.А.Булаховский китобига киритилиши бу ҳодисанинг жиддий тадқиқ этила бошланишига сабаб бўлди. Бироқ ҳозирги кунга қадар ҳам энантиосемия ҳодисасининг юзага келиш сабаблари, лингвистик мақоми ёки лексик сатҳдаги ўрни ва ёндош ҳодисалар – полисемия, омонимия, антонимияга бўлган муносабати, тилнинг қайси даври учун хослиги ва энг муҳими, коммуникация жараёнида тингловчи учун вазиятни англашда мураккаблик туғдириши ёки туғдирмаслиги каби масалаларда тилшунослар томонидан турли қарашлар мавжуд. Дарҳақиқат, энантиосемия тилшуносликдаги мураккаб ҳодисалардан биридир. Чунки унинг юзага келиш ўрни тилнинг аниқ бир сатҳи билан боғлиқ бўлмаслиги лингвистик мақомини белгилашда ўзига хос мураккаблик келтириб чиқаради. Жумладан, Л. Бессонова «Энантиосемик сўз маъноси нафақат унинг парадигматик, балки синтагматик алоқаси билан ҳам белгиланади. Демак, биз кўриб ўтган маънолар соф синтактик ёки соф лексик контекстда эмас, лексик-синтактик контекстда намоён бўлади, шунинг учун энантиосемияни лексик-синтактик ҳодиса дейиш мум-

кин», деган хулосага келади⁴. Бироқ антонимик, синонимик бирликларнинг ҳам контекстда номён бўлиш жиҳатлари мавжуд бўлса-да, уларни лексик-синтактик ҳодиса, деб бўлмаганидек, энантиосемияни ҳам фақат лексик сатҳга мансуб категория, деб қарамоқ лозим. Баъзи тилшунос олимлар энантиосемияни сўзнинг просодик ўзгариши орқали ҳосил бўлиш жиҳатларини назарда тутиб, уни лексикологик фонетика ёки фонология доирасида текшириш лозимлигини таъкидлайди⁵.

Мазкур тил ҳодисасининг лисоний мақомини тайин этишга қаратилган ишларда, асосан, куйидаги жиҳатлар кўзга ташланади:

- энантиосемия бирор лексик категориянинг алоҳида кўриниши сифатдаги ёндашув;
- икки лексик категориянинг ўртасидаги ҳодиса сифатида ёндашув;
- алоҳида лексик категория сифатида ёндашув.

Тилшунослар Р.Будагов, Ш.Балли, А.Реформатский, Л.Новиков, Д.Шмелев, О.Соколов, Т.Пономаренко, Е.Ходакова, С.Усмонов, Р.Шукуров ва бошқалар энантиосемияни антонимиянинг бир кўриниши, деб талқин этадилар⁶. «Одатда, бир-бирига қарама-қарши бўлган сўзлар антонимлар деб номланади: *ҳақиқат-ёлғон*. Аммо антонимлик нафақат сўзлар ўртасида, балки у ёки бу сўздаги турли маънолар ўртасида ҳам антонимик муносабат бўлиши мумкин. Масалан, лотин тилидаги *altus* сифати нафақат «баланд», шу билан бирга, «чуқур» маъносини ҳам англатади⁷. Тилшунослар ўз фикрини давом эттириб, антонимлар (жумладан, энантиосемия – Ё.О.) лексикологиянинг полисемия, синонимия ва бошқа ҳодисалари сингари тил тарихий тараққиётининг барча босқичлари учун характерли эканлигини таъкидлайди. Қолаверса, антонимларни (А.Будагов энантиосемияни ҳам антоним деб атаган) полисемиянинг ўзига хос кўриниши,⁸ дея қайд этади. Л.Новиков ҳам энантиосемияни «антонимиянинг алоҳида тури – ички антонимия» сифатида тадқиқ этади ва антонимлар атамаси остида қарама-қарши маъноли сўзлар билан бирга бир сўзнинг қарама-қарши маъноларини ҳам тушуниш лозимлигини таъкидлайди: «Сўзнинг қарама-қарши, антонимик маъноларга эга бўлиш имконияти маънолар кутбланиши ёки энантиосемия номини олган»⁹.

Унинг фикрича, бундай ўзига хос ички антонимиянинг формал ифодаланиши учун ўзак морфемалар ҳам, аффикс морфемалар ҳам эмас, балки контекст ва ундаги сўзларнинг бошқа сўзлар билан лексик-синтактик алоқаси хизмат қилади. Тилшунос Е.Ходакова ҳам энантиосемияни антонимиянинг бир тури сифатида ўрганар экан, бу каби сўзларни *парадокс хусусиятга эга сўзлар* деб атайди ва бошқа тилшунослардан фарқли равишда, сўзларнинг энантиосемик хусусиятга эга бўлиши «узок вақт давомидаги қўлланилиш натижаси» ҳамда муайян ассоциатив муносабат самараси¹⁰ деб билади. Тилшуноснинг ушбу қарashi («узок вақт давомидаги қўлланилиш натижаси») энантиосемиянинг барча тури учун хос бўлмай, нутқий энантиосемия атамаси остида тадқиқ этиладиган сўзларга тегишли. Ўзбек тилшуноси С.Усмонов ҳам ўзининг «Антонимлар» мақоласида «қарама-қарши маъноли сўзларни бир сўз билан ифодаланадими, ҳар хил сўз билан ифодаланадими, барибир, антоним деб қараш керак»лигини таъкидлайди ва бундай сўзларни шаклдош антонимлар ёки омонтонимлар деб атайди¹¹. Энантиосемия ўзида қарама-қарши маъноларни номён этсада, уни антонимияга тенглаштириб бўлмайди. Негаки, антонимия ифодалаган қарама-қарши маъно билан энантиосемия ифодалаган маъно ўртасида муайян фарқлар мавжуд.

Энантиосемияга полисемиянинг бир кўриниши сифатида ёндашув ва баҳолаш О.Смирнова, Г.Яцковская, В.Любкин, Ф.Бацевич тадқиқотларида кузатилади. «Энантиосемия ҳодисасини полисемиянинг бир кўриниши сифатида ўрганиш жуда қизиқ ва долзарбдир»¹². О.Смирнованинг фикрича, энантиосемия турли хил лексик стратификациялар: ҳиссий-маъновий, ижтимоий-маиший ва шевага хос жиҳатлар натижасида пайдо бўлади. Тилшунос Л.Минаева ҳам энантиосемияга полисемиянинг бир кўриниши сифатида ёндашса-да, бошқа тилшуносларнинг қарашларидан фарқли тарзда, мазкур ҳодисани икки, яъни семантик ва метасемантик планда ўрганишни таклиф этади¹³. Бунга кўра, қарама-қарши маъноларни семантик планда ўрганиш ҳодисанинг логик-семантик жиҳатларини қамраб олса, метасемантик планда эса унинг нутқда эмоционал-экспрессив воситалар ёрдамида юзага келишини назарда тутлади. Тилшунос

Ю.Кравцова эса «энантиосемияни полисемияга тенглаштириш муайян асосга эга бўлса-да, унда бир томонламалик ҳолатлари мавжуд»¹⁴ дея таъкидлаб, буни полисемиянинг маънолар қарама-қаршилигига асосланмаслиги, энантиосемия эса маъноларнинг қарама-қарши муносабатга киришувидан юзага келади деб тушунтиради. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, энантиосемия аслида бир сўз бўлиб, ундаги қарама-қарши маънолар «инсон тафаккурининг икки томонлама (дуалистик) эканлиги билан боғлиқ»¹⁵. Энантиосемияни полисемиянинг алоҳида бир тури сифатида тушуниш уни тил тарихий тараққиёти натижасида дастлабки маъно асосида юзага келган қутбланган маъно ва айни маънолар билан ўзаро боғланган бир сўз, шунингдек, сўзнинг семантик тараққиёти маҳсули сифатида тушунишга олиб келади.

Энантиосемияга В.Виноградов, Е.Терентьева, Н.Шанский, В.Иванова каби тилшунослар омонимиянинг бир тури сифатида ёндашганлар. «Баъзан шундай ҳоллар бўладикки, сўздаги эскирган қарама-қарши маъно сақланиб қолади ва энантиосемия пайдо бўлади. Бунинг натижасида лексикада талаффузи бир хил, аммо қарама-қарши маънога эга бўлган сўзлар юзага келади. Бундай сўзлар антонимликни эмас, у ёки бу сўз маъносининг қутбланган маъноларга ажралиши маҳсули бўлган омонимларнинг алоҳида бир кўринишини намоён этади»¹⁶. Бунда тилшунос энантиосемиянинг диахрон жиҳатини назарда тутган ҳолда синхрон планда сўзнинг мазкур қарама-қарши маънолари ўртасида алоқа узилади, деб қараган, қолаверса, омонимларнинг икки ва ундан ортиқ сўзга оидлиги ҳамда ушбу маънолар ўртасида боғлиқлик бўлмаслиги эътибордан четда қолган. В.Иванова ҳам ўзининг «Тил системасида антонимия» асарида энантиосемиянинг лисоний мақомига тўхталиб, уни омонимиянинг бир тури сифатида билувчилар билан бир фикрда эканлигини таъкидлайди¹⁶. Бизнингча, баъзи тилларда сўзга олд қўшимчаларнинг қўшилиши натижасида қарама-қарши маъноли сўзларнинг ҳосил бўлиши ҳам энантиосемиянинг омонимияга алоқадор деб талқин қилинишига олиб келган. Демак, энантиосемияни омонимиянинг бир тури сифатида тушуниш диахроник қарама-қарши маънолар ўртасида умумий боғланиш мавжуд эмас, деб билиш, баъзи сўзларнинг кон-

версияга учраб қарама-қарши маънони юзага келтириши ҳамда олд қўшимчалар воситасида қарама-қарши маъноли сўзларнинг ясалиши билан изоҳланади.

Энантиосемияга икки лексик категориянинг ўртасидаги ҳодиса сифатида ёндашувда уни омонимия ва антонимия, полисемия ва антонимия ёки полисемия ва омонимия ўртасидаги ҳодиса сифатида талқин этиш ва баҳолаш кузатилади. Бу борада полисемия ва антонимия ёки омонимия ва антонимия ўртасидаги ҳодиса сифатида ёндашув етакчилик қилади.

Энантиосемияни омонимия ва антонимия ўртасидаги ҳодиса сифатида талқин этиш В.Прохорова, И.Горелов каби тилшунослар изланишларида кузатилади. Бунга сабаб қилиб эса қарама-қарши маънолар ифода планининг шаклий ўхшашлиги ҳамда сўзнинг ўзаро қарама-қарши муносабати кўрсатилади. Энантиосемияга нисбатан «шаклий ўхшашлик» иборасини қўллаш энантиосемияни икки ва ундан ортиқ сўзга алоқадор қилиб қўяди. Бу эса омонимия деганидир. Энантиосемияни антонимияга мансуб, деб билиш ҳам шу маънода ўзини оқламайдикки, сўзлар ўртасидаги антонимик муносабат энантиосемик муносабатдан фарқ қилади. Тўғри, мазкур ҳодиса табиатида қарама-қарши маъновий муносабат мавжуд, аммо бу антоним деб ҳисоблаш учун сабаб бўлолмайди. Негаки, энантиосемияда қарама-қарши маъновий муносабат антонимлар сингари икки сўз ўртасида эмас, бир сўзнинг ўзида вужудга келади. Шунингдек, антонимия лексик бирликнинг барча томонлари билан қарама-қарши муносабатни тақозо этса, баъзи энантиосемик бирликларда қарама-қарши маъно сўзнинг муайян семалари ўртасида юзага келади. Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, энантиосемияни антонимияга ҳам дахлдор деб билиш, аввало, уни омонимияга тенглаштиришдан, унга мансуб деб билишдан келиб чиқади.

Хуллас, энантиосемияга ҳам омонимияга, ҳам антонимияга дахлдор ҳодиса сифатида ёндашиш қутбланган маъноларни алоҳида алоҳида сўз деб билишга асосланади.

Тилшуносликда энантиосемияга полисемия ва антонимия ўртасидаги ҳодиса сифатида ёндашиш ҳам мавжуд. Бу тилшунос В.Прохорованинг

энантиосемия борасидаги илк мақоласида¹⁷ ва Ю.Кравцованинг айна мавзуга бағишланган махсус тадқиқот иши¹⁸да кузатилади. Тилшунос Ю.Кравцова ўз диссертациясида мазкур ҳодисани полисемия ва антонимия ўртасидаги кўчма ҳодиса сифатида баҳолаётган экан, энантиосемия деб атаётган кутбланган маънолар ўртасида умумий маъновий муносабат, боғлиқлик мавжудлигига асосланиб, уни полисемияга алоқадор ҳодиса сифатида текширади. Энантиосемияни полисемияга дахлдор деб билишнинг муҳим жиҳати, бунда юқоридаги нуқтаи назарлардан фарқли равишда, ҳодисани икки сўз доирасида эмас, балки бир сўз доирасида олиб қарашга тўғри келади. Шу муносабат билан энантиосемик маънонинг юзага келишини полисемантик сўз маънолари тараққиёти натижасида ёки сўзнинг просодик ўзгариши туфайли ҳосил бўлган коннотатив ва тўғри маъноси ўртасидаги муносабатда деб кўрсатилади. Ю.Кравцованинг фикрича, энантиосемиянинг бир сўз доирасида юзага келиши унинг полисемияга бўлган муносабати ва алоқадорлигини кўрсатса, маънолар ўртасидаги кутбланиш унинг антонимияга ҳам бегона эмаслигини кўрсатади, яъни энантиосемияда бир пайтнинг ўзида икки семантик жиҳат – полисемия ва антонимия белгилари мавжуд. Аммо бу қарашда ҳам антонимларнинг шаклан ҳар хил икки сўздан иборат бўлиши эътиборга олинмаган.

Хуллас, энантиосемияга полисемия ва антонимия ўртасидаги ҳодиса сифатида ёндашиш унинг бир сўз доирасида юзага келиши ва маънолар ўртасидаги қарама-қарши муносабатнинг антонимия деб қаралишига асосланади.

Энантиосемиянинг лексик сатҳнинг алоҳида лексик категорияси сифатида баҳолаш энантиосемик тадқиқотларнинг бирмунча кейинги даврларида юзага келган бўлиб, мазкур ёндашув тилшунослар В.Меликян ва Л.Махмутованинг махсус тадқиқотида акс этади¹⁹. Тилшунос Махмутова рус тилидаги энантиосемик бирликларнинг таҳлили энантиосемиянинг омонимия, антонимия ва полисемия билан умумий белгиларга эга эканлигини, айна пайтда, улардан фарқланишни ҳам кўрсатади. Қолаверса, омонимия, антонимия ёки полисемия ўзида энантиосемиянинг моҳиятини тўлиқ намоён эта олмайди. Шунинг учун у алоҳида лексик категория сифатида қаралиши лозим.

Энантиосемиянинг моҳиятини белгилашдаги турли хил қарашлар унинг номланишида ҳам мавжуд. Жумладан, В.Шчерцль – «энантиосемия»²⁰, Р.Будагов – «антонимия»²¹, Ю.Скиба – «антонимик омонимия»²², Л.Новиков – «омоантонимия»²³, Я.Гельбл – «ички антонимия (внутрисловная антонимия)»²⁴, О.Соколов – «антонимосемия», антисемия (1985)²⁵, Е.Пернишка – «антисемия»²⁶, С.Усмонов – «шаклдош антоним» ёки «омоантонимия»²⁷, Л.Махмутова – «энантионим»²⁸ деб атаганлар. Ўрни келганда шуни ҳам айтиш керакки, антисемия ҳодисаси тилшунос О.Соколов айтганидек, энантиосемияга тенг бўлмай, ундан-да қамрови кенг ҳодиса ҳисобланади. Энантиосемия моҳият эътибори билан бир сўз доирасида бўлишликни, шунингдек, бир туркумга асосланса, антисемия икки сўз доирасида юзага келиб, туркумлик семаси турлича бўлади. Бу борада умумтилшуносликда қатор ишлар қилинган бўлиб, унинг тилдаги ифодаси, асосан, антонимия номи остида талқин қилиниб, маълум меъёрларга бўйсундирилган²⁹. Тадқиқотчи, Д.Абдуллаеванинг ёзишича, мазкур туркумлараро қарама-қаршилиқка оид фикрлар, асосан, тилшунос Е.Миллернинг илмий қарашларида учрайди. Ўзбек тилшунослигида антисемия масаласи кенг маънода тилшунос Д.Абдуллаеванинг махсус тадқиқот ишида ўрганилди³⁰.

Энантиосемия нафақат лексик бирликларга, балки «фразеологик бирликларга ҳам хос»³¹. Тилшуносликда фразеологизмлардаги энантиосемия ҳам маълум даражада ўрганилган бўлиб, фразеологик бирликларнинг мазкур жиҳатига дастлаб тилшунослар В.Любкин ва И.Гореловлар, кейинроқ М.Вознесенская ҳам тўхталиб ўтган эди³². Кейинчалик рус тилшунослигида фразеологик бирликлардаги қарама-қарши маънолар махсус тадқиқот объекти сифатида ҳам ўрганилди³³. Мазкур мақола ва тадқиқотларда энантиосемиянинг фразеологик бирликларда намоён бўлиши, унинг турлари ҳамда лексик бирликлар энантиосемияси билан умумий ва фарқли томонлари юзасидан бир қатор фикрлар билдирилган.

Кўринадики, энантиосемияга бўлган қарашлар турлича бўлиб, бунда унинг муайян бир томонини назарда тутган ҳолда ёндашилган. Талқиндаги турли хиллик, бир томондан, унинг

лексик сатҳдаги ўрнини белгилашда мураккабликни келтириб чиқарса, иккинчи томондан, мазкур ҳодисанинг табиатига хос бўлган жиҳатларни янада аниқроқ белгилашга хизмат

қилган. Бироқ энантиосемиянинг аслида бир сўзнинг семантик тараққиёти эканлигини ҳисобга олган ҳолда уни полисемия доирасида ўрганган маъқул.

Ёрқинжон Одилов,

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти
стажёр-тадқиқотчи-изланувчиси

¹Қаранг: И.Н.Горелов. Энантиосемия как столкновение противоречивых тенденций языкового развития // Вопросы языкознания. М., 1986. № 6. С. 86.

²Б.Т.Ганеев. Первоначальная энантиосемия и диффузность в языке // Вестник ОГУ, 2003. С. 9.

³Л.А. Булаховский. Введение в языкознание. Часть II. М.: Учпедгиз, 1954. С. 75–80.

⁴Л.Е.Бессонова. О некоторых условиях возникновения энантиосемии // Проблемы лексической и категориальной семантики. Вып. I. Симферополь: СГУ, 1980. С. 22.

⁵С.С.Смоленская, М.В. Давыдов. Интонация как показатель энантиосемии слов и словосочетаний // Вестник Московского университета. Филологические науки, 1972. № 3. С. 65–71; Л.В.Минаева. Слово в языке и речи. М., 1986. С. 122–137.

⁶Р.А.Будагов. Введение в науку о языке. М.: Просвещение, 1958. С. 57–61; Ш.Балли. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1953. С. 38–39; А.А.Реформатский. Введение в языковедение. М.: Аспект пресс, 1996. С. 68; Л.А.Новиков. Антонимия в русском языке (Семантический анализ противоположности в лексике). М., 1973. С. 181–194; Д.Н.Шмелев. Современный русский язык. Лексика. М.: Просвещение, 1977. С. 203; О.М.Соколов. Энантиосемия в кругу смежных явлений // НДВШ. Филологические науки, 1980. № 6. С. 36–42; Е.П.Ходакова. О развитии противоположных значений в словах игрушка, кукла, пава // Русская речь, 1985. № 6. С. 51–56; С.Усмонов. Антонимлар // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари, 1958. № 2. 33–40–б; Р.Шукуров. Ўзбек тилида антонимлар. Т.: Фан, 1977. 17–19–бет.

⁷Р.А.Будагов. Кўрсатилган асар. С. 38.

⁸Р.А.Будагов. Очерки по языкознанию. М., 1953. С. 41; Р.А.Будагов. Кўрсатилган асар, 1958. С. 61.

⁹Л.А.Новиков. Кўрсатилган асар. С. 181–183.

¹⁰Е.П.Ходакова. Кўрсатилган мақола. С. 51.

¹¹С.Усмонов. Кўрсатилган мақола. 35–бет.

¹²О.И.Смирнова. Об особенностях семантики слова ХЛАД (к проблеме энантиосемии) // Вопросы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков. М.: Наука, 1974. С. 184.

¹³Л.В.Минаева.Кўрсатилган асар. С. 123.

¹⁴В.Ю.Кравцова. Энантиосемия лексических и фразеологических единиц: (язык и речь): Дисс... канд. филол. наук. – Ростов-на-Дону, 2006. С. 20.

¹⁵Л.Е.Бессонова. Энантиосемия как особый тип в системе лексических противопоставлений // Проблемы лексической и категориальной семантики. Вып. II. Симферополь, СГУ, 1982.

¹⁶Н.М.Шанский. Лексикология современного русского языка. М.: Просвещение, 1972. С. 64.

¹⁷В.А.Иванова. Антонимия в системе языка. Штинца. Кишинев, 1982. С. 43.

¹⁸В.Н.Прохорова. Кўрсатилган мақола, 1961. С. 122–127.

¹⁹В.Ю.Кравцова. Кўрсатилган диссертация. С.167.

²⁰В.Ю.Меликян. Внутренняя антонимия и способы её выражения в языке // Русский язык в школе, 1998. № 2; Л.Р.Махмутова. Основные типы энантиосемии в современном русском языке. Автореферат дисс.канд. филол.наук. Казань, 2009. С. 24.

²¹В.И.Шерцль. О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии) // Хрестоматия по истории русского языка. – М., 1973. С. 259–264.

²²Р.А.Будагов. Кўрсатилган асарлар. 1953, 1958. С. 40; 60.

²³Бу ҳақда қаранг: В.Ю.Кравцова. Кўрсатилган диссертация. С. 14.

²⁴Л.А.Новиков. Кўрсатилган асар. С. 191.

²⁵Я.И.Гельбл. К вопросу о внутренней антонимии в немецком языке // Ученые записки Башкирского ун-та. Вып. XIII. Серия филол.наук, 1965. № 5. С. 19–23.

²⁶О.М.Соколов. Внутрилексемная семантическая поляризация грамматико-словообразовательного типа // Вопросы словообразования в индоевропейских языках. Томск, 1985. С. 84–95.

²⁷Бу ҳақда қаранг: В.Ю.Кравцова Кўрсатилган диссертация. С. 14.

²⁸С.Усмонов. Кўрсатилган мақола. 35–бет.

²⁹Л.Р.Махмутова. Кўрсатилган автореферат. С. 24.

³⁰Д.Абдуллаева. Ўзбек тилида антисемия. Филол.фан.номз.дисс. Т.: 2010. 10–бет.

³¹Д.Абдуллаева. Кўрсатилган диссертация. 134–бет.

³²В.В.Любкин. К вопросу об энантиосемии в современном английском языке // Вопросы романо-германского языкознания. Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1977. Вып. V. С. 48.

³³В.В.Любкин. Кўрсатилган мақола. С. 40–49; И.Н. Горелов. Кўрсатилган мақола. С. 89; М.М.Вознесенская. Энантиосемия в русской фразеологии // <http://newdialog.abbyu.com/digests/dialog2011/materials/pdf/66.pdf>.

³⁴В.Ю.Кравцова. Кўрсатилган диссертация. С. 100–144.

ОКСЮМОРОН ВА УНИНГ УСЛУБИЙ-СЕМАНТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақолада ўзбек тилида сўзларнинг номантикий боғланиш усулларидан бири – оксюмороннинг услубий-семантик хусусиятлари ҳақида сўз юритилган. Муаллиф бадиий адабиётда оксюморонлар образ ва характерларнинг ижобий ҳамда салбий фазилатларини очиб беришга хизмат қилишини мисоллар орқали ёритиб берган.

Калит сўзлар: номантикий боғланиш, контекст, оксюморон, аниқловчи – аниқланмиш.

Annotation. The article is about stylistic and semantic properties of an oxymoron, one of the styles of non-logical connection of words in Uzbek language. By using examples, the author reveals the positive and negative features of an oxymoron in literature.

Key words: non-logical connection, context, oxymoron, definitive, definable.

Ўзбек тилида гап бўлақларининг номантикий боғланиш усулларининг аҳамияти жуда катта бўлиб, улар бадиий асар тилининг таъсирчан ва сержилолигини ошириш, образ ва воқеа-ҳодисалар тасвиридаги бўёқдорликни кучайтириш учун хизмат қилади. Сўзларнинг номантикий боғланиши натижасида янги бир маъно вужудга келиб, айна контекстга ўзига хос поэтик юк беради.

Ўзбек тилида сўзларнинг номантикий боғланиш усулларининг бир неча турлари мавжуд бўлиб, улардан сермахсул ва кўп қўлланадигани оксюморондир.

Оксюморон юнонча «**oxymoron**» *фаросат билан, лекин бемаъни* деган маънони англатиб, мантиқан бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига қарама-қарши бўлган икки тушунчани (кўпинча маъноси бир-бирига зид икки сўзни) ўзаро қўшишдан иборат услубий фигура ҳисобланади. У бадиий адабиётда образлилик, ифодалилик каби мақсадларда кенг қўлланади.¹ Тилшунос О.С.Ахманованинг фикрича ҳам оксюморон икки антонимик тушунчанинг бирикувини кўрсатувчи ўзига хос нутқий фигурадир.²

Оксюморон, асосан, аниқловчи ва аниқланмиш ўртасида намоён бўлади. Масалан: қадрдон бегона, ширин азоб, ақлли жинни, тирик мурда, ёвуз меҳрибон, ақлли аҳмоқ ва ҳоказо.

*У ёруғ дунёда
Тенги йўқ инсон,
Қадрдон бегона,
Ёвуз меҳрибон.*

(М.Юсуф.)

Келтирилган мисоллардаги *қадрдон бегона* бирикмасини таҳлилга тортамиз. Маълумки, *қадрдон* ва *бегона* сўзлари маъно жиҳатдан бир-бирига қарама-қарши сўзлар ҳисобланади, лекин аниқловчи, аниқланмиш типидagi бу бирикманинг биргаликда келиши янги бир маънони юзага келтирган.

Мазкур ҳодисанинг юзага келишида сўзларнинг жойлашуви катта аҳамиятга эга, чунки аниқловчи ва аниқланмишнинг ўрнини алмашиши билан бутунлай тескари маъно юзага келади: *қадрдон бегона* деганда, «бегона инсонлар ўртасидаги яқин муносабатлар» тушунилса, *бегона қадрдон* деганда

«бегонадек бўлган кадрдонлар ўртасидаги муносабат» тушунилади. Кўринадики, аниқловчи ва аниқланмиш ўртасида юзага келган номантикий боғланишда асосий эътибор аниқловчига қаратилади ва бунда аниқловчи орқали аниқланмишнинг маъноси очиб бериладики, бу билан кутилмаган янги бир маъно юзага келади. Бу эса бадиий тасвирга эмоционал бўёқ беради.

Бадиий адабиётда оксюморонлар образ ва характерларнинг ижобий ҳамда салбий фазилатларини очиб беришга хизмат қилади. Мисол учун М.Юсуфнинг «Қора қуёш» достонини олайлик:

*Менга жуда азиз
Унинг сиймоси,
Бир қарасам,
Йўқдек сира қиёси.
У бир бағридарё,
Бир бағритошдир,
У бир қуёш
Аммо –
Қора қуёшдир!*

Шоир «Қора қуёшдир!» мисрасида лирик қаҳрамонни қуёшга менгзамоқда, бироқ табиатда қуёш қора эмас, сариқ рангда бўлиб, оламга тенг нур таратади. Барча тирик жонга иссиқлик қувватини бериб, ҳаёт бахш этади. Нима учун шоир достонда қуёшни «сариқ» эмас, «қора» деб тасвирлаган? деган савол туғилади. Шоир қуёшни *сариқ* эмас, *қора* рангда тасвирлаб, лирик қаҳрамон характеридаги салбий томонларни *қора* сўзи замирига жойлаган. Асарнинг мазмун-моҳиятини усталик билан *Қора қуёшдир!* оксюморони орқали очиб берган. Қолаверса, асар сарлавҳасининг оксюморон билан ифодаланиши ҳам бежиз бўлмай, айна оксюморон китобхонни асарнинг асосий мазмунига йўналтириб туради.

Оксюморонлар прозада ҳам бутун бир матннинг мазмунини очиб беришга хизмат қилади. Шу боис айрим ёзувчи ва шоирлар ўз асарларига сарлавҳа қўйишда оксюморонлардан фойдаланганлар. А.Қаҳҳорнинг «*Бошсиз*

одам», «*Думли одамлар*», Ғ.Ғулумнинг «*Турилган мурда*», Э.Воҳидовнинг «*Олтин девор*», О.Мухторнинг «*Тошдан бош*» асарлари шулар жумласидандир.

А.Қаҳҳорнинг «*Бошсиз одам*» ҳикоясида асар қаҳрамони Фаҳриддин ўз ақли билан эмас, отасининг айтганлари билан иш қилади:

– *Ма, йўлдан майда-чуйда ол. Қирганиндан кейин аввал сўра, енгил бўлса «хайрият» дегин. Сенинг йўқлигинг учун уйда тура олмаётибман. Ёмон бўлар экан, дегин* (А.Қаҳҳор. «*Бошсиз одам*» ҳикоясидан). Бунда ақлсиз, фикрсиз, ўз гапини топиб гапира олмайдиган қаҳрамон тасвирланган асарга ёзувчи ихчам, лўнда қилиб «*Бошсиз одам*» деб сарлавҳа қўйган ва у ўзини оқлаган.

Шунингдек, ҳозирги ўзбек тилидаги *аччиқ шарбат* оксюморони ҳам поэтик юкка эга. Хусусан, *шарбат* сўзи аслида *ширин* сема-сига эга бўлгани ҳолда мазмунан номувофиқ *аччиқ* сўзи билан боғланиб келган:

Жудоликнинг аччиқ шарбатидан тотган, мотам либосига ўралган Амир Темурнинг фиғони чексиз эди... (М.Али. «*Улуғ салтанат*»). Бунда муаллиф ушбу оксюморон ўрнига *жудоликнинг аччиқ азоби* деган бирикмани ҳам бериши мумкин эди. Бироқ унда ўзига хос бадиий ифодага эришилмаган бўларди.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, оксюморонлар контекстга поэтик юк берадиган, услубий жиҳатдан таъсир кучи беқиёс бўлган тасвирий воситалардан биридир. Тилда номантикий боғланишнинг бундай усули матннинг таъсирчан ва сержилполигини оширишга, матннинг мазмун-моҳиятини юмористик-сатирик бўёқ остида, қисқа ва лўнда сатрларда очиб беришга хизмат қилади.

Умидахон Носирова,
Фарғона вилояти педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти Тил ва адабиёт таълими кафедраси катта ўқитувчиси

¹Азим Ҳожиёв. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. 168-б.

²О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., 1969. С.286.

ЎЗБЕК ВА ХИТОЙ ТИЛЛАРИ грамматикасининг баъзи ўхшаш ва фарқли жиҳатлари

Аннотация. Мазкур мақола ўзбек ва хитой тиллари грамматикасининг баъзи ўхшаш ва фарқли жиҳатларини ўрганишга бағишланган. Муаллиф икки тилдаги келишик қўшимчаларининг берилишини таҳлил қилди.

Калит сўзлар: грамматика, келишик қўшимчалари, предлоглар, аниқловчи, тўлдирувчи.

Маълумки, дунёда 3000 дан ортиқ тил мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос ички ва ташқи хусусиятлари билан ажралиб туради. Жумладан, хитой тили ҳам ўзининг алоҳида грамматик ва лингвистик тил хусусиятларига эгадир. Олимларнинг маълумотиغا кўра хитой тили дуёнинг энг қадимги ва мураккаб тилларидан бири ҳисобланади. Қуйида хитой тили билан ўзбек тили грамматикасининг фарқли ва ўхшаш жиҳатлари ҳусусида айрим фикр-мулоҳазаларимизни билдирмоқчимиз.

Хитой тилида ҳам ўзбек тилидаги каби турли қўшимчалар мавжуд ва улар ўзига хос хусусиятга эга. Биламизки, ўзбек тилидаги келишик қўшимчалари сўзни сўзга боғлаб гапни юзага келтирувчи восита бўлиб, синтактик шакл ҳосил қилувчи қўшимчалар ҳисобланади. Шунингдек, гапда синтактик вазифа учун хизмат қилади, яъни ўзи боғланиб келган сўз билан бирга гапда бирор вазифани бажаради. Масалан, **-ни** тушум келишиги билан боғланиб келган сўз гапда воси-

Annotation. The work is dedicated to the study of some grammatical similarities and differences of Uzbek and Chinese languages. The author analyses the problems of case endings in both languages.

Key words: grammar, case endings, prepositions, attribute, object.

тасиз тўлдирувчи вазифасини бажаради, **-нинг** қаратқич келишиги билан қўлланилган сўз эса гапда қаратқич аниқловчи вазифасида келиб, белгили ва белгисиз ишлатилади. Масалан:

Мактаб боғи – Мактабнинг боғи.

Ўзбек тилида келишиклар қуйидагилар:

Бош келишик: *Онам – ўқитувчи.*

Қаратқич келишиги: *Менинг болаларим боғ қарашни биладими? (У. Ҳамдам. «Мувозанат».)*

Тушум келишиги: *Аъзам акани елкасидан тугтиб ўрнига ўтқазди (У. Ҳамдам. «Мувозанат».)*

Жўналиш келишиги: *...Сантьяго осмонга қараб-қараб қадамни тезлатаркан... (П. Коэло. «Алкимёгар».)*

Ўрин-пайт келишиги: *Бу ёруғ дунёда ҳеч бир ғазот аёлнинг она бўлиш дақиқаларидай оғир кечмагай (Т. Содиқова. «Яшаш тилсими».)*

Чиқиш келишиги: *Шунда яқинда зиндондан чиққан бир аён шоҳга зиндондаги уста таъбирчи Юсуф ҳақида хабар берди (М. Аъзам. «Буюклар муҳаббати».)*

Келишик қўшимчалари ўзбек тилининг энг муҳим грамматик шакли ҳисобланади. Шу ўринда хитой тилида ҳам худди шундай келишиклар борми деган савол туғилиши табиий.

Хитой тилида ўзбек тилидаги каби келишиклар ажратилмаган, лекин хитой тилида ҳам қўшимчалар ва предлоглар мавжуд, улар ҳам ўзбек тилидаги келишиклар каби сўз қурилишида жуда муҳим ўрин эгаллайди. Улар қуйидагилар:

Хитой тилидаги қўшимчалар	Ўзбек тилидаги қўшимчалар	Мисоллар
«的»	...нинг	第一课的生词比较多. Биринчи дарснинг янги сўзлари кўпроқ.
«把»	...ни	人们把病人送到医院去了. Одамлар беморни шифохонага олиб боришди.
«对»	...га	我 <u>对</u> 他说: 你是不是中国人? Мен унга дедим: Сен хитойликмисан ёки йўқ?
«在»	...да	在大学有很多学生. Университетда жуда кўп талабалар бор
«从», «里»	...дан	我 <u>从</u> 这儿去图书馆. Мен бу ердан кутубхонага бораман. 图书馆 <u>里</u> 医院100米. Кутубхона синфхонадан 100 метр масофада.

Хитой тилидаги бу қўшимчалардан «的» ўзи боғланиб келган сўздан кейин, «把», «对», «在», «从», «里» қўшимчалари эса ўзи боғланиб келган сўздан аввал қўлланилади. Бу қўшимчаларнинг яна бир ўзига хослиги уларнинг гап таркибида бошқа грамматик вазифаларда келишидир.

Ўзбек тилида қаратқич келишигини *-нинг* қўшимчаси ифодалайди, хитой тилида эса бу «的» қўшимчаси орқали ифодаланади. Масалан: 他是我的朋友. – У менинг дўстим.

Бу гап қурилиши ўзбек тилига ўхшаш, яъни ўзбек тилида *-нинг* қўшимчаси олмош ёки отдан сўнг қўшилса, хитой тилида ҳам «的» қўшимчаси аниқловчи вазифасида келган от ёки олмошдан кейин келиб аниқловчини кўрсатади. Ўзбек тилида *-нинг* келишик қўшимчаси қаратқич аниқловчи вазифасида келса, хитой тилидаги «的» қўшимчаси гапда тўлдирувчини аниқлашга хизмат қилади. Бу қўшимчанинг яна бир хусусияти гапда феълдан сўнг қўлланилса *-ган* деб таржима қилинади ва «қандай?» сўроғига жавоб бўлиб, аниқловчи вазифасида келади. Масалан: 我买的书. – Мен сотиб олган китоб.

Энди ўзбек тилидаги тушум келишигини ифодаловчи *-ни* қўшимчасининг хитой тилидаги муқобили «把» кўмакчисига тўхталиб ўтамиз. «把» кўмакчиси ўзбек тилига *-ни* келишик қўшимчаси тарзида таржима қилинади ва хитой тилида олд қўшимча ҳисобланади. Ушбу кўмакчи объектга қаратилган ҳаракатни, шу ҳаракат натижасини ифодалаш учун хизмат қилади. «把» кўмакчиси иштирок этувчи гапларнинг тузилиши қуйидагича бўлади:

[Эга + «把» + тўлдирувчи(объект) + кесим + гапнинг бошқа бўлаклари]

Масалан: 请你把地图挂在这儿.– *Илтимос, харитани бу ерга илинг.*

Ўзбек тилида *-ни* қўшимчаси шахс ёки предметни ифодалаган сўздан сўнг қўлланилса, хитой тилида бироз фарқли равишда бу қўшимча олд қўшимча сифатида шахс ёки предметни ифодалаган сўздан аввал қўлланилади ва кўпинча гапда тўлдирувчи билан биргаликда ҳол вазифасини бажаради. Яна бир ўзига хос жиҳати ҳис-туйғуни англатувчи феъллар билан «把» қўлланилмайди. Бундан ташқари, хитой тилида бу қўшимча ҳисоб сўз сифатида ҳам қўлланилади. Масалан:

我有一把梳子. – *Менда битта тароқ бор.*

Жўналиш келишигини ифодаловчи *-га* қўшимчаси хитой тилида предлог ҳисобланган «对» ёрдамида ифодаланади. Бу предлогнинг ҳам жойлашиш ўрни ўзбек тилидан фарқли равишда от, олмош ёки жой номидан аввал қўлланилади. Масалан: 我对他说这件事. – *Мен унга бу ишни айтдим.*

Ўзбек тилидаги ўрин-пайт келишигини -да кўшимчаси ифодалайди. Ўрин-пайт келишиги шахс ёки предметнинг, воқеа-ҳодисаларнинг жойлашиш ёки содир бўлиш ўрнини аниқлаб келади.

Хитой тилида шу маънони англатувчи «在» кўшимчаси ҳисобланади ва у шахс ёки нарса-нинг жойлашиш ўрнини англатади. «在» иштирок этган гаплар тузилиши қуйидагича бўлади:

[От/ олмош (шахс ёки нарса) + 在 + от/ олмош (жой номи)]

Масалан: 你的书不在我这儿. – *Сенинг китобинг меникида эмас.*

Бу кўшимчанинг ўзбек тилидаги -да кўшимчасидан фарқи, у ҳам олд кўшимча ҳисобланади. Масалан: 你在那儿工作? – *Сен қаерда ишлайсан?* Бунда жойга нисбатан қўлланилган.

«对» ва «在» кўшимчаларини гап таркибда қўллаганда худди ўзбек тилидаги каби бир-бири билан ўрин алмашиб, синонимлик ҳолатни ҳам ифодалаб келади. Масалан: 放在桌子上. – *Стол устига қўймоқ.*

对学习有困难的同学. – *Ўқишда қийинчиликка учраган талаба.*

Чиқиш келишиги кўшимчаси -дан хитой тилида иккита предлог ёрдамида ифодаланади: «从» ва «里». Уларнинг фарқи шундан иборатки, «从» иш-ҳаракатнинг бошланғич нуқтасини англатади, «里» эса жойлашиш ўрнини ва масофанинг чегарасини ифодалайди. Масалан:

我们从学校去他家. – *Биз мактабдан уникига борамиз*, яъни ҳаракат мактабдан бошланади, чегара уйгача бўлган масофа. 你家里学校远吗? – *Сенинг уйинг мактабдан узоқми?* Бу ҳолатда уй мактабдан қандай масофада жойлашганлигини, яъни оралиқ масофани ифодалайди.

Адабиётлар

1. С. Ҳошимова, С. Носирова. Хитой тили грамматикаси. Т., 2011.
2. Han yu sin mu biao. Di 1 ce. Bei jing 2004.
3. Han yu sin mu biao. Di 2 ce. Bei jing 2004.
4. Х.Муҳитдинова, Д.Худойберганова, И.Умиров, Н.Жиянова, Т.Юсупова. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: ИЛМ ЗИЁ, 2004.
5. Ўзбекча-хитойча, хитойча-ўзбекча мақол, матал ва иборалар луғати. Ли Я Мей, О. Очилов. 2011.
6. Jing xuan e han han e ci dian. 1994.

Ўзбек тилидаги чиқиш келишиги ўрин ҳоли вазифасида келиб, «қаердан?» сўроғига жавоб бўлади. Масалан: ўрмондан, мактабдан каби.

Хитой тилида қўлланган «从» айнан ўрин-жой, макон муносабатини ифодалайди ва ўзбек тилида қўлланган -дан чиқиш келишиги ифодалаган вазифани англатиб келади. «从» кўпинча баъзи сўзлар билан бирга бирикма ҳосил қилади ва «从.....到.....» шаклида қўлланилади. Бу бирикма вақтга ва предметнинг жойлашиш ўрнига нисбатан чегарани ифодалашда қўлланилади ҳамда «...дан, ...гача» деб таржима қилинади. Масалан:

我们从一月十日到二月二十日放寒假. – *Биз ўнинчи январдан йигирманчи февралгача қишқи таътилдамиз.*

Бу гапда юқоридаги предлоглар вақтнинг чегарасини ифодалашда қўлланилган.

从这儿到我家大概要走五分. – *Бу ердан менинг уйимгача тахминан беш дақиқа юриш керак.*

Бу гапда эса мазкур кўшимчалар масофанинг чегарасини аниқлаб келган.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, ўзбек тилидаги келишик кўшимчалари доимо ўзи боғланган сўзга қўшилиб келади ва гапда маълум синтактик вазифа учун хизмат қилади. Хитой тилидаги кўшимчалар эса ўзи боғланиб келётган сўздан аввал ёки кейин келиб грамматик вазифалардан ташқари, бошқа вазифаларни ҳам бажариши мумкин. Бундай ҳодисалар ҳар бир тилнинг ўзига хос грамматик томони ҳисобланади.

Мадина Қодирова,
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети III босқич талабаси

NUTQ MADANIYATI FANINING TADQIQI HAQIDA

O'tkir Islomov,

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti ilmiy xodimi

Hozirgi davr tilshunosligining ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga molik sohalaridan birini nutq madaniyati muammosi tashkil qiladi. Nutq madaniyati tilning beqiyos boyliklarini, qoida va qonuniyatlarini o'rganish, tildan to'g'ri foydalanish, kishi madaniyati va ma'naviyatini kamol toptirish, barkamol insonni tarbiyalashning muhim qurolidir. O'tmishda kishilar til nafaqat o'zaro muloqotning, balki insonni tarbiyalashning asosiy vositalaridan biri, deb bilganlar. Tilga mana shunday munosabatlar turli tarixiy davrlarda o'zgacha kechgan. Shu nuqtayi nazardan, nutq madaniyati tushunchasi va ilmiy sohasining rivojlanish bosqichlarini shartli ravishda, quyidagi davrlarga bo'lish mumkin:

I. Nutqiy odob insonni axloqiy jihatdan tarbiyalash vositasi deb tushunilgan davr (XV asrgacha).

II. Nutq madaniyati va odobi adabiy til bilan aloqadorlikda talqin qilina boshlagan davr (XV asrdan keyingi davr).

III. Nutq madaniyati talablarini adabiy til meyorlari bilan chambarchas bog'liqlikda tadqiq qilishga kirishilgan davr (XX–XXI asrlar).

Tilni, nutq madaniyatini nutqiy odob deb qarash masalasi hozir ham mavjud. Negaki, odob-axloq masalasi insoniyat tarixining barcha davrida kishilarni tarbiyalashning asosiy vositasi bo'lib kelgan.

Nutq madaniyati va odobi bilan shug'ullanishda uning ikki tomonini farqlash lozim bo'ladi: nutq madaniyati va odobini targ'ib qilish va uni ilmiy tadqiq qilish usullari.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, nutq madaniyatini ilmiy asosda tadqiq qilish adabiy tilning yuzaga kelishi va rivoji bilan bog'liq bo'lsa-da, adabiy tilning ilk va keyingi rivojlanish bosqichlarida ham nutq madaniyati talablarini tadqiq etish birdan yuzaga kelgan emas. Masalan, o'zbek adabiy tili, uning meyoriy qoidalari, vositalari, ulardan foydalanish talablari ko'pgina darsliklar, lug'atlar, metodik adabiyotlar orqali o'quvchilarga singdirildi. Ammo o'tgan asrning 60-yillariga qadar

(ba'zi maqolalarni istisno qilganda) maxsus ilmiy muammo, ilmiy sohaning obyekt sifatida tadqiq qilinmadi.¹ Bunday tadqiq o'zbek tilshunosligida o'tgan asrning 50–60-yillaridan boshlandi va quyidagi yo'nalishlarda ish olib borildi:

1. Nutq madaniyati kursining rejaları tuzildi.

2. Nutq madaniyati (til madaniyati) tushunchalari, nutq madaniyati sohasining maqsad va vositalarini targ'ib qiluvchi risolalar, maqolalar nashr etildi.

3. Nutq madaniyati sohasining maqsad va vazifalari, nutq madaniyati ilmiy muammolari tadqiq qilingan alohida tadqiqotlar paydo bo'ldi.

4. Nutq madaniyati va notiqlik masalasi tilshunoslikning yangi sohalaridan biri sifatida shakllandi va rivojlanish yo'liga o'tdi.

O'tgan asrning 60–70-yillaridan boshlab ko'pgina universitetlarning filologiya fakultetlarida maxsus soha sifatida nutq madaniyatidan ma'ruzalar o'qilishi yo'liga qo'yildi. Keyinchalik ushbu kursning mundariyasi, maqsad va vazifalarini belgilashga oid dasturlar tuzildi.

N.Mahmudov va A.Shermatov tomonidan tuzilgan dasturda «Nutq madaniyati» kursining maqsad va vazifasi haqida quyidagilar bayon etilgan: «Nutq madaniyati» kursi talabalarga nutqning markaziy kommunikativ sifatleri bo'lmish to'g'rilik (orfoepik, morfologik, sintaktik va shu kabi adabiy normalarga qat'iy mos keladigan nutq) haqida batafsil ma'lumot berishi kerak. Nutqning to'g'riligi, uning boshqa kommunikativ sifatleri – aniqlik, mantiqiylik, soflik, ifodalilik, boylik (rang-baranglilik) va shu kabilar bilan birgalikda haqiqiy ma'nodagi nutqning shakllanishiga olib kelishini talabalar to'la tasavvur qilishlari lozim.²

Nutq madaniyati dasturi E.Begmatov va Y.Tojiyev tomonidan ham tuzilgan bo'lib, unda nutq madaniyati tushunchasi quyidagicha izohlangan: «Adabiy til milliy tilning boshqa normalaridan ongli ishlanganligi, silliqlanganligi, sayqallanganligi bilan farqlanadi. Hozirgi o'zbek adabiy tilining madaniylik darajasi ancha yuksak, nutqiy odob doirasi an-

cha kengdir. Hamma gap ushbu madaniy tilning boy va keng imkoniyatlaridan kundalik so'zlashuv jarayonida to'g'ri, maqsadga muvofiq hamda samarali foydalana olishdadir. Tilshunoslikning mana shu muammo bilan shug'ullanuvchi sohasi nutq madaniyati deb yuritiladi».³

Dasturda nutq madaniyati va notiqlikning o'zaro munosabati va farqlari aytilgan bo'lib, bu ikki sohaning paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi, nutq madaniyati tushunchasi, nutq madaniyatining asosi o'zbek adabiy tili ekani qayd qilingan. Mualliflar tomonidan nutqning to'g'riligi, aniqligi, tozaligi, boyligi, ifodaliligi, qisqaligi, maqsadga muvofiqligi, mantiqiyiligi, obrazlilik, nutq madaniyatini egallash yo'llari va usullari ko'rsatilgan.⁴

Nutq madaniyati asoslari kursining amaliy (praktikum) dasturi ham tuzilgan bo'lib, u yuqorida qayd qilingan programmalaridagi tushunchalar doirasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan amaliy ishlarining mazmun va usullari haqida ma'lumot beradi.⁵

Nutq madaniyati va notiqlik sirlarini talabalar mustaqil mutolaa qilishidan tashqari, jonli namuna – o'qituvchidan, uning nutqidan o'rganadi. Mana shu ma'noda ushbu masalaga birinchi bo'lib R.Jumaniyozov murojaat etgan edi.⁶ Ushbu muammoni har tomonlama mukammal tahlil qilgan N.Mahmudovning quyidagi fikrlari til va adabiyot ta'limi o'qituvchilari uchun ham to'laligicha tegishlidir. «O'zbek – so'zning bebaho va muqaddasligiga hamma zamonlarda imon keltirgan, hech qachon o'z so'zidan tonmagan, lafziga munkir kelmagan, so'zni o'z farzandi kabi oq yuvib, oq taragan xalq. Shuning uchun ham o'zbek ajdodlar hikmatiga amal qilib, o'ynab gapirsa ham, o'ylab gapiradi. Hamisha qopib emas, topib gapirishning payidan bo'ladi. So'zga oshuftalik, nutqning latifligidan, undagi so'zlarning favqulodda uyg'unligidan zavqlanish, go'zal va ta'sirli nutq tuzishga ayricha havas, bunday san'at sohibiga hayrat bilan qarash o'zbeklarning azaliy urflaridandir. Aytilmoqchi bo'lgan fikrga mos libos kiydira bilish, so'z bilan tinglovchining qulog'ini emas, balki qalbini ham zabt eta olish Sharqda, xususan, o'zbeklarda tarbiyalanganlikning, ma'rifatlilikning, ziyolilikning

qabariq belgilaridan biri hisoblangan. Shuning uchun ham bizning ming yillik madaniyatimiz va ma'naviyatimiz tarixida notiqlik san'ati, voizlik san'ati, nutq odobi o'zining teran ildizlariga ega».⁷ Muallif nutqning to'g'riligi va nutq madaniyati tushunchalarini farqlash tarafdori. Uning yozishicha, «Nutqning to'g'riligi uning adabiy til meyorlariga to'la mosligi sifatida talqin etilar ekan, bu meyorlarning ikki xilini farqlash o'rinlidir. Tilshunoslikda adabiy til meyorlarining kuchli va kuchsiz tiplari ajratib ko'rsatiladi. Nutq madaniyatining birinchi bosqichida, ya'ni to'g'ri nutq tuzish malakasini shakllantirishda asosiy diqqat-e'tibor adabiy tilning kuchsiz meyorlariga qaratilishi maqsadga muvofiq, chunki nutq amaliyotida kuchli meyor, deyarli, buzilmaydi, kuchsiz meyorlar esa nutq tuzuvchining ikkilanishiga va demak, nutq to'g'riligining buzilishiga ko'proq yo'l ochadi».⁸

Hozirda o'zbek nutqi madaniyati sohasi ikki yo'nalishda tadqiq qilinmoqda: nutq madaniyatiga oid tadqiqotlar hamda notiqlik va notiqlik tarixiga oid tadqiqotlar.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, nutq madaniyati fani o'zining bir qator yechimlarini kutmoqda. Bular nutq madaniyati tadqiq sohasining obyektini yanada konkretlashtirish, nutq madaniyatining talab va meyorlarini muayyan tizim sifatida belgilash, nutq madaniyati va notiqlik san'ati talablarining mushtarak hamda farqli tomonlarini tadqiq qilish, o'zbek nutqi madaniyati tarixi va uning ildizlari yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borish, shuningdek, nutq madaniyati sohasining tilshunoslikning boshqa sohalar bilan, ayniqsa, pedagogika, etika va estetika bilan aloqasini o'rganish va boshqalardir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, nutq madaniyati va odobi tushunchasi, namunali, fasohatli nutqning talab va me'yorlariga oid mulohazalar qadimiy tarixga ega. O'tmish ajdodlarimiz nutq madaniyatini asosan nutqiy odob deb tushungan va uni komil insonni tarbiyalashning vositalaridan biri sifatida qaraganlar. Nutq odobining asosiy mezoni esa ezgu so'z, rost so'z, mazmundor, ta'sirchan va chiroyli nutq deb hisoblangan muhim vazifalarimizdandir.

¹E.Begmatov. Nutq madaniyati problemasining paydo bo'lishi va asoslanishi / Nutq madaniyatiga oid masalalar. T.: Fan, 1973. 154–169-bet.

²N.Mahmudov, A.Shermatov. "O'zbek nutq madaniyati asoslari" kursi programmasi. Ped. Institutlar uchun. T.: TDPI, 1987. 15-b.

³E.Begmatov, Y.Tojiyev. Nutq madaniyati va stilistika asoslari. Programma. T., 1987. 3-bet.

⁴E.Begmatov, Y.Tojiyev. Ko'rsatilgan dastur. 5–10-bet.

⁵J.Omonturdiyev, B.Umurqulov. Nutq madaniyati asoslari praktikumi programmasi. T., 1990.

⁶R.Jumaniyozov. Nutqiy mahorat. T.: Adolat, 2005.

⁷N.Mahmudov. O'qituvchi nutqi madaniyati. T.: O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009. 12-bet.

⁸N.Mahmudov. Ko'rsatilgan asar. 31-bet.

Hammamiz tarjimai holimizni yozganmiz va ularda o'zimizning qilgan-qilmagan ishlarimizni oshirib-toshirishga uringanmiz. Taniqli avar shoiri Rasul Hamzatovning samimiy yozilgan muxtasar tarjimai holini o'qir ekansiz, beixtiyor hushyor tortasiz. Jahon adabiyoti xazinasidan o'rin olgan asarlari bilan yer yuzini quyosh nuriday munavvar etgan shoir hali burgut yuksakligiga ko'tarilmaganligiga iqror bo'lib, o'z oldiga yuksak maqsadlarni qo'yib asosiy kitobini yozishga chog'lanayotganini bayon etadi. Shoirning bu dil izhori har bir o'quvchini tarjimai holni qotirib yozishgagina emas, balki unga o'xshab xalqimizga chin yurakdan sadoqat bilan xizmat qilishga undaydi degan umiddamiz.

Rusul HAMZATOV,
avar shoiri

O'ZIM HAQIMDA BIR OG'IZ SO'Z

Dog'istondagi dorbozlari bilan mashhur Sovkra ovulida o'g'ilning tug'ilgan kuni u mustaqil ravishda dorda dadil yurgan kun hisoblanadi. Zargarlari bilan mashhur kubachinlar esa o'g'il otasiga kumushga jilvador naqsh o'yib sovg'a qilgan kunni uning tug'ilgan kuni etib belgilashadi. O'sha kun ota atrofda qilarga mag'rur qarab deydi: «Mana mening uyimda o'g'il tug'ildi!»

Gohi-gohida mening ko'z oldimda shunday manzara gavdalanadi: Sada ovuli, bahor pal-lasi. Mo'ylovi sabza urmagan o'smir birinchi bor dalani shudgor qilishga chiqqan, uning bitta tengdoshi birinchi bor o'zi uy qurishga kirishdi, boshqa bir o'smir otini egarlab, birinchi bor safarga yo'l oldi... Ularga qarar ekan otam quvongandan shunday degandi: «Qara, bizning shu kichkina ovulimizda bu bahorda qancha o'g'il tug'ildi».

Tog'liklar ishtiyoqsiz, iste'dodsiz, mehnati bilan birovga foydasi tegmaydigan kimsalar haqida gapirganda shunday deydi: «Uning soch-soqoliga oq tushdi, lekin o'zi hali tug'ilgani yo'q».

Mening sochim ikki rangda, biroq tug'ilgan kunim haqida so'rashsa javob berishga qiynalaman. O'zi men qachon tug'ilganman?

Ehtimol, o'n bir yoshimda hali belimga kamar taqmagam bo'lsam ham, biron otni egarlamagan bo'lsam ham uyimiz tomiga yozilgan ho'kiz terisi ustida yotgan barcha birinchi she'rimni yozgan kunda tug'ilgandirman?

Ehtimol, bu sal keyinroq – maktab devoriy gazetasiga birinchi bor she'rim yozilgan kun bo'lgandir?

Ehtimol, men 1943-yilda tug'ilgandirman, axir o'sha yili Dog'iston nashriyoti mening birinchi kitobimni chop etgandi.

Afsus bilmayman, maqtov so'zlarini ko'pam aytavermaydigan otam qachondir shu so'zlarni irod etdimikin: «Mana mening uyimda o'g'il tug'ildi!»

Ehtimol, otam bu so'zlarni aytmasdan olamdan o'tgandir.

Biroq, men qachon tug'ilgan bo'lmay haqiqiy tug'ilgan kunim albatta she'r yozilgan kun bilan chambarchas bog'liq.

Mening umrim qo'shiq bilan boshlangan va qolgan hayotim ham unga tegishli bo'ladi. She'riyat ham boshqa foydali barcha mehnatlar kabi odamzod hayotini bezaydi, yanada mazmunli va charog'on etadi.

Mening oliy orzuim umrim oxirigacha nimadandir xavotir olmay yoki ko'r-ko'rona emas, balki chin yurakdan xalqimga sadoqat bilan xizmat qilish. Tilagim – bunday niyatni barcha odamlar orzu qilsin.

Men oz sonli tog'lik xalqning o'g'liman, qaysiki, barcha tog'liklar kabi ularning bolaligi va keksaligi juda ham qisqa, yoshligi va yetuklik davri esa juda ham uzun.

Tog'lik bolalar tez ulg'ayadi va hayotda mustaqil qadam tashlay boshlaydi. Xalqimizning soni ko'p emas, ta'bir joiz bo'lsa, ularni kaft ustiga joylashtirish mumkin: biz avarlar yer yuzidagilarning hammasini qo'shib hisoblaganda ham ozchilikmiz, lekin millatimiz nomi tog'lar va kengliklar aro mag'rur jaranglaydi. Shu oq soch, bulutli tog'lar qancha burgut yurakli o'g'lonlarni ko'rdi, shunday bo-

TA'LIMI

tir askar, qahramonlar haqida aytilgan ajoyib qo'shiqlarni tingladi.

Esimda, bolaligimda gulxan yonida o'tirib otamning mashhur Shomil haqidagi hikoyalari sevib tinglardim, qaysiki, u yetti joyidan og'ir jarohatlangan bo'lishiga qaramay qilichini bir serpab g'animini oti bilan birga ikki bo'lak qilgan. Uning botir noibi Hojimoreod to'g'risida Lev Tolstoy ajoyib qissa yozgan. Gidatlinlik afsonaviy Xochbar to'g'risida tog'liklar ko'plab qo'shiqlar to'qishgan. Choxlik o'ktam yigit Kamolil Bashir haqida, qaysiki, undan chiroq nuri ham o'tgan va yerga soyasi xira tushgan. Sevgi kuychisi Mahmud haqida, qaysiki, uning qo'shiqlarini tog'lik oshiq-ma'shuqlar tumor qilib taqib olishgan. Ha, men qanchadan-qancha shunday kishilarimiz haqida hikoyalar tinglaganman.

Bolaligimda eshitgan xalq afsonalari, ertak va qo'shiqlar xuddi kubachinlik naqqosh qilich sopiga o'yan naqshday mening yuragimga muhrlanib qolgan. Bu hikoyat va qo'shiqlar, uy, qal'a va tog'dagi toshlarga o'yib yozilgan bitiklar mening oz sonli xalqimning shonli tarixini qilichlar jarangiday baland ovozda eslatib turadi.

Tog'lardan qo'nim topgan xalqim bir umr erkinligini, qadrton tog'larini himoya qilish uchun zolimlarga, bosqinchilarga qarshi kurash olib bordi. Xalqda shunday naql bor: «Tog'lik egar ustida tug'iladi». Tog'lik o'g'lonlar erta qo'lga qurol olishini hayotning o'zi taqozo etadi, keyin ularning qilichini peroga almashtirishga vaqti bo'lmaydi.

Shukrki, men tog'lik bexavotir xanjarini uning devoriga osib qo'ygan va uning ozodligiga hech kim daxl qilmaydigan vaqtda tug'ildim. Bu vaqtda Vatan tushunchasi tog'lar bilan chegaralanmay ancha kengaygandi. Mening otam – Dog'iston xalq shoiri Hamzat Sadasa mana shu bepoyon mamlakatga o'zining eng yaxshi qo'shiqlarini bag'ishladi. Mana shu bepoyon mamlakat taqdiriga mening ham qo'shiqlarim, quvonch-tashvishlarim bog'landi.

Umrimga tengdosh yurtdoshlarim hayotiga o'xshash tarzda kechdi, lekin yozgan she'rlarim biror shoir she'rlariga o'xshab qolmasligi uchun harakat qildim. Mayli, bizning hayotimiz katta yo'llar kabi bir-biriga o'xshasin, lekin yozgan she'rlarimiz tog'lardagi so'qmoqlar kabi har xil bo'lsin.

Ovulimzdagi maktabni tugatgach, Bo'ynoqdagi pedagogika bilim yurtiga o'qishga kirdim,

keyin maktabda o'qituvchilik, avar teatrida aktyorlik qildim, so'ngra respublika gazetasida ishladim. 1950-yilda Moskvadagi Adabiyot institutini tugatdim.

Avar tilida chiqqan birinchi she'riy kitobim – «O'tashin sevgi va yondiruvchi g'azab» juda jarangdor nomlansa ham unda «jarangdor» she'rlar jamlangan deb ayta olmayman. O'shandan buyon avar, rus, dargin, lak, gruzin, koreys va boshqa tillarda o'ttizdan ortiq she'riy to'plamlarim chop etildi. Ular orasida «Tug'ilgan yilim», «Katta akam haqida so'zlayman», «Lirika», «She'rlar va dostonlar», «Tog'liklar vatani», «Tog'lik qiz» kabi kitoblarim men uchun juda qadrli.

She'riyat yoshlik bilan hamnafas. Yosh do'stlarim, sizga bag'ishlagan she'rlarimni o'zingizning tengdoshingiz yozganday qabul qilishingizni istayman.

Bu she'rlarni o'ttizdan oshganimda yozganman. O'ttiz yoshga yetganlar haqida tog'liklarda shunday naql bor: «Kim ikki burgut yoshini yashab burgut bo'lmasa, hech qachon burgut bo'lmaydi. Uning taqdiriga chirqillab o'tish yozilgan». Men chumchuq emasman, lekin burgutlar yuksakligiga ko'tarildim deb ham ayta olmayman. Men qanday yoza olsam, shunday she'r yozdim. Shoirona aytsam, quvonganda quvondim, ranjiganda ranjidadim, g'amli kunlar g'am yutdim, shodlik kunlarida tantana qildim va albatta sevdim. Mening yuragim sevgi otashida yondi. Sevgi meni kuylatdi. Dardimni goh sekin, goh baland, goh she'rda, goh nasrda bayon etdim.

O'sha yillarda mamlakatimiz tinch edi, lekin dunyo tinchimagandi. Xuddi shunday ijodkorlarning qalbi ham tinch emasdi. Axir qalbda tafakkur va tuyg'ular kurashining adog'i yo'q. Chunki ijodkor xotirjam bo'la olmaydi, uning qalbiga cheksiz dunyo butun quvonch-tashvishlari jo bo'lishi kerak.

Yillar o'taverdi. Mamlakatda urush bo'lmasa ham menga yaqin kishilar – qardoshlarim, do'stlarim, tanish shoirlar bir-bir olamdan o'tdi. Shoirlar ta'biri bilan aytganda, ular nafaqat keksalikdan, balki oldin olgan eski jarohatlaridan ham vafot etishdi. Ketgan qadrtonlarim o'rnini hech kim bosa olmaydi, to yuragim urib turar ekan ularning xotirasi qalbimda yashaydi. Biroq yurtimda va Vatandan uzoqda kezmanimda juda ko'plab yaxshi insonlarni uchratdim. Bu uchrashuvlar qalbimga quvonch bag'ishladi va hayot davom etaverishidan darak berdi.

Ish stolim ustiga hayotning timsoli bo'lgan ikki sovg'ani qo'yanman. Biri urushning shafqatsiz «sovg'a»si – askar tanasidan olingan qo'rg'oshin o'q. Ikkinchisi ilgari porox va qo'rg'oshin o'q bo'lgan bo'sh patronga qo'yilgan qadrdon dalemizda ochilgan gul, qaysiki, u tinchlik, muhabbat, umid, hayot ramzi, o'tgan kunlar xotirasi, bugunning bezovtaligi va kelajak haqidagi orzular. Bu tuyg'ular hayot yo'llarida hamisha yo'ldosh. Ular shoirlarga qat'iy ovozda she'r va qo'shiqlar aytadi. Ular menga ham aytib turdi, imkonim qadar qog'ozga tushirdim. Mening bu boradagi yutuq va izlanishlarim bilan o'quvchilar deyarli har yili tanishib bordi.

Hayot taqozo qildi, men yozdim. O'quvchilar qo'liga she'r-dostonlarim, «Yuksak yulduzlar», «Yulduzlar yulduzlar bilan so'zlashar», «Uchinchi soat», «Rivoyatlar», «Shamshir va atirgul», «Chegara», «Sevgi haqida kitob», «Uyim qarshisida», «Forsiy she'rlar», «Mening Dog'istonim», «Sonetlar» deb nomlangan qator kitoblarim yetib bordi.

Ha, kitoblarimning nomlari har xil. Ijodim mahsuli bo'lgan kitoblarim boshiga har xil bo'rk kiydirdim. Ammo men uchun asosiy va muqaddas mavzular uchta bo'lib qolaveradi.

Men ikki gulxanda doiramni toblab, ikki deraza qarshisida sevgi kuyini chaldim. Bilaman, fikrda barqaror bo'lish shoirning kuchini belgilovchi bosh omil emas. Negaki, ayrimlar aytganday she'riyat kayfiyat mahsuli. Kayfiyat esa ob-havoday tez-tez o'zgarib turadi, lekin men sizni ishontirib aytaman: shu ikki chegara oralig'ida oxirigacha turaman va umrim so'nggigacha she'r yozaman.

Bu mening ijodimdagi birinchi raqamli nazorat joyi. Bu tug'ilgan yurtimning, Dog'istonimning, bepoyon mamlakatimning chegarasi. Ikkinchi chegara bu muhabbatim chegarasi, bu muhtaroma ayollarga bog'liq ekanligim chegarasi, qaysiki, ularga sevgim cheksiz. Bundan keyin ham yozgan kitoblarimni ularga bag'ishlayveraman. Men samolyotimda sevgi aerodromidan sevgi aerodromi tomon parvoz qilaman, balki orzu aerodromiga yetmasdan halok bo'larman.

Kitoblarimning uchinchi bir qismi hayot, o'lim, zamin, odam, ayriqliq va uchrashuvlar haqidagi o'ylarim. Ular – «Turnalar» va «Do'stlarni asrang», «Yillar shodasi» va «Bitiklar». Bu kitoblarni yillar o'tib, qancha mamlakatlarni kezib chiqqach sochim batamom oqargan vaqtda jamlaganman.

Hayot zayli, ko'ngil kechinmalari, voqea va iztiroblar so'z san'atkori ijodida har xil aks etadi. Buni shoirlarning saylanmasi yoki tanlangan asarlarini ko'zdan kechirsangiz darhol payqaysiz. Boshqa kitoblarda esa ijod yo'lining turli davrlari, yozish mahorati shakllanishi bosqichlarini ilg'ash qiyin emas. O'quvchilar mening kitoblarimda ham shunday o'zgarishlarni payqagandir. Chunki ularda turli ranglar va tasvirlar bor.

Zamondoshlarimdan biri menga shunday ta'rif beribdi: «Turfa fe'lli bo'lgani uchun uning san'ati ham turfa». Lekin men turlanishni yoqtirmayman. So'z san'atkori bir butun odam bo'lishi va uning ijodi ham shu o'ziga xosligi bilan belgilanishi kerak. Axir, ajoyib maqsadi bo'lgan kishilargina ajoyib ishlarni amalga oshiradi. Odamlar shunday ishlariga qarab, ularning maqsadi va iqtidorini bilib oladi. Darhaqiqat, o'z oldiga yuksak maqsadni qo'ymasdan ijod qilib bo'lmaydi.

Hali men asosiy kitobimni yozmadim. Uni yozishga harakat qilayapman. Hozir yoshim ellik beshda. Bu yoshdagilar haqida tog'liklar shunday deyishadi: «Endi uning oti oqsoqlana boshlaydi». To'g'ri, endilikda bir qadah vino ichsam ham ta'sir qilayapti. Tan olaman, men o'zini yoshidan kichikroq ko'rsatishga urinayotgan kishilarni yoqtirmayman.

Na iloj, yillar mening orzularim va imkoniyatlarim orasini tobora uzoqlashtirmoqda. Ammo sizga takror aytaman: men shoirman, sevgi tuyg'usi qalbimda oshsa oshdiki, lekin zarracha ham kamaygan emas. Xuddi yigirma yillar oldingi kabi barchaga baralla aytaman: «Mening yuragim ishq o'tida yonayapti». Bu tuyg'u menga she'r-qo'shiqlar aytmoqda. Ularni albatta qog'ozga ko'chiraman.

Men yozayotgan vaqtda tuyg'ularimdan, badiiy tashbehtarimdan avvalo o'zim zavq tuyaman. Ha, bu masalada men o'zimga xos yo'l tutaman. Yozib bo'lgach, qayta o'qiymen, tahrir qilaman, oqqa ko'chiraman va ijodimni barcha bilan baham ko'rishga oshiqaman. Ularni qancha ko'p odam o'qisa, men shuncha baxtiyorman.

Shu bilan so'zimni yakunlayman. Boshqa tafsilotlar haqida boshqa safar aytaman.

Darvoqe, ular haqida mening she'r va qo'shiqlarim ham aytishi mumkin. Qaysiki, ularning barchasini sizga bag'ishlaganman, aziz o'quvchim!

1978

Asror MO'MIN tarjimai